

14595

2004.1.

Періодика

1/7X

Г'2004

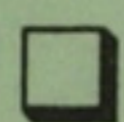
ISSN 1029-7200

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

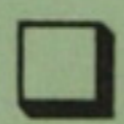
BIBLIOTECHNY VISNYK

У НОМЕРІ

**Бібліотечно-інформаційна система НАН України:
стан, основні завдання, перспективи
(огляд діяльності у 1999-2003 рр.)**

**Система галузевих серій електронних видань:
основні концептуальні положення**

**Актуальні питання
історіографії бібліотечної справи
і бібліографії в Україні**

ЗасновникиНаціональна академія наук України
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського**Головний редактор**академік НАН України **О. ОНИЩЕНКО****Редакційна колегія**

Г. Боряк, д-р іст. наук; *А. Бровкін*, канд. іст. наук;
С. Гриша, д-р техн. наук; *О. Додонов*, д-р техн. наук;
Л. Дубровіна, д-р іст. наук; *С. Зубков*, д-р філол. наук;
О. Корінний, д-р техн. наук; *Л. Костенко*, канд. техн. наук;
Л. Крушельницька, д-р іст. наук; *О. Литвиненко*, д-р
техн. наук; *Н. Маслакова* (відп. секретар); *М. Наснко*,
д-р філол. наук; *А. Непокупний*, чл.-кор. НАН України,
д-р філол. наук; *В. Німчук*, чл.-кор. НАН України, д-р
філол. наук; *В. Омельчук*, д-р іст. наук; *Т. Павлуша*, канд.

пед. наук; *М. Пещак*, д-р філол. наук; *В. Попроцька*,
канд. пед. наук (заст. головного редактора); *П. Тронько*,
акад. НАН України, д-р іст. наук; *А. Чекмарьов*, канд. екон.
наук; *В. Широков*, д-р техн. наук; *Ліліана Біглоу* (директор
Британської Ради в Україні); *Мілена Клімова* (Народна
бібліотека, Прага, Чехія); *Ханнелоре Гоншіор* (Державна
бібліотека, Мюнхен, Німеччина); *Ханна Ласкажевська*
(Бібліотека Народова, Варшава, Польща)

Зміст**БІБЛІОТЕЧНІ МЕРЕЖІ УКРАЇНИ**

Кулаковська Т. Бібліотечно-інформаційна система НАН
України: стан, основні завдання, перспективи (огляд
діяльності у 1999-2003 рр.) 2

Новікова Н. Культурно-просвітня діяльність бібліотек
для дітей: інновації, дослідження 10

Рогова П. Стратегія розвитку освітянської бібліотечної
мережі України 14

Орлеанська Н. Медичні бібліотеки в інформаційному
забезпеченні інноваційних процесів у медичній
галузі 20

**ДОКУМЕНТНІ КОМУНІКАЦІЇ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ**

Шерпа Т. Система галузевих серій електронних видань:
основні концептуальні положення 26

Корнілова Є. Практика та перспективи представлення
інформаційних ресурсів академічного інституту
на корпоративних сайтах 29

ІСТОРІЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ

Зворський С. Актуальні питання історіографії бібліотечної
справи і бібліографії в Україні 32

Новальська Т. УНІК – перша науково-дослідна установа
з вивчення проблем українського читачезнавства 36

Панських І. Наукова бібліотека Державного приро-
дознавчого музею НАН України 40

ПИТАННЯ БІОГРАФІСТИКИ

Старовойтенко І. Епістолярна та мемуарна спадщина
Є. Х. Чикаленка на сторінках «Українського істо-
рика» 45

РЕЦЕНЗІЇ

Дубровіна Л. Розвиток історичного криминологічного
енциклопедичне біобібліографічне дослідження
А. А. Непомнящого 50

ХРОНІКА НАУКОВИХ ПОДІЙ

Презентація виставки видань Російського гуманітарного
університету 51

Некомерційне партнерство «Бібліотечна Асамблея
Євразії» 52

Наукові події в житті бібліотечної співдружності СНД
2004 року 25, 39

Третій міжнародний семінар «Science Online: Електронні
інформаційні ресурси для науки та освіти» (8–15 травня
2004 р., м. Анталія, Туреччина) 44

БІБЛІОТЕЧНІ МЕРЕЖІ УКРАЇНИ

Тетяна КУЛАКОВСЬКА

Бібліотечно-інформаційна система НАН України: стан, основні завдання, перспективи (огляд діяльності у 1999-2003 рр.)

У статті висвітлюється досвід роботи бібліотек та інформаційних підрозділів науково-дослідних установ НАН України з інформаційного забезпечення потреб вітчизняної науки. Проаналізовано якісні, структурно-функціональні, кадрові зміни, що відбуваються в бібліотечно-інформаційній системі НАН України на сучасному етапі, пов'язані з переходом до інтенсивного накопичення і використання електронних інформаційних ресурсів.

Сучасну бібліотечно-інформаційну систему НАН України репрезентують Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ), Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника (ЛНБ ім. В. Стефаника), 94 бібліотеки та 64 інші інформаційні підрозділи науково-дослідних установ (НДУ). Їхній сукупний фонд становить 30 млн прим., у т. ч. НБУВ – 14 млн прим., ЛНБ ім. В. Стефаника – 7 млн прим., інших бібліотек – 9 млн прим. На початок 2004 р. в бібліотеках науково-дослідних установ працює 249 фахівців. Діяльність бібліотечно-інформаційних підрозділів НАН України спрямовується на формування, взаємообмін та взаємовикористання бібліотечно-інформаційних ресурсів, створення академічної інтегрованої інформаційної системи на основі впровадження передових інформаційних технологій. Характерною ознакою функціонування бібліотечно-інформаційної системи НАН України в останні роки стало удосконалення інформаційно-аналітичної діяльності, зміцнення позицій ряду бібліотек як лідерів з інформаційного забезпечення певних галузей науки, посилення взаємодії з іншими інформаційними підрозділами установ, використання світової кумулятивної інформації на компакт-дисках та можливостей Інтернету, створення власних електронних ресурсів і демонстрація їх на веб-сайтах установ НАН України.

Перш ніж розглянути складові та елементи бібліотечно-інформаційної системи НАН України, основні завдання і напрями діяльності, зупинимось на особливостях її становлення. Історія бібліотечно-інформаційної системи НАН України і, зокрема, її складової – бібліотек НДУ невіддільна від історії створення і розвитку науково-дослідних установ Української академії наук (УАН)¹. Академія і Національна бібліотека створювали-

ся практично одночасно, над статутом і організаційною структурою цих наукових установ працювали видатні вчені і громадські діячі (М. П. Василенко, В. І. Вернадський, А. Ю. Кримський, Д. І. Багалій, С. О. Єфремов, П. А. Тутковський, В. О. Кордт), які розуміли високе призначення бібліотек, їхню роль у системі наукових комунікацій, місце в інфраструктурі науки. Фундатори Академії вже в першому Статуті (1918 р.) передбачали, що при наукових установах УАН, окремих кафедрах буде організовано невеликі, але ретельно укомплектовані галузеві бібліотеки².

Розуміючи значення бібліотек як важливого фактора розвитку науки, учені брали безпосередню участь у формуванні фондів, у розробці схем класифікації літератури, в уніфікації каталогів, створенні фундаментальних бібліографічних видань, що відбивали тематику наукових досліджень Академії, працювали нештатними співробітниками бібліотек. В останні роки з упровадженням сучасних інформаційних технологій у багатьох НДУ наукові співробітники взяли на себе організацію і ведення автоматизованих масивів оглядово-аналітичної, бібліографічної, фактографічної інформації, отриманої в результаті науково-дослідної і науково-інформаційної діяльності установ.

Основою фондів багатьох бібліотек наукових установ стали особисті бібліотеки і колекції (на сьогодні їх налічується більше 60) відомих учених-засновників і провідних науковців НДУ³. Завдяки зусиллям учених та

установ України і розвитку видавничої справи УАН (1918–1928) // Рукописна та книжкова спадщина України: Археологічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – К.: НБУВ, 2000. – Вип. 5. – С. 82–91; *Посудневська Т. В.* Наукова бібліотека Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України // Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України: 1926–2001. Сторінки історії. – К., 2003. – С. 412–429.

² Статут і штати Української Академії Наук в Києві. – К., 1919. – С. 6.

³ Бібліотеки Національної академії наук України: Довідник / НАН України; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського;

¹ Докладніше див., зокрема: *Свобода А. А., Смаглова Н. І., Солоїденко Г. І.* Становлення мережі бібліотек наукових установ // *Бібл. вісн.* – 1993. – № 5–6. – С. 14–18; *Кучмаренко В. А., Старовойт С. В.* З історії формування бібліотек академічних

Кулаковська Тетяна Леонтіївна, н. с. відділу бібліотекознавства НБУВ.

бібліотечних фахівців багатьох поколінь бібліотечно-інформаційні фонди наукових установ, довідково-пошуковий апарат бібліотек, інформаційно-бібліографічна продукція являють унікальну наукознавчу базу з різних галузей вітчизняної і зарубіжної науки.

На сьогодні діяльність бібліотечно-інформаційної системи НАН України очолюють дві потужні бібліотечно-інформаційні установи загальнодержавного значення: НБУВ та ЛНБ ім. В. Стефаника. НБУВ – загальнодержавний комплексний науково-інформаційний, науково-дослідний, культурно-освітній центр – підпорядковується Президії НАН України і як науково-методичний центр має мережу бібліотек та інформаційних підрозділів НДУ НАН України. НБУВ як базова установа Ради директорів наукових бібліотек і інформаційних центрів академії наук – членів Міжнародної асоціації академії наук (МААН) спрямовує свою діяльність на розширення інформаційного обміну між науковими бібліотеками й інформаційними центрами академії наук – членів МААН з метою інтеграції інформаційних ресурсів; створення єдиного інформаційного простору науки – одного з пріоритетних напрямів інформатизації суспільства. Як науково-дослідна установа НАН України НБУВ досліджує проблеми інформатизації бібліотек, зокрема, формування і взаємовикористання інформаційно-бібліотечних ресурсів; удосконалення і приведення їх у відповідність до зростаючих інформаційних потреб вітчизняної науки, зміни типо-видової структури інформаційних ресурсів бібліотек, співвідношення традиційних і нових джерел інформації, власних і сітьових ресурсів, створення і розвитку комп'ютерних технологій у бібліотечній галузі; проблеми вдосконалення класифікацій, каталогізації з метою забезпечення сумісності інформаційних ресурсів на загальнодержавному і міжнародному рівнях; інформаційно-аналітичної діяльності⁴.

Піднесенню на якісно новий рівень діяльності НБУВ як загальнодержавного інформаційного центру, більш ефективному збереженню та використанню науково-інформаційного потенціалу Бібліотеки сприятиме розпорядження Президента України від 2 грудня 2003 р. № 396/2003-рп «Про заходи щодо вдосконалення діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського»⁵. Згідно з Державною програмою розвитку Бібліотеки передбачається подальший розвиток її науково-інформаційної діяльності, в тому числі комплексна комп'ютеризація, розширення інформаційних мереж та телекомунікаційних систем для інформаційного обміну, входження у світову глобальну комп'ютерну мережу, інтеграції та забезпечення доступності бібліотечно-інформаційних ресурсів.

Діяльність ЛНБ ім. В. Стефаника, другої за величи-

ною книгозбірні України, науково-інформаційного та науково-дослідного центру, зосереджується на дослідженні історії національної книги, створенні національної бібліографії, формуванні репертуару української книги та періодики, науковому розкритті фондів колекцій та зібрань бібліотеки, редакційно-видавничій роботі, науково-методичному забезпеченні діяльності бібліотечно-інформаційних підрозділів установ Західного наукового центру з інформаційного супроводження наукових досліджень.

Складовою системи бібліотечно-інформаційного забезпечення наукових досліджень НАН України є бібліотеки й інформаційні підрозділи науково-дослідних установ, що формують галузеві інформаційно-бібліотечні ресурси (комплектування, опрацювання, організація фонду і довідково-пошукового апарату, придбання БД вторинної інформації і формування БД власної генерації); організують доступ до світових інформаційних ресурсів; інформують про власний документно-інформаційний фонд і світовий потік документів тощо. Результати узагальнення діяльності бібліотечно-інформаційних підрозділів, дослідження сучасного стану бібліотечно-інформаційних ресурсів НАН України, шляхів їх подальшого формування, використання, збереження та інтегрування, тенденції та можливості розвитку відбиваються у щорічних випусках інформаційно-аналітичного огляду діяльності бібліотек НДУ, які з 1996 р. готує НБУВ – методичний центр для бібліотек НДУ НАН України⁶.

Розглянемо структуру бібліотечно-інформаційної системи НАН України. Бібліотеки НДУ згідно з «Положенням про бібліотеку науково-дослідної установи НАН України»⁷, затвердженим рішенням Інформаційно-бібліотечної ради НАН України від 06. 02. 1997 р., є науково-допоміжними підрозділами установи. З 94 бібліотек 73 бібліотеки функціонують як самостійні структурні підрозділи установи. 21 бібліотека входить до складу інших інформаційних підрозділів, зокрема відділів науково-технічної інформації, комп'ютеризації та інформатизації наукової діяльності, інформаційно-аналітичного, патентно-ліцензійної діяльності, науково-організаційного, науково-інформаційного та видавничого відділу.

У 33 НДУ інформаційне забезпечення наукових досліджень здійснюють лише бібліотеки. Найбільше таких установ у Секції суспільних та гуманітарних наук⁸, вони становлять 76% всіх НДУ, найменше – в Секції хімічних і біологічних наук (19%). У 20 бібліотеках НДУ

⁶ Робота бібліотек науково-дослідних установ НАН України: Інформаційно-аналітичний огляд. – К.: НБУВ, 1996–2003. – Вип. 1–8.

⁷ Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи НАН України: Зб. документів. – К.: НБУВ, 1997. – Вип. 1. – С. 20–23.

⁸ Національна академія наук України організаційно поділяється на три Секції: фізико-технічних і математичних наук; хімічних і біологічних наук; суспільних і гуманітарних наук; кожна з секцій – на ряд відділень, до складу яких входять наукові установи.

НАНУ, де, крім бібліотек, відсутні інші інформаційні служби, працює по одному бібліотечному фахівцю, які (за поодинокими винятками) з об'єктивних причин можуть забезпечувати виконання лише основних бібліотечних процесів – зберігання фонду і обслуговування користувачів літературою.

Необхідно зазначити, що в Секції суспільних та гуманітарних наук, зокрема в установах Відділення історії, філософії та права (Інститут історії України, Інститут соціології) та в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка (Відділення літератури, мови та мистецтвознавства) саме на базі бібліотек створено науково-інформаційні відділи з наданням бібліотечним працівникам статусу інформаційних спеціалістів згідно з розширенням напрямів та збільшенням обсягів наукової і науково-інформаційної діяльності, яку вони здійснюють, з відповідною оплатою праці. У більшості інших установ Академії бібліотеки, що знаходяться у складі інформаційних та науково-організаційних відділів, є науково-допоміжними підрозділами, бібліотечні фахівці статусу науково-інформаційних спеціалістів не мають, хоча і здійснюють як традиційне бібліотечно-інформаційне та довідково-бібліографічне обслуговування науковців і спеціалістів НДУ, так і з впровадженням нових інформаційних технологій створюють власні інформаційні ресурси і продукти, надають доступ користувачам до світових інформаційних ресурсів. Така діяльність вимагає від бібліотечних працівників застосування практично нових знань і навичок: вивчення інформаційного середовища, практики встановлення та супроводження програмних продуктів, роботи в комп'ютерних мережах, знання іноземних мов, постійного підвищення фахової кваліфікації, перепідготовки та самоосвіти⁹.

Протягом останніх років відбулися структурно-функціональні та кадрові зміни в інших інформаційних підрозділах НДУ НАН України, внаслідок чого ці служби посилили свою інформаційно-аналітичну діяльність, що спрямовується на створення аналітичної інформації, проведення патентно-ліцензійних досліджень (54% усіх інформаційних служб); розробку і впровадження стандартів, технічної документації; на інформаційне супроводження науково-технічних програм і проектів; визначення та збереження інтелектуальної власності наукових установ (28%). З упровадженням нових технологій ці служби створюють БД аналітичних оглядів, перекладів, стандартів, патентів, ліцензій, виконаних НДР, адресної, бібліографічної, фактографічної інформації, отриманої внаслідок науково-дослідної та науково-інформаційної діяльності установ¹⁰.

⁹ Див., зокрема: Смаглова Н. І. Проблеми кадрового забезпечення бібліотек НДУ НАН України // *Наук. праці НБУВ*. – К., 2003. – Вип. 11. – С. 251–263; Кулаковська Т. Л. Статус бібліотечного працівника НДУ НАН України // *Там само*. – С. 263–275.

¹⁰ Свобода А. А. Бібліотечно-інформаційне забезпечення наукових досліджень Національної академії наук України // *Наук. праці НБУВ*. – К., 2001. – Вип. 6. – С. 6–14; Кулаковська Т. Л.

За результатами вивчення рівня науково-інформаційної діяльності бібліотечно-інформаційних підрозділів науково-дослідних установ НАН України (2003 р.) 55% інформаційних служб взаємодіють з бібліотеками НДУ у використанні таких форм роботи, як спільні заходи інформаційного характеру (дні інформації, спеціаліста, аспіранта, конференції, виставки) – 46% бібліотек та інформаційних підрозділів; спільна підготовка інформаційних, аналітичних, бібліографічних та біобібліографічних видань – 23%; використання інформаційних ресурсів Інтернету – 19%; формування та використання власних електронних інформаційних ресурсів (БД, електронних каталогів тощо) – 14%. Така взаємодія сприяє інтеграції інформаційно-бібліотечних ресурсів установ, їх раціональному використанню, підвищенню ефективності бібліотечно-інформаційного забезпечення потреб науки.

У НАН України вже є позитивний досвід роботи в цьому напрямі науково-інформаційних підрозділів Головної астрономічної обсерваторії, Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна, Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця, Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, які структурно об'єднали бібліотеки й інші інформаційні служби установи. Узагальнення та поширення цього досвіду в науково-дослідних установах Академії сприятиме вирішенню питання про доцільність створення на базі бібліотек, інформаційних та видавничих служб комплексних інформаційно-технологічних підрозділів для забезпечення науково-дослідних та інженерно-конструкторських робіт у кожній конкретній установі. Так, за результатами анкетування, здійсненого НБУВ (станом на 01. 11. 2003), керівники 48% НДУ НАН України вважають за доцільне об'єднати ці служби в комплексний підрозділ з подальшим наданням бібліотечним фахівцям статусу наукових, науково-інформаційних працівників, 52% – проти. Таким чином, питання реорганізації бібліотечно-інформаційних підрозділів НДУ не може бути вирішено в Академії централізовано, оскільки кожна установа має свою специфіку і свої традиції в організації діяльності цих служб, у розподілі обов'язків між ними. Головна ж мета реорганізації – інтеграція бібліотечно-інформаційних ресурсів для оперативного і максимально повного забезпечення зростаючих інформаційних потреб розвитку вітчизняної науки, створення належних умов праці для фахівців бібліотечно-інформаційної сфери та надання їм статусу наукових, науково-інформаційних працівників.

Основою науково-інформаційної діяльності бібліотек та інформаційних служб НДУ є формування документно-інформаційних ресурсів, зокрема комплектування фондів наукової літератури, яке ускладнюється у зв'язку з прискореним зростанням обсягів наукової інформації, подорожчанням наукової літератури та зменшенням бюджетних коштів, що виділяються на її придбання. Так, середньорічний показник надходження видань

Науково-інформаційна діяльність у науково-дослідних установах НАН України // *Бібл. вісн.* – 2003. – № 3. – С. 45–50.

до фондів однієї бібліотеки системи НАН України за період з 1992 по 2003 рр. скоротився в 10 разів. За джерелами надходжень до фондів бібліотек НДУ передплата періодичних видань становить 50%, дари – 40%, закупівля наукової літератури – до 10%. Як бачимо, найменший відсоток нових надходжень до бібліотек НДУ становить закупівля наукової літератури. Бібліотеки ряду установ у 2000–2003 рр. не закупили жодної книги. Основний відсоток надходжень до бібліотек протягом останніх десяти років становлять періодичні та продовжувані видання, репертуар яких теж скорочується з року в рік. Наприклад, серед 94 бібліотек лише п'ять здійснили передплату всіх необхідних для забезпечення наукової діяльності установи періодичних видань на 2003 р. Отже, стан комплектування російськомовною періодикою, особливо реферативними журналами, фондів бібліотек частини НДУ можна назвати незадовільним, а в деяких випадках – критичним.

Зарубіжні бібліотеки останнім часом надають перевагу дещо дешевшим за паперові журнали в електронній формі. У ряді бібліотек НДУ НАН України теж упроваджується така поширена у світі форма кооперації роботи бібліотек, як створення консорціумів для закупівлі права доступу до повнотекстових БД видавництв світу. За підтримки INTAS (Міжнародної асоціації сприяння співробітництву з науковцями країн СНД) учені Радіоастрономічного інституту, Інституту радіофізики та електроніки ім. О. Я. Усикова, Інституту монокристалів, Інституту молекулярної біології та генетики, Інституту математики, Головної астрономічної обсерваторії, Фізико-технічного інституту низьких температур ім. Б. І. Веркіна мали доступ до електронних ресурсів видавництв Springer, Backwell Science та ін. Однак для значної кількості бібліотек НДУ електронні аналоги періодичних видань неможливі через відсутність нової комп'ютерної техніки та сучасних каналів зв'язку. Це один з факторів, що ускладнює завдання забезпечення інформаційних потреб розвитку науки.

Повнота та оперативність інформаційного забезпечення запитів учених можуть бути досягнуті лише за умови інтенсивного використання разом з паперовими носіями інформації електронних інформаційних джерел, що розповсюджуються на компакт-дисках та шляхом онлайнового доступу комп'ютерними мережами до баз даних видавництв та інформаційних центрів світу. З 1999 р. компакт-диски ввійшли до видової структури фондів бібліотек академічної мережі. У бібліотеках Радіоастрономічного інституту, Інституту електрозварювання ім. О. Є. Патона, Інституту кібернетики ім. В. М. Глушкова, Інституту металофізики ім. Г. В. Курдюмова, Інституту фізики напівпровідників, Інституту біології південних морів ім. О. О. Ковалевського, Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна, Головної астрономічної обсерваторії використовуються записані на компакт-дисках БД Інституту наукової інформації США, ВІНІТІ, національні бібліографічні репертуари зарубіжних країн, каталоги найбільших бібліотек світу, багатотомні енциклопедичні видання, повнотекстові БД наукових видань найбільших

видавництв світу, бібліографічні, реферативні, повнотекстові політематичні БД та БД з певних наукових напрямів. Бібліотеки НДУ, маючи в своїх фондах документи на електронних носіях, формують галузеві електронні бібліотеки. В Інституті фізики напівпровідників функціонує електронна бібліотека праць SID (Міжнародне товариство дисплейної техніки) та SPIE (Міжнародне товариство оптичної техніки). Робота зі створення електронної бібліотеки з проблем морських наук здійснюється в Інституті біології південних морів ім. О. О. Ковалевського¹¹. У ряді інститутів НАН України створюються тематичні путівники, каталоги-навігатори по ресурсах Інтернету, що дає змогу оперативно орієнтуватися в інформаційному масиві, постійно аналізуються Інтернет-ресурси та інтенсивність їх використання.

На жаль, розвиток цього напрямку діяльності бібліотечно-інформаційних підрозділів НАН України гальмують усе ще недостатні темпи комп'ютеризації бібліотек НДУ, відсутність єдиного програмно-технологічного забезпечення. Локальні комп'ютерні мережі, що мають вихід в Інтернет, створено в 47 установах Академії, тобто лише 50% бібліотек мають можливість прямого доступу до світових ІР. Перспективи розвитку бібліотек НАН України, які на сьогодні концентрують абсолютну більшість наукової інформації на паперових носіях, залежать від того, чи зуміють бібліотеки освоїти інформаційно-телекомунікаційні технології, поєднати традиційні ресурси з електронними. Цьому певною мірою сприятиме як оснащення бібліотечно-інформаційних підрозділів установ необхідною комп'ютерною технікою та єдиним програмним забезпеченням, так і вирішення проблеми організації навчання працівників і користувачів бібліотечно-інформаційної сфери НАН України комп'ютерній грамотності, навичкам роботи в мережі шляхом створення на базі НБУВ Центру підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів з використанням засобів традиційного і дистанційного навчання на основі спеціальних планів і розроблених програм.

Однією з головних проблем діяльності бібліотек НДУ є створення нормативних умов утримання, режиму фізичного збереження, зберігання документно-інформаційних фондів, організації обліку і використання, реставрації і консервації, створення страхових копій. Зберегти для майбутніх поколінь учених найповніші зібрання документів з певних галузей знання, ретельно дібрані протягом десятків років фонди бібліотек (30% бібліотек НДУ були засновані ще в 20-х роках ХХ ст.), сьогодні є найскладнішим завданням.

Проблему належного утримання бібліотечних і архівних зібрань установ Академії слід розглядати як проблему збереження основ науково-інформаційного потенціалу Української держави. Але у зв'язку з недостатнім фінансуванням практично не виконується «Програма збереження бібліотечних та архівних фондів України на

¹¹ Див.: Акімова О. А. Інформаційний центр у спеціальній бібліотеці // Бібл. вісн. – 2001. – № 3. – С. 33–34.

2000–2005 рр.», затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1999 р. № 1716. У регіонах України не створено передбачених програмою міжвідомчих центрів консервації, реставрації та репрографії. Проблемними для більшості бібліотек залишаються питання ремонту книг, реставрації особливо цінних та рідкісних видань. Частина документних фондів бібліотек сьогодні є непридатною для використання. Особливо гостро стоїть це питання в бібліотеках Інституту народознавства, Кримської філії Інституту археології, Карадазького природного заповідника, де зберігається колекція засновника Карадазької біологічної станції, вченого зі світовим ім'ям Т. І. В'яземського. Фонд стародруків XVII–XIX ст. цієї колекції згідно з розпорядженням Президента України від 26 червня 1996 р. № 173 «Про наукові об'єкти, що становлять національне надбання» та «Положенням про порядок визначення наукових об'єктів, що становлять національне надбання», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 1997 р. № 174, увійшов до переліку наукових об'єктів, що є національним надбанням держави. За рішенням Президії НАН України буде забезпечено встановлення охоронної сигналізації та за методичної допомоги НБУВ здійснено каталогізацію меморіальної бібліотеки стародруків за рахунок коштів, що виділяються на підтримання об'єктів, які становлять національне надбання. Важливим напрямом цієї діяльності буде відновлення цілісності фонду стародруків та повернення 20 тис. томів, переданих раніше до бібліотек кримських навчальних закладів¹².

Як свідчать результати вивчення діяльності бібліотек, унаслідок кампанії по «ушільненню» зменшились площі майже у третини бібліотек, гостра нестача площ для розміщення фондів у 20% бібліотек. Стан приміщень окремих бібліотек не відповідає вимогам діючих нормативів. Потрібна постійна увага керівників установ, членів інформаційно-бібліотечних рад у вирішенні питань придбання бібліотечної техніки, обладнання, створення відповідних санітарно-гігієнічних умов для зберігання фондів.

Незважаючи на складність ситуації в бібліотечно-інформаційній сфері НАН України, що склалася останнім часом (основні показники бібліотечного та бібліотечно-інформаційного обслуговування з ряду об'єктивних причин протягом 1992–2003 рр. зменшились, зокрема, загальна кількість користувачів – на 59%, обсяг книговидачі – на 55%, відвідувань – на 56%, хоча протягом 2000–2003 рр. відмічається деяке їх зростання та стабілізація), інформаційна діяльність бібліотек НДУ зосереджена на покращанні бібліотечно-інформаційного та довідково-бібліографічного забезпечення наукових досліджень. Бібліотеки НДУ НАН України для бібліотечно-інформаційного обслуговування читачів використовують такі традиційні форми, як:

- міжбібліотечний та міжнародний міжбібліотечний абонементи; виставки нових надходжень документів

¹² Звітус Карадазький природний заповідник // Вісн. Національної академії наук України. – 2003. – № 4. – С. 3–5.

до фондів бібліотек НДУ споріднених наукових установ, вищих навчальних закладів, тематичні виставки до міжнародних заходів, ювілеїв установ, видатних учених, діячів науки і культури;

- здійснюють роботу з удосконалення своїх довідково-бібліографічних апаратів, які є основою підготовки інформаційно-бібліографічних та довідкових видань;

- виконують тематичні довідки за запитами користувачів з використанням власних фондів, можливостей доступу до інформаційних ресурсів інших бібліотек, інформаційних центрів, установ;

- готують інформаційно-бібліографічні видання та їх електронні версії;

- беруть участь у підготовці до друку наукових видань установ, зокрема індексують статті до збірників наукових праць, тез конференцій, журналів, готують анотації та переклади матеріалів, редагують списки літератури до монографій.

Актуальною для бібліотек НДУ є проблема освоєння можливостей Інтернету. Користувачі НДУ, в яких створені локальні комп'ютерні мережі з виходом в Інтернет (майже половина всіх установ Академії), мають можливість користуватися БД усіх інформаційних підрозділів установи, здійснювати пошук у віддалених БД, зібраннями електронних книг та журналів, представленими на бібліотечних веб-серверах. У бібліотеках формуються електронні каталоги та картотеки, спільно з іншими інформаційними підрозділами установ створюються БД оглядово-аналітичної, бібліографічної, фактографічної інформації, отриманої внаслідок наукової та науково-інформаційної діяльності установ, електронні картотеки праць співробітників. Створені бібліотеками НДУ ІР представлені на веб-сайтах установ Академії. З метою репрезентації в мережі Інтернету інформаційного ресурсу про діяльність установ НАН України соціогуманітарного профілю, поглиблення їх інформаційної взаємодії з суспільством, активізації формування наукової електронної бібліотеки у НБУВ 2003 р. створено веб-портал соціогуманітарних наук, основу якого становлять електронна бібліотека даної проблематики, добірка нормативних актів України в цій сфері, віддзеркалення наявних сайтів профільних установ НАН України, а також посилання на споріднені інформаційні ресурси Інтернету. На базі цього порталу розпочинається створення іншого – «Наука України». Але констатуємо помітне нарощення обсягів ІР установ НАН України, слід водночас відзначити, що можливості сучасних засобів наукових комунікацій, високоефективних інформаційних технологій для просування на світовий інформаційний ринок власної оригінальної конкурентоспроможної продукції впроваджуються дуже повільно.

Протягом останніх років залишається проблема кадрового забезпечення бібліотек. В останнє десятиліття кількість працюючих у них скоротилась на 30% і становить 249 працівників. На 18% зменшилась кількість спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою. Зберігається тенденція плинності саме перспективних

кадрів зі стажем роботи від п'яти до десяти років. Звільняються досвідчені фахівці, перш за все бібліографи, що оволоділи комп'ютерними технологіями, методами аналітико-синтетичної обробки документів, навичками інформаційного обслуговування сучасного рівня. У результаті в 56 бібліотеках НДУ відсутні бібліографи. Зросла кількість працівників зі стажем роботи від 30 до 40 і навіть більше 40 років. На сьогодні бібліотеки НДУ НАН України не мають кадрового резерву, втрачається спеціалізація, зберігається тенденція старіння кадрів.

Разом з цим протягом останніх років ряд бібліотек НДУ НАН України за рівнем технічного оснащення, технології та професіоналізму кадрів, налагодженості міжбібліотечних зв'язків стали регіональними інформаційними та методичними центрами (бібліотеки Головної астрономічної обсерваторії, Інституту біології південних морів ім. О. О. Ковалевського, Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона, Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, Інституту економіки промисловості, Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця, Фізико-хімічного інституту ім. О. В. Богатського та ін.).

Незважаючи на певні труднощі, в більшості бібліотек відбуваються зміни в характері праці, зростає її інтенсивність, значно розширюється коло обов'язків. Збільшилася частка аналітичної дослідницької роботи навіть у бібліотеках, які мають по одному штатному працівнику. Зокрема, в бібліотеках Карадазького природного заповідника, Державного природознавчого музею, Інституту народознавства, де зберігаються значні масиви рукописних документів, видань, що мають наукову та історико-культурну цінність, традиційно здійснюється робота з опрацювання і введення в науковий обіг цих документів, забезпечення їх збереження. За результатами роботи значна частина бібліотек НДУ у подальшому може претендувати на підвищення свого професійного статусу з відповідною оплатою праці співробітників.

Важливою передумовою ефективної роботи бібліотечно-колективу є підтримка бібліотеки з боку адміністрації та інформаційно-бібліотечної ради установи. Дієвість такої допомоги засвідчують з року в рік керівники бібліотек Інституту археології, Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного, Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна, Інституту геотехнічної механіки, Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона, Інституту проблем кріобіології і кріомедицини, Інституту металофізики ім. Г. В. Курдюмова, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Інституту мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного, Інституту фізики, Інституту фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського, Інституту радіофізики і електроніки ім. О. Я. Усикова, Інституту фізики напівпровідників, Інституту експериментальної патології, онкології та радіобіології ім. Р. Є. Кавецького, Головної астрономічної обсерваторії, Фізико-технічного інституту низьких температур ім. Б. І. Веркіна, Фізико-механічного інституту ім. Г. В. Карпенка, Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка.

У цілому ж, недооцінка праці бібліотекаря, незахищеність його соціальних і професійних прав негативно

позначаються на якісному рівні інформаційно-бібліотечного забезпечення потреб вітчизняної науки. Окреслені проблеми потребують першочергового вирішення. Нові завдання, що постали перед бібліотеками, вимагають від бібліотечних працівників практично нових знань та навичок. По суті, це перекваліфікація, на яку сьогодні спрямовується система безперервної освіти у НБУВ як науково-методичного та координаційного центру для бібліотечно-інформаційних підрозділів НАН України.

Розглянемо питання організаційного та науково-методичного забезпечення функціонування бібліотечно-інформаційної системи НАН України, координуючу роль у розвитку якої виконує Інформаційно-бібліотечна рада НАН України (утворена на базі Бібліотечної ради постановою Президії АН України від 15. 02. 1990 р. № 49¹³ з метою методичного керівництва і координації роботи бібліотек і інформаційних підрозділів науково-дослідних установ НАН України з інформаційного забезпечення наукових досліджень). Бібліотечна рада, в свою чергу, виникла внаслідок реорганізації в 1964 р. Бібліотечної комісії, створеної при Президії АН України у 1949 р. з метою посилення впливу учених на розвиток бібліотечної справи в установах Академії.

Рада складається з провідних учених наукових установ НАН України, спеціалістів у галузі інформатики, обчислювальної техніки, автоматизації бібліотечно-інформаційних процесів, представників бібліотек та інформаційних підрозділів. Робота здійснюється згідно з планами, затвердженими Бюро Ради або її Головою. Постановою Президії НАН України від 09. 07. 2003 р. № 186 «Про стан та завдання розвитку в НАН України бібліотечно-інформаційної справи»¹⁴ Головою Ради призначено генерального директора НБУВ. Вперше за весь період діяльності цієї організації її очолює керівник найбільшої бібліотеки держави і головної книгозбірні НАН України.

Внаслідок діяльності Ради мережа бібліотек академічних установ розвивається як єдина бібліотечно-інформаційна система, послідовно реалізуються наукові засади координованого формування та використання бібліотечно-інформаційних ресурсів.

Основними завданнями Ради є розробка рекомендацій щодо оптимального розвитку системи наукової інформації в галузі гуманітарних, природничих та технічних наук з урахуванням прогнозів розвитку науково-інформаційної діяльності в Україні і за кордоном; методичне керівництво та координація робіт з формування, збереження, упорядкування, систематизації, вивчення і введення у науковий обіг цінних рукописних та книжкових фондів бібліотек НАН України, створення національної бібліографії тощо.

Сьогодні в центрі уваги Ради – організація та координація роботи, спрямованої на поліпшення інформа-

¹³ Інформаційно-бібліотечна рада НАН України: Положення та склад Ради. – К., 1992. – 6 с.

¹⁴ Постанова Президії НАН України № 186 від 09. 07. 2003 р. «Про стан та завдання розвитку в НАН України бібліотечно-інформаційної справи» // Бібл. вісн. – 2003. – № 5. – С. 9-10.

ційного забезпечення наукових досліджень Академії, нарощування інформаційного потенціалу бібліотек та інших інформаційних підрозділів НДУ шляхом поєднання традиційних і електронних носіїв інформації та впровадження сучасних високоефективних технологій для забезпечення доступу до світових інформаційних ресурсів, подолання дефіциту інформації. Питання стану та розвитку бібліотечно-інформаційної системи НАН України та її ресурсів аналізуються в інформаційно-аналітичних матеріалах – щорічних звітах про науково-інформаційну діяльність НАН України, аналітичних матеріалах з пропозиціями щодо підвищення ролі бібліотечно-інформаційних підрозділів НАН України в інформаційному процесі (поданих на запит Адміністрації Президента України, до Президії НАН України), інформаційно-аналітичних оглядах діяльності бібліотек НДУ (1996–2003 рр., випуски № 1–8), підготовлених НБУВ як науково-методичним центром та базовою організацією Інформаційно-бібліотечної ради НАН України.

Інформаційно-бібліотечні ради НДУ (ІБР) – це постійно діючі дорадчі органи, що функціонують при адміністраціях науково-дослідних установ і опікуються діяльністю бібліотек та інших інформаційних підрозділів, сприяють активній участі наукової громадськості в їх роботі, узгодженню бібліотечно-інформаційної діяльності з основними напрямками науково-дослідної роботи.

Останнім часом робота Рад помітно активізувалась і зосереджується на проблемах комплектування фондів, покращанні їх якісного складу, забезпеченні збереження. Так, в Інституті електрозварювання ім. Є. О. Патона на нарадах під головуванням академіка НАН України Б. Є. Патона обговорюються питання забезпечення належного рівня ІР єдиної в країнах СНД і Східної Європи спеціалізованої бібліотеки з питань зварювання та споріднених технологій, заходи щодо розширення безвалютного міжнародного книгообміну. В Інституті біохімії ім. О. В. Палладіна з ініціативи Інформаційно-бібліотечної ради установи перевірено фонд дисертацій Інституту з 1946 р., обговорюються питання обліку фонду та стану документації; ліквідації читацької заборгованості; участі у роботі створеного на базі Інституту інформаційного центру «Біотехнологія». В Інституті археології, Інституті експериментальної патології, онкології та радіобіології ім. Р. Є. Кавецького, Інституті фізики напівпровідників, Фізико-технічному інституті низьких температур ім. Б. І. Веркіна, Фізико-механічному інституті ім. Г. В. Карпенка члени інформаційно-бібліотечних рад беруть участь у проведенні переобліків бібліотечних фондів, вилученні і списанні застарілої та амортизованої літератури. Голова ІБР Інституту фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського провів велику організаційну і наукову роботу з підготовки до друку бібліографічного покажчика опублікованих праць співробітників Інституту та його електронної версії, яка демонструвалася на веб-сайті НБУВ¹⁵.

¹⁵ Звіт про роботу Інформаційно-бібліотечної ради НАН України у 2002 р. [Рукопис]. – К., 2003. – С. 6.

Науково-організаційне та науково-методичне забезпечення діяльності бібліотечно-інформаційних підрозділів, постійний моніторинг структурно-функціональних та ресурсних змін, що відбуваються в бібліотечно-інформаційній системі НАН України, здійснює відділ бібліотекознавства НБУВ (як координатор) у взаємодії з іншими науковими та функціональними підрозділами Бібліотеки, що є методичними центрами відповідно до напрямів своєї діяльності.

Зокрема, за даними вивчення процесів функціонування бібліотечно-інформаційної системи Академії протягом останніх п'яти років було зроблено висновок про необхідність побудови нової структурно-функціональної моделі бібліотеки НДУ як комплексного науково-інформаційного підрозділу, підготовлено проект «Положення про науково-інформаційний відділ НДУ», створений на базі бібліотеки. Досліджено стан нормативно-правового та методичного забезпечення діяльності бібліотек НДУ¹⁶, окреслено пріоритетні напрями розвитку бібліотечно-інформаційних ресурсів, зокрема:

- ❖ формування, використання та збереження документно-інформаційних фондів, забезпечення їх вживання;
- ❖ інтегрування бібліотечно-інформаційних ресурсів НАН України;
- ❖ модернізація бібліотечно-інформаційних технологій;
- ❖ поширення інноваційного досвіду роботи бібліотек.

Визначено коло інструктивно-методичних документів, необхідних для забезпечення цієї діяльності. Протягом останніх років відділом бібліотекознавства НБУВ підготовлено три випуски збірника документів і матеріалів, що регламентують діяльність бібліотек, «Організація роботи бібліотек НДУ НАН України» (1997, 1999, 2002), розроблено інструкції з обліку бібліотечного фонду, організації обмінного фонду бібліотеки НДУ, підготовлено методичні рекомендації з питань організації роботи з колекціями, особовими та книжковими зібраннями у бібліотеках НДУ, письмові консультації з організації роботи бібліотеки; з обліку фонду та вилучення видань; використання норм в бібліотечно-інформаційній діяльності. Результати дослідження розвитку бібліотечно-інформаційної системи НАН України постійно висвітлюються у наукових публікаціях, виступах на щорічних міжнародних наукових конференціях, які проводяться у НБУВ¹⁷. Теоретико-методичні, організаційні

¹⁶ Докладніше про це див.: Солоїденко Г. І. Формування правового простору бібліотек // Науково-технічні бібліотеки в єдиному інформаційному просторі України. – К., 2000. – С. 49–52; Солоїденко Г. І. Нормативно-правове забезпечення діяльності бібліотек України // Наук. праці НБУВ. – К., 2001. – Вип. 7. – С. 23–33; Смаглова Н. І. Розвиток методичної функції бібліотеки як передумова інтеграції бібліотечних ресурсів // Науково-технічні бібліотеки в єдиному інформаційному просторі України. – К., 2000. – С. 70–73; Смаглова Н. І. Науково-методична діяльність бібліотек як фактор розвитку бібліотечно-інформаційних ресурсів України // Наук. праці НБУВ. – К., 2001. – Вип. 7. – С. 160–167.

¹⁷ Див., наприклад: Кулаковська Т. Л. Взаємодія бібліотек

і технологічні питання розвитку і взаємовикористання бібліотечно-інформаційних ресурсів системи НАН України обговорюються на щорічних семінарах для керівників бібліотек НДУ з проблем бібліотечно-інформаційного забезпечення потреб науки, спільних виробничих нарадах з питань інтеграції електронних інформаційних ресурсів НАН України¹⁸.

Завершуючи огляд діяльності бібліотечно-інформаційної системи НАН України, слід зробити висновок про те, що основними напрямками її розвитку на сучасному етапі є формування документно-інформаційних фондів на базі вітчизняних і зарубіжних документів, їх бібліографічна та аналітична обробка, впровадження комп'ютерних технологій, генерація баз даних з різних галузей науки та техніки, забезпечення використання світових інформаційних ресурсів, адаптація бібліотечних кадрів до роботи у нових соціально-економічних і технологічних умовах. Визначальними факторами розвитку бібліотечно-інформаційних ресурсів системи мають стати їх інтеграція, організаційно-методичне та технологічне забезпечення бібліотечно-інформаційних процесів.

Розвиток ресурсної бази бібліотек потребує скоординованості дій у питаннях формування ресурсів, зокрема комплектування фондів періодичних видань; посилення книгообмінних зв'язків; створення власних інформаційних продуктів; інформування про створені бібліотеками бази даних, довідкові та бібліографічні видання, виконані письмові бібліографічні довідки, переклади тощо, які мають стати органічними фрагментами єдиних ІР України.

Вивчення стану методичного забезпечення роботи бібліотек свідчить про те, що фахівці на місцях потребують посилення з боку НБУВ методичного впливу на діяльність бібліотек НДУ, зокрема постійної уваги до питань підвищення професійної компетентності, формування правової, економічної, інформаційної культури працівників бібліотек, створення системи інформаційного забезпечення бібліотечної галузі, відновлення практики обміну досвідом роботи вітчизняних бібліотек, підтримки впровадження комп'ютерних технологій.

Актуальним завданням для НБУВ, бібліотек НДУ та інших інформаційних підрозділів установ є співпраця у дослідженні динаміки розвитку бібліотечно-інформа-

ційних ресурсів, розробці відповідних методичних та технологічних рішень з метою уніфікації бібліотечно-інформаційних процесів і технологій.

Необхідність у методичному та організаційно-технологічному забезпеченні багаторівневого розвитку та використання бібліотечно-інформаційних ресурсів потребує створення загальнодержавної нормативної та термінологічної бази бібліотечної галузі.

Негативні тенденції в кадровому забезпеченні бібліотек НДУ, що склалися внаслідок погіршення фінансування, низької заробітної плати, її невідповідності зростим вимогам до кваліфікації бібліотечних фахівців, а також суттєві зміни в характері їх праці, зокрема посилення інформаційно-аналітичної функції, перехід на нові технології, розширення кола обов'язків зумовлюють необхідність перегляду статусу бібліотеки та бібліотекаря НДУ.

Зростаючі завдання інформаційного забезпечення сфер науки, освіти, культури, державного управління потребують суттєвого поліпшення діяльності бібліотечно-інформаційної системи НАН України, постійної уваги до проблем її розвитку, перетворення бібліотек на ефективні інформаційно-технологічні центри, які б відповідали світовим вимогам до інформаційної підтримки наукових досліджень та інженерно-конструкторських розробок, завданням утвердження інноваційної моделі функціонування науки. Враховуючи сьогочасні вимоги до рівня науково-інформаційної діяльності Президія НАН України прийняла постанову № 186 від 09. 07. 2003 р. «Про стан та завдання розвитку в НАН України бібліотечно-інформаційної справи», згідно з якою цю діяльність визнано одним з пріоритетних напрямів зміцнення вітчизняного науково-технічного потенціалу. Піднесенню на якісно новий рівень діяльності бібліотечно-інформаційної системи НАН України сприятиме:

- ♦ Організація на базі НБУВ інформаційного технологічного парку як загальнодержавного науково-інформаційного комплексу, де будуть зосереджуватися, оброблятися, надаватися користувачам усі джерела наукової інформації, готуватися інформаційні продукти для владних структур, науки, освіти, культури. Чітке визначення ролі і завдань кожного бібліотечно-інформаційного підрозділу НДУ НАН України в створенні єдиної академічної інтегрованої інформаційної системи.
- ♦ Координація діяльності провідних бібліотек України у проведенні наукових досліджень з формування та використання бібліотечно-інформаційних ресурсів і електронних бібліотек, упровадження нових технологій, інформаційно-аналітичного забезпечення потреб науки. Використання бібліотечно-інформаційної сфери НАН України як експериментальної бази для апробації та впровадження наукових результатів в бібліотечну практику.
- ♦ Розробка механізму створення на базі бібліотек, інформаційних та видавничих служб установ НАН України комплексних інформаційно-технологічних підрозділів для забезпечення науково-дослідних і

та інформаційних підрозділів в інформаційному забезпеченні потреб науки (методичний аспект) // Наук. праці НБУВ. – К., 2001. – Вип. 7. – С 152–160; Солоіденко Г. І., Онищенко О. С. Асоціація бібліотек України: етапи становлення та розвитку // Бібл. вісн. – 2002. – № 5. – С. 24–30; Свобода А. А. Особливості організації інформаційного обслуговування читачів універсальної наукової бібліотеки у новому інформаційному середовищі // Бібл. вісн. – 2003. – № 4. – С. 2–7.

¹⁸ Свобода А. А. Задачи информационного обеспечения научных исследований // Вестник БАЕ. – 2000. – № 1. – С. 32–35; Кулаковська Т. Л. Народа «Інтеграція електронних інформаційних ресурсів бібліотек мережі НАН України» (8 лютого 2002 р.) // Бібл. вісн. – 2002. – № 3. – С. 58–60; Смаглова Н. І. Бібліотечно-інформаційне забезпечення потреб науки. Стан. Основні завдання // Бібл. вісн. – 2003. – № 4. – С. 48–50.

інженерно-конструкторських робіт. Розробка та прийняття нормативних актів щодо надання бібліотечно-інформаційним працівникам НДУ НАН України статусу наукових, науково-інформаційних працівників.

- ♦ Забезпечення організаційно-методичного супроводження діяльності бібліотечно-інформаційних підрозділів НДУ з формування, взаємовикористання, збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів НАН України, впровадження інформаційних технологій шляхом підготовки у традиційній та електронній формах щорічних інформаційно-аналітичних оглядів їх діяльності, видань серії «Організація роботи бібліотечно-інформаційних підрозділів науково-дослідних установ НАН України», «Довідника бібліотекаря науково-дослідної установи НАН України».
- ♦ Розробка єдиного програмно-технологічного забезпечення бібліотечно-інформаційної діяльності НАН України з урахуванням досягнень в галузі інформаційних технологій.

- ♦ Організація кооперативної співпраці зі створення зведеної електронної картотеки наукових праць співробітників НДУ НАН України; здійснення кумуляції, обробки та представлення в електронній бібліотеці НБУВ комп'ютерних версій наукових публікацій співробітників установ НАН України. Передбачити розміщення на Інтернет-порталі НБУВ даних про електронні інформаційні ресурси установ Академії для оптимізації їх використання.
- ♦ Сприяння розвитку диференційованої системи безперервної бібліотечної освіти шляхом організації на базі НБУВ Центру підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації бібліотечно-інформаційних фахівців. Особливу увагу необхідно приділити підвищенню інформаційної культури бібліотекарів, освоєнню ними автоматизованих бібліотечно-інформаційних технологій, навичок пошуку та отримання інформації з глобальної комп'ютерної мережі.

Наталія НОВІКОВА

Культурно-просвітня діяльність бібліотек для дітей: інновації, дослідження

Розглядаються теоретичні аспекти культурно-просвітньої діяльності дитячих бібліотек як інноваційний напрям дослідження концепції їх трансформації. Зокрема, розкриті особливості взаємозв'язку проблематики дитячого читання та психолого-педагогічного розвитку дітей та підлітків у сучасній соціокультурній ситуації, роль дозвільної функції дитячої бібліотеки в рекреаційній діяльності особистості дитини. Подано аналіз практичної реалізації культурних пріоритетів дитячих бібліотек та рекомендації щодо розширення їх діяльності як центрів дитячої творчості.

Сучасний період розвитку бібліотекознавства характеризується переосмисленням його теоретичних основ, обґрунтуванням нових концепцій бібліотеки як соціального інституту, інтерпретацією сутності соціальних функцій бібліотек та ін. Особлива увага звертається на дослідження суспільної ролі бібліотек не лише як інформаційних центрів, а у зв'язку з демократизацією та гуманізацією суспільства, як центрів духовного і культурного розвитку особистості.

Сучасні розробки теорії і практики бібліотекознавства в контексті змін культурно-комунікативної сфери свідчать, що бібліотека розглядається як «інформаційний центр», «спеціальний заклад культури», «культурно-інформаційний центр, осередок духовності, освіти, спілкування, дозвілля, релаксації» [1; 4; 8; 15; 18]. Увага дослідників зосереджується на формуванні концепції системної трансформації бібліотеки, її взаємодії зі сферами освіти, культури, виховання, виконання нею свого культурно-цивілізаційного призначення. Головне, про що свідчать публікації сучасних дослідників – це формування не одностороннього, а багатоаспектного бачення бібліотеч-

ної діяльності. Роль і місце бібліотеки в соціальній структурі суспільства, багатогранність її функцій дозволяє відносити бібліотеку як до інформаційного, так і до просвітницького закладу. Це актуалізує культурологічний аспект дослідження діяльності дитячих бібліотек України як учасників культурного процесу.

Розглядаючи культурно-просвітню діяльність дитячих бібліотек України в історичній ретроспективі, слід зауважити, що вона не була предметом ґрунтовних наукових досліджень. Проте, історичний досвід переконує, що саме культурно-просвітня робота завжди виступала одним із засобів поширення знань. Сучасний методологічний підхід до культурно-просвітньої роботи як системи широких соціальних зв'язків і фактора інтенсифікації використання духовного потенціалу особистості, формування соціально активної, творчої особи зумовлює необхідність дослідження її окремих аспектів у контексті інтеграції педагогіки, науки, освіти, культури [4; 5; 7; 8; 12; 14].

Теорія і практика діяльності дитячих бібліотек як складових культурно-освітнього процесу доводить, що саме вони є тими інституціями, які інтегрують усі види та форми поширення знань, забезпечують єдність інфор-

Новікова Наталія Олександрівна, канд. пед. наук, доцент КНУКіМ.

мації, освіти, дозвілля, виховання. Культурно-просвітня робота дитячих бібліотек являє собою синтез педагогічної, освітньої, культурної та самоосвітньої діяльності дітей і підлітків в умовах вільного часу. Суб'єктом при цьому виступає система дитячих бібліотек, що займаються раціональною організацією вільного часу. Об'єктом – багатогранна соціально-культурна діяльність дітей та молоді. Тому у культурно-просвітній роботі дитячих бібліотек велике значення має організаційно-виховна діяльність, основою якої є демократичні принципи культури, освіти, виховання, реалізація яких забезпечує комплексну спрямованість педагогічного процесу, органічну єдність об'єктивного виховного впливу та самовиховання. Це особливо важливо для сучасної культурно-просвітньої роботи дитячих бібліотек в умовах, коли вона виходить за рамки традиційних бібліотечних заходів і набуває нових спрямувань: гуманізації, соціалізації, духовного розвитку та формування творчої особистості.

Вибір дитячими бібліотеками пріоритетних напрямів культурно-просвітньої роботи визначається стратегією їх розвитку в певному соціокультурному середовищі. Сучасна ситуація висуває перед культурно-просвітньою діяльністю дитячих бібліотек два взаємопов'язаних завдання: сприяння засвоєнню підростаючим поколінням вітчизняної і світової культури та стимулювання самовизначення щодо своєї внутрішньої культури. Впливаючи на розвиток юного читача, дитячі бібліотеки повинні підготувати дитину до адаптації в нових соціальних умовах, створити середовище для формування її духовного світу. У цьому контексті особливий інтерес викликає новий підхід до визначення місця і ролі бібліотеки в творчому поєднанні читання та процесу формування особистості.

Відомо, що становлення вільного мислення неможливе без глибокого, творчого засвоєння літератури, що викликає певні почуття, роздуми про життя, спонукає до проби себе як творця (художника, поета, актора тощо), створює основу для розвитку культури почуттів по відношенню до себе, навколишнього світу, сприяє становленню творчого потенціалу особистості. Саме цей важливий аспект бібліотечної педагогіки є визначальним при аналізі культурно-просвітньої діяльності дитячої бібліотеки.

Нові орієнтири освіти, впровадження інформаційних технологій, розповсюдження засобів масової комунікації змінюють місце читання в структурі діяльності та дозвіллі підростаючого покоління. Реальна поведінка читачів дитячих бібліотек свідчить про зниження культурної, естетичної ролі друкованого слова та збільшення його ролі як джерела інформації про конкретні явища, факти, тобто спостерігається суто прагматичний, споживацький, а не естетичний, культурний інтерес до книги. За дослідженнями, які останнім часом проводять дитячі бібліотеки України [7; 16], частка читання в структурі вільного часу дітей незначна: більше 80% бібліотечних запитів дітей пов'язані з навчанням, виконанням домашніх завдань, а їхнє читання обмежене навчальними програмами.

Між тим, рекреаційна діяльність дітей набуває все більшого соціального акценту. Вміння ефективно використовувати свій вільний час сьогодні є важливим показником формування загальної культури особистості дитини. Враховуючи те, що молодь є тією групою, яка найгостріше відчуває на собі соціально-економічну кризу, що відбивається на кожній сім'ї, погіршує процес включення дітей в активне життя суспільства, особливо дітей так званих «груп ризику», які мають менші соціальні можливості, організація їхнього дозвілля стає справою державного значення. Практика бібліотек доводить, що ця робота є важливим і ефективним засобом залучення дітей до суспільно корисної праці, пізнання навколишнього світу, переборення відчуження.

В якому стані та під впливом яких факторів знаходиться рекреаційна діяльність сучасних дітей? Ким вони уявляють себе в майбутньому? Ці питання хвилюють батьків, педагогів, психологів, бібліотекарів, соціологів, усіх тих, кому не байдужа доля підростаючого покоління. За соціологічними дослідженнями [1; 4; 13], сьогодні в структурі дозвілля дітей переважають фактори, які суперечливо впливають на соціалізацію особистості. Все більшу частину їхнього вільного часу займають засоби масової інформації та комп'ютерні технології. Так, перегляд теле- та відеопрограм займає в середньому до трьох-чотирьох годин на день [11; 17], а за комп'ютером діти проводять більше двох годин, причому переважна більшість (90%) використовують комп'ютер для ігор [13, с. 106]. І хоча провідними мотивами тут є пізнавальний та рекреаційно-розважальний, така діяльність формує пасивне, поверхове сприйняття інформації, гальмує формування активного творчого мислення, духовності, культури. Подібні процеси відбуваються і у читанні дітей та підлітків. Розвиток літератури в умовах комерціалізації призводить до збільшення кількості книг, що складають серйозну загрозу для психічного та морального стану дитини [4; 9]. Пізнавальні та духовні інтереси дітей і підлітків задовольняються читанням переважно неякісної літератури (трилерів, жахів, містики, з магії тощо). Така ситуація вимагає соціальної підтримки організації дозвілля підростаючого покоління всіма структурами, у тому числі і бібліотеками, як установами соціально-культурної сфери. Це орієнтує дитячі бібліотеки на інтенсивний пошук варіантів оновлення культурно-просвітньої діяльності, визначення дозвільної функції як особливо-го інноваційного напрямку роботи.

Дитячі бібліотеки традиційно розглядаються як центри організації вільного часу дітей, хоча їхня дозвільна функція, як самостійна, одержала обґрунтування лише в кінці 80-х років. У радянський період бібліотекознавці включали діяльність по організації дозвілля в загальнокультурну, виховну, комунікативну, гедоністичну функції бібліотек [1, с. 5–18]. Оновлення освіти та виховання на національній основі посилюють дозвільну функцію дитячої бібліотеки, визначають її як одну з основних, що спрямована на соціально-творчий розвиток дітей і підлітків, включення їх в культурно-творчу діяльність. У теорії бібліотекознавства дозвільна функція розглядаєть-

ся як основний фактор творчого розвитку особистості [4; 10]. Базуючись на методологічних засадах виховання, соціально-психологічних особливостях дітей в системі дозвілєвої діяльності, психолого-педагогічних основах творчого розвитку дитини, ця функція забезпечує процес формування творчих здібностей особистості.

Психологія доводить, що в системі дозвілєвої діяльності дітей найповніше проявляється саморозвиток особистості [14]. Приймаючи активний характер, дозвілєва діяльність включає такі важливі механізми саморозвитку, як розвиток діяльності та здібностей, забезпечує потреби особистості в творчості. Вільний режим і демократичність організації цієї діяльності в бібліотеках створює сприятливі умови для розвитку ініціативи та самостійності, дозволяє проявлятися тим сторонам особистості, які в інших умовах не розкриваються, а саме: формування індивідуального стилю життя, здатності до соціокультурного самовизначення як стрижневої якості формування особи. При цьому, важливим є наявність в цій діяльності основного фактора саморозвитку та реалізації творчих здібностей – спілкування. Психологи і педагоги стверджують, що дитина активно розвивається, якщо її дії спрямовані на досягнення мети та завдань, які вона може вирішити разом з іншими. Відомий психолог Л. С. Виготський зазначав, що вищий рівень розвитку дитини досягається тільки разом з дорослими та ровесниками в ситуації взаємодопомоги, коли виникає зміна мотивації [7, с. 33]. Особливу роль у дозвілєвій діяльності виконують ігрові форми. Вони враховують інтереси, індивідуальні особливості дитини, допомагають долати напруження шкільного дня. Спостереження за ефективністю таких форм доводять, що вони розширюють межі і сферу спілкування, сприяють розвитку пізнавальних стимулів, самопізнанню, самосвітогляду, формуванню рекреаційних установок на цікаве і розумне проведення дозвілля.

Це дозволяє зробити висновок, що дозвілєва функція дитячих бібліотек дає значні можливості для організації культурно-просвітньої роботи шляхом створення різноманітних клубів, об'єднань за інтересами тощо, залучення дітей до підготовки та проведення масових заходів, включення їх у культурно-творчу діяльність та спілкування. Театралізовані заходи та інноваційні форми популяризації літератури ставлять читача в позицію творця і сприяють емоційно-образному сприйняттю літератури. Участь бібліотекаря при цьому сприяє засвоєнню знань читачем, формуванню життєвих навичок. У цьому разі спільна діяльність в умовах організації дозвілля в бібліотеці може послужити не лише розвитку юних читачів, а й створенню комунікативної ланки «книга – читач – бібліотекар» у системі культурно-просвітньої діяльності, що розглядається як галузь педагогіки, здійснюється в сфері вільного часу і полягає в організації творчої діяльності дитини, сприянні соціалізації, гуманізації, соціально-творчому та загальнокультурному розвитку підростаючого покоління.

Аналіз спеціальної літератури та стану реальної практики дитячих бібліотек дає можливість визначити ос-

новні напрями, особливості, специфіку їх дозвілєвої функції. З одного боку, дитячі бібліотеки орієнтовані на вивчення та врахування інтересів сучасної дитини. Це дає можливість запропонувати їй право вільного вибору змісту та форми діяльності, що забезпечує прояв індивідуальності, розвиток творчих здібностей. З іншого – самі форми дозвілєвої діяльності, які застосовуються в дитячих бібліотеках, відповідають рівню розвиненості дітей та підлітків і, базуючись на принципах творчої самодіяльності дитячого колективу, комунікативно-емоційного спілкування дітей та співробітництва з бібліотекарем, передбачають формування стійких інтересів, соціалізацію та гуманізацію, культурний розвиток особистості дитини. Концептуально дитячі бібліотеки визначаються як інформаційно- та культурно-дозвілєві центри, центри екологічного, естетичного, правового, національного розвитку. Саме дитячі бібліотеки, на відміну від інших типів бібліотек, володіють своєрідною специфікою методик обслуговування своїх читачів, яка, базуючись на вікових та психолого-педагогічних основах розвитку, дає можливість впливати на всі сфери формування творчої особистості: естетичну, технічну, профорієнтаційну, культурну тощо.

Загальна типологія форм і методів обслуговування традиційна і, як свідчить практика, стійка в часі. Між тим, посилення їх творчого потенціалу – важливий напрямок, який характеризує дозвілєву функцію дитячих бібліотек. Це передбачає орієнтацію змісту традиційних заходів творчій тематиці, вдосконалення методики їх проведення через запровадження форм психологічного впливу, розробку та впровадження нових спеціальних методів, що забезпечують творчу діяльність. Бібліотеки йдуть шляхом створення спеціальних відділів, студій, театрів, клубів тощо. Однією з найбільш дієвих форм розвитку творчості та самодіяльності дітей є створення клубів та гуртків за інтересами при бібліотеках. Численні приклади ефективного реалізації творчих здібностей читачів у клубах та об'єднаннях за інтересами наведені в багатьох публікаціях [4; 6; 16]. Саме для цих форм роботи характерним є важливий компонент розвитку та реалізації творчого потенціалу – стимулювання особистої активності. Адже диспути, прес-конференції, конкурси, обговорення, рольові ігри, театралізовані інсценівки – заходи, що використовуються в діяльності клубів та об'єднань. Аналізуючи діяльність Державної бібліотеки України для дітей та обласних бібліотек для дітей, можна відзначити їх досить великі масштаби, виявити особливості та пріоритетні напрямки діяльності, які відображають інтереси читачів-дітей і користуються популярністю серед молоді. Так, важливим напрямком є популяризація українських народних звичаїв та традицій як першоджерел національної культури, який реалізується в діяльності гуртків, студій, читацьких об'єднань. Наприклад, у програмі літературно-фольклорної студії «Берегиня» при відділі організації дозвілля ДБУ для дітей та гуртка декоративно-прикладного мистецтва «Берегиня» Черкаської обласної бібліотеки – вивчення народних традицій, стилів і жанрів народної творчості України.

Члени названих об'єднань вчать розмальовувати писанки, співати колядки та щедрівки, оволодівають технікою української народної вишивки.

З 1994 р. в ДБУ для дітей діє музичний лекторій «Перлини душі народної», у рамках якого проводяться фольклорні свята, вечорниці, музичні години, присвячені обрядовій пісенності нашого народу, героїчному епосу та народній пісенній ліриці, що сприяє формуванню національної свідомості, моралі, справжнього характеру українця. Важливий аспект у популяризації народознавства – історичне краєзнавство як ефективне джерело патріотичного виховання дітей, формування інтересів до історії, традицій, звичаїв рідного краю. Працюючи в даному напрямку, бібліотеки для дітей створюють краєзнавчі куточки, кімнати, клуби, гуртки тощо, організують краєзнавчі дитячі експедиції по збиранню експонатів, у ході яких діти дізнаються про побут і національні особливості свого краю. Особливо ефективною є діяльність краєзнавчих клубів та любительських об'єднань як центрів національно-патріотичного розвитку на селі. Так, члени об'єднання «Барвіночок» при Шевченківській сільській бібліотеці Івано-Франківської області збирають фольклор, вивчають традиції та ремесла свого села, відтворюють забуті звичаї, рецепти страв. Колектив «Барвіночка» є бажаним гостем у багатьох селах області. У більшості бібліотек Чернігівської, Донецької, Черкаської областей учасники краєзнавчих клубів організують українські вечорниці та свята, які проходять за стародавніми національними звичаями і відображають етнографічні особливості краю.

Останнім часом у дитячих бібліотеках набула поширення робота з творчо обдарованими дітьми. Розглядаючи проблему творчості дітей, слід зазначити, що справа не лише в тому, щоб виявити обдарованих дітей та підлітків та проводити з ними систематичні заняття в гуртках і об'єднаннях, а й реалізувати їх творчий потенціал. Яскравим свідченням цього є робота гуртка шанувальників українського мистецтва «Джерельце», що діє при відділі мистецтв ДБУ для дітей. Діти оволодівають мистецтвом петриківського декоративного розпису, організують виставки своїх робіт у бібліотеці. Робота аналогічних об'єднань стала традиційною в багатьох обласних та районних бібліотеках для дітей. Цінним у ній є те, що діти безпосередньо займаються краєзнавчою, дослідницькою та пошуковою роботою, самі створюють журнали і газети, ставлять інсценівки, займаються в гуртках народної творчості та лялькових театрах. Майже при кожній дитячій бібліотеці діють гуртки народного співу, драматичні, художнього читання, м'якої іграшки, художнього дизайну, кімнати творчого дозвілля. Основна мета їх діяльності – самореалізація творчості талановитих дітей та популяризація творів молодих аматорів шляхом організації виставок дитячих робіт, конкурсів юних талантів, публікацій їх творів, інформацій в радіо- та телерадіо- передачах. Наприклад, відомий в Україні гурток юних поетів «Джерельце» Львівської обласної бібліотеки для дітей, який очолює письменниця М. Людкевич, випустив збірку поезій тиражем 800 примірників. Твори юних

поетів центральної міської бібліотеки ім. Т. Г. Шевченка м. Києва друкуються на сторінках газети «Оболонь» та озвучуються в радіопередачах «Школяди».

Гадаємо, що значний потенціал – у діяльності бібліотек, які функціонують саме як культурні центри. Це передбачає організацію діяльності не лише по забезпеченню літературою, а й реальне спілкування в стінах бібліотеки, організацію відео клубів, салонів, театрів, дискотек тощо. Така модель діяльності орієнтована на реальні потреби дітей та молоді, допомогу їм в подоланні труднощів, пов'язаних з організацією дозвілля як соціальної сфери. Цікавим є досвід централізованої бібліотечної системи м. Миколаєва, яка об'єднує 11 дитячих бібліотек. Реорганізація їх структури та напрямків роботи перетворила ці бібліотеки в найбільш популярні та перспективні центри культури в багатьох мікрорайонах міста [2].

Сказане вище свідчить про великі можливості культурно-просвітньої діяльності дитячих бібліотек, яка полягає в тому, що дитяча бібліотека, організуючи дозвілля дітей та підлітків, здійснює їх підготовку до індивідуального життя – формує культурні потреби, зацікавленість, здібності, ініціативність, творчість, комунікативність і, водночас, сприяє реалізації концепції національної освіти та виховання в умовах трансформації суспільного устрою. Орієнтація та цілеспрямованість культурно-просвітньої роботи на забезпечення творчих здібностей є основою розвиваючої діяльності дитячої бібліотеки в сучасних умовах.

Література

1. Библиотекведение: вчера, сегодня, завтра: Сб. науч. тр. – М.: МГУК, 1997. – 195 с.
2. Гречко Г. С. Целевая комплексная программа как инструмент создания нового образа детской библиотеки // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: Тр. конф. «Крым-2003». – М., 2003. – Т. 2. – С. 806–812.
3. Державна національна програма «Освіта. Україна XXI століття». – К.: Райдуга, 1992. – 61 с.
4. Детское чтение на рубеже веков: Проблемы. Исследования. Прогнозы: Сб. науч. тр. – М.: РГДБ, 2002. – 200 с.
5. Єскіна Г. О. Духовний розвиток особистості: зміст і структура ціннісних орієнтацій молоді // Бібліотечна наука, освіта, професія у демократичній Україні: Зб. наук. праць. – К., 2000. – С. 27–35.
6. Каліберда Л. П. Новітні тенденції в обслуговуванні молоді (з досвіду зарубіжних колег) // Бібліотека. Інформація. Суспільство. – К., 1998. – С. 221–231.
7. Киричук О. В. Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України // Основи національного виховання. – К., 1993. – 187 с.
8. Коваль Т. Український читач на тлі суспільних перетворень // Вісн. Кн. палати. – 2003. – № 2. – С. 28–34.
9. Мошкін С. В., Руденко В. Н. За кулісами свободи // Соціол. дослід. – 1994. – № 11. – С. 82–88.
10. Мейжис И. А. Социальная психология библиотечного дела // Библиотекведение. – 1993. – № 4. – С. 49–58.
11. Полбицкая Л. Социологическое изучение читателей-подростков // Мир библиотек сегодня: Науч.-информ. сб. – М., 1997. – Вып. 2. – С. 58–68.

12. Состояние и тенденции развития чтения детей и подростков на рубеже 80–90-х гг. – М.: РГБ, 1993. – 215 с.

13. Цивін М. Н., Дубов Д. В. Психологічні аспекти впливу комп'ютерних комунікацій на розвиток особистості // Бібліотечна наука, освіта, професія у демократичній Україні: Зб. наук. праць. – К., 2000. – С. 103–108.

14. Цимбалюк Н. М. Культурно-дозвілсва діяльність як соціальний феномен // Актуальні проблеми історії, теорії та культури: Зб. наук. праць. – К., 1998. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 259–268.

15. Чачко А. С. Об'єкт бібліотекознавства – сучасна бібліотека в процесі трансформації // Бібліотечна наука, освіта, професія у демократичній Україні: Зб. наук. праць. – К., 2000. – С. 109–117.

16. Читацькі запити дітей та підлітків і стан їх задоволення в обласних бібліотеках для дітей України. – К.: ДБУ, 1991. – 16 с.

17. Чудинова В. Чтение детей и средства массовой информации // Мир библиотек сегодня: Науч.-информ. сб. – М., 1997. – Вып. 2. – С. 52–58.

18. Ясьмо В. Д. Бібліотеки України в соціально-культурному контексті на порозі ХХІ століття // Бібліотека в демократичному суспільстві: Зб. матер. міжнар. наук. конфер., Київ, 21–23 лист. 1995 р. – К., 1995. – С. 3–6.

19. Яценко Н., Забудина А. На базе детской? // Библиотека. – 1994. – № 10. – С. 8–9.

Павла РОГОВА

Стратегія розвитку освітньої бібліотечної мережі України

Висвітлено інноваційні процеси у діяльності Державної науково-педагогічної бібліотеки України: цілеспрямоване реформування мережі освітніх бібліотек для максимального задоволення фахових інформаційних потреб спеціалістів галузі, зокрема, інтегрованого всеукраїнського галузевого інформаційного ресурсу. Визначено перспективи створення регіональних інформаційних галузевих центрів, етапність комп'ютеризації бібліотек галузі, що суттєво сприятиме науково-інформаційному забезпеченню розвитку педагогічної науки, освіти і практики в Україні.

Шляхи модернізації та напрями динаміки національної освіти в нашій державі впродовж найближчих 25 років визначає «Національна доктрина розвитку освіти», у якій наголошено на тому, що «в Україні має стверджуватися стратегія прискореного випереджувального інноваційного розвитку освіти і науки; повинні забезпечуватись умови для розвитку самоствердження і самореалізації особистості впродовж життя» [13].

Світовий досвід свідчить, що добре налагоджена інформаційна діяльність є одним з основних чинників прогресу у суспільстві.

Існуюча в Україні система бібліотечного обслуговування педагогічних та науково-педагогічних працівників зберігалася до недавнього часу такою, як у період планово-адміністративної економіки, тобто морально і фізично застарілою, оскільки була розрахована на середньостатистичного освітянина. Як відомо, до 1993 р. в Україні не було сформованої у систему мережі бібліотек освітньої галузі, був відсутній всеукраїнський інформаційний галузевий центр, і, відповідно, не відбувалося повноцінне формування галузевого ресурсу та організації доступу до нього. Кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст. – час великих демократичних зрушень, відродження незалежної України, активного розвитку в

оновленій Україні державотворчих і економічних процесів, у т. ч. й динаміки вітчизняних бібліотек як сучасних інформаційних установ з входженням у їх діяльність комп'ютерних технологій. Ці зрушення сприяли інтеграційним процесам як у створенні економічного поля держави, так і її інформаційного простору. У діяльності книгозбірень України розпочалися реформаційні процеси щодо змісту, форм і методів роботи, осмислення своєї соціальної ролі в сучасному суспільстві. У 1992 р. в державі було створено Академію педагогічних наук України (АПН України), що привело до народження єдиного освітньо-педагогічного відомства, а саме: АПН України та Міністерства освіти і науки України (МОН України), яке націлило свої наукові розробки на розвиток вітчизняної педагогічної науки та модернізацію національної освіти і практики, її інформаційного забезпечення. Результатом трансформаційних процесів в освіті стало заснування Міністерством освіти України Центральної освітньої бібліотеки Інституту змісту і методів навчання Міністерства освіти України. Згодом, у кінці 1999 р., вперше в Україні було створено Державну науково-педагогічну бібліотеку України (ДНПБ України) [20; 21] – структурну складову АПН України, національне галузеве книгозховище, головний науково-інформаційний центр освітньої галузі, науково-методичний центр освітніх бібліотек. Ця подія є важливим історичним фактом як у розвитку державних бібліотек, так і у створенні системи інформаційно-бібліотечного забез-

Рогова Павла Іванівна, директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України.

печення педагогічної науки та освіти України [21].

Ключовою проблемою розвитку бібліотечної справи не тільки в Україні, а й у всьому світі є інтеграція інформаційних ресурсів. Від успішного її розв'язання залежить рівень роботи бібліотек, підвищення їхньої соціальної ролі, суспільне визнання [14; 15].

З огляду на реформаційні процеси в галузі освіти перед новосформованою ДНПБ України постало важливе завдання – створення інтегрованого всеукраїнського галузевого інформаційного ресурсу та системи науково-інформаційного забезпечення розвитку національної педагогічної науки, освіти і практики. У зв'язку з цим необхідно було визначити місце та роль освітянських книгозбірень у загальнодержавній бібліотечній системі України, розробити та впровадити теоретико-методичні засади їх діяльності, створити мережу освітянських бібліотек. Отже, відповідно до цієї мети перед ДНПБ України постало три основні завдання: 1) трансформувати ДНПБ України у всеукраїнський галузевий науково-дослідний, науково-методичний та інформаційний комплекс для освітянської галузі; 2) створити мережу освітянських бібліотек як складову загальнодержавної системи бібліотек; 3) сформувати інтегрований загальнодержавний галузевий інформаційний ресурс.

Науково-дослідна робота – один з основних напрямів діяльності ДНПБ України. Статус наукової установи, отриманий з моменту заснування, зобов'язує її до відповідної організації наукових проектів з питань галузевого бібліотекознавства та інформатизації.

Основні напрями досліджень педагогічної і психологічної науки в Україні, визначені АПН України [17], аналіз наукового доробку вітчизняних та зарубіжних бібліотекознавців, практичний досвід діяльності педагогічних бібліотек України та світу [5; 6; 35] сприяв визначенню пріоритетних тем наукової та прикладної діяльності Бібліотеки, які затверджуються Президією АПН України. Зокрема, протягом першого року роботи ДНПБ України було розроблено «Концепцію Державної науково-педагогічної бібліотеки України», в якій окреслені основні засади її наукової, науково-інформаційної та науково-методичної діяльності.

У комплексі наукових проблем, які потребували свого дослідження, першочерговим було визначення соціальної ролі бібліотек галузі в оновленому суспільстві, типологічних ознак педагогічних бібліотек, підпорядкованих АПН України та МОН України. У зв'язку з цим постало питання дослідити стан і тенденції розвитку даних галузевих бібліотек в різні історичні періоди, прослідкувати еволюцію їх функцій і структури.

Таким чином, на 2001–2005 рр. було визначено тему науково-дослідної роботи – «Становлення і розвиток мережі освітянських бібліотек України (2001–2005)» (науковий керівник – директор ДНПБ України П. І. Рогова). Застосовуючи системний підхід [9; 30; 31] до функціонування бібліотек, нами була розглянута бібліотечна мережа галузі як ієрархічна макросистема з характерними для неї підсистемами і елементами.

За результатами проведеного історичного та джере-

лознавчого аналізу автором даної статті у своїх наукових дослідженнях було уточнено та введено у науковий обіг такі термінологічні поняття, як «педагогічна бібліотека», «мережа освітянських бібліотек», розглянуто їх соціальну роль і завдання [22; 24]. Це стало підґрунтям для подальшої розробки колективом ДНПБ України основного документа функціонування мережі – «Положення про мережу освітянських бібліотек Міністерства освіти і науки України та АПН України» (керівник авторського колективу П. І. Рогова), затвердженого спільним наказом означених установ у травні 2003 р. [19]. Цей правовий документ уперше на державному рівні визначив мережу освітянських бібліотек України як самостійну ланку у загальнодержавній системі бібліотек України, її дві структурні складові: самостійні спеціальні педагогічні бібліотеки та бібліотеки навчальних закладів, систему управління, організаційно-правові аспекти функціонування, систему науково-методичного забезпечення. Дана мережа становить близько 23 тисяч книгозбірень, які функціонують на трьох рівнях: всеукраїнському, регіональному, низовому, на кожному з яких визначені відповідні центри. Разом з тим, у зв'язку зі специфічним історичним розвитком освітянських бібліотек, сьогодні в обласних центрах України є лише дві науково-педагогічні бібліотеки – Львівська і Миколаївська. У «Положенні» обласними центрами освітянської мережі визначено бібліотеки обласних та міських Інститутів післядипломної педагогічної освіти (ІППО). І це не випадково. Дані установи здійснюють методичну діяльність для бібліотек загальноосвітніх та середніх спеціальних навчальних закладів своєї області з перших років функціонування. Наявний інформаційний ресурс даних бібліотек не дозволяє їм виконувати роль й інформаційних центрів області з педагогіко-психологічних питань. Бібліотеки ІППО тільки розпочинають реформування своєї роботи. З 27 ІППО України свої веб-сторінки мають тільки 5, на яких інформаційний ресурс і діяльність бібліотек не висвітлена. Отже, сьогодні нагальним є актуалізація діяльності бібліотек ІППО, відкриття в них Інтернет-місць для надання доступу користувачам до електронного ресурсу вищих навчальних закладів педагогічного профілю області й іншим бібліотекам України. Попри це, для бібліотек ІППО залишається важливим формування фонду первинних і вторинних документів у традиційній та електронній формах. З огляду на існуючий стан ДНПБ України запропонована концепція створення обласного галузевого науково-інформаційного центру шляхом кооперації бібліотек ІППО та вищих навчальних закладів III–IV р. а. педагогічного профілю через Інтернет. Це дасть можливість створити корпоративний галузевий науково-інформаційний центр області, що сприятиме ефективному використанню галузевого інформаційного ресурсу ВНЗ педагогічного профілю для повноцінного інформаційно-методичного забезпечення фахових потреб освітян регіону. Координаційними центрами мережі освітянських бібліотек на низовому рівні є бібліотеки обласних, міських та районних відділів освіти, які також послідовно повинні втілю-

вати в діяльність бібліотек області «Концепцію інформатизації закладів освіти» Міністерства освіти і науки України.

Для функціонування системи бібліотек освітньої мережі постала необхідність створення комплексу відповідних нормативно-правових та технологічних документів для кожного рівня бібліотек. Доречно зазначити, що до створення державного галузевого науково-методичного центру технологічні документи для освітніх книгозбірень використовувались ті, що існували для публічних бібліотек без урахування специфічних особливостей спеціальних педагогічних та навчальних бібліотек галузі, була відсутня централізована звітність, її аналіз. Отже, для науковців ДНПБ України нагальним постало завдання дослідити та узагальнити як практичний досвід, так і науковий доробок щодо бібліотечних технологій [2; 3; 10], і прийняти свої обґрунтовані рішення, спрямовані на вдосконалення діяльності вищезазначених бібліотек усіх видів та рівнів, зокрема, всеукраїнського: ДНПБ України, наукових бібліотек: Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова, Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти (ЦІПО), науково-дослідних установ системи АПН України; регіонального – обласних науково-педагогічних бібліотек та бібліотек інститутів післядипломної педагогічної освіти (міських, обласних), наукових бібліотек ВНЗ педагогічного профілю III–IV р. а.; низового – бібліотек райвно, міськвно, облвно, середніх загальноосвітніх та середніх спеціальних навчальних закладів.

Протягом трьох років спеціалістами ДНПБ України було підготовлено та затверджено близько 150 документів. У практику бібліотек галузі введено до 20 нормативно-правових та інструктивно-методичних документів, зокрема: «Положення про мережу освітніх бібліотек Міністерства освіти і науки України та АПН України», «Положення про бібліотеку науково-дослідної установи АПН України», «Положення про бібліотеку середнього загальноосвітнього навчального закладу Міністерства освіти України», «Сумарна книга наукових бібліотек освітньої галузі», «Планування та звітність бібліотек Інститутів післядипломної педагогічної освіти», «Довідково-пошуковий апарат наукових бібліотек освітньої галузі».

Слід наголосити на тому, що для розроблення нормативно-правової бази важливим було усвідомити специфіку бібліотек кожного рівня і кожного регіону, їх функції, завдання. Цьому сприяло дослідження науковцями ДНПБ України в контексті вищезазначеної теми історії становлення і розвитку навчальних та самостійних педагогічних бібліотек. Спостерігається велика зацікавленість бібліотечних працівників з книгозбірень різного рівня галузі щодо об'єктивного відтворення історії своїх бібліотек. Підтвердженням цьому може слугувати такий факт: упродовж двох останніх років до ДНПБ України надійшло більше 200 матеріалів, які висвітлюють історію окремих освітніх бібліотек з різних регіонів держави. Вони оприлюднюються у рубриці

«Історія освітніх бібліотек» на сторінках фахових часописів: «Директор школи, ліцею, гімназії», «Шкільна бібліотека плюс», «Педагогічна газета», «Освіта України» та ін. Означене є також свідченням фахової самоосвіти бібліотечних працівників нашої мережі.

Українське бібліотекознавство набуло власних традицій бібліотечної професії і безперервної бібліотечної освіти [4; 8; 12; 26; 27; 29; 33]. З огляду на історичний досвід бібліотечної професії, який стверджує, що бібліотекаря і вчителя єднають спільні цілі і завдання [25], науковцями ДНПБ України було розпочато цілеспрямоване формування галузевої системи підготовки та післядипломної освіти бібліотечних працівників освітніх бібліотек.

Усвідомлюючи, що спеціалісти нової генерації для освітніх бібліотек повинні вільно володіти як питаннями сучасного бібліотекознавства, так і мати ґрунтовні знання з педагогіко-психологічного комплексу, автором статті було зніційовано відкриття у педагогічних ВНЗ інтегрованої спеціальності «бібліотекар-педагог». За підтримки ректора Київського національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова академіка АПН України В. П. Андрущенка у ввіреному йому закладі 2003 р. набрано першу групу на денну форму навчання за цією спеціальністю, в Уманському державному педагогічному університеті (ректор – член-кореспондент АПН України В. Г. Кузь) з аналогічної спеціальності навчаються студенти вже третій рік. Сподіваємось, що цей досвід пошириться в інших педагогічних ВНЗ України. Означений факт став підставою для розробки Міністерством освіти і науки України спеціальності «бібліотекар-педагог» з подальшим її введенням до «Переліку посад педагогічних, науково-педагогічних кадрів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14. 06. 2000 р.

Формування системи підвищення кваліфікації бібліотечних працівників галузі було розпочато ДНПБ України спільно з Центральним інститутом післядипломної педагогічної освіти АПН України. ДНПБ України стала базою для поліпшення фахового рівня бібліотечних працівників освітньої мережі. Також вдосконаленню професійної компетентності і поглибленню фахових знань бібліотекарів освітньої галузі сприяє започаткована у 2003 р. ДНПБ України серія видань «На допомогу бібліотечним працівникам освітніх бібліотек». У цій серії заплановано підготовку тематичних бібліографічних покажчиків, які комплексно будуть представляти вітчизняні та зарубіжні матеріали з актуальних питань бібліотечної справи, методичних посібників тощо. Крім того, система методичних посібників та рекомендацій, які будуть виходити в означеній серії, буде розповсюджуватися серед бібліотек галузі як в паперовому, так і в електронному вигляді. Так, уперше в Україні в контексті вищезазначеної НДР працівниками ДНПБ України підготовлено та видано посібник для шкільних бібліотекарів «Організація бібліотеки загальноосвітнього навчального закладу» (2002–2003) накладом 5 тисяч примірників, рекомендаційний бібліографічний покаж-

чик «Навчальна бібліотека в контексті інформатизації суспільства» (2003) накладом 500 примірників та ін.

З перших місяців роботи ДНПБ України почала надавати практичну допомогу бібліотекарям навчальних закладів усіх видів і типів як м. Києва, так і областей України, працівникам академічних бібліотек щодо удосконалення діяльності, інформаційного обслуговування користувачів галузі, формування іміджу бібліотечних працівників освітніх бібліотек тощо. Спільно з Міністерством освіти і науки України, Інститутом психології АПН України у 2003 р. на допомогу шкільним бібліотекарям держави започатковано друкований професійний орган – газету «Шкільна бібліотека плюс», на сторінках якої подаються офіційні матеріали стосовно діяльності бібліотек в Україні, методичні та практичні матеріали для удосконалення роботи навчальних бібліотек галузі.

Результати НДР проходять апробацію на щорічних науково-практичних семінарах освітніх бібліотек, що організовує ДНПБ України, і які надалі втілюються в діяльність бібліотек галузі [25]. На 2005 р. Бібліотекою з теми дослідження запланована всеукраїнська наукова конференція.

Головним завданням бібліотек галузевої мережі є створення умов загальнодоступності інформації для науковців і практиків освітньої галузі з педагогіко-психологічних питань та системи інформаційного забезпечення освітан. ДНПБ України вже з першого року своєї діяльності розпочала випуск вторинної інформації з актуальних педагогіко-психологічних питань у традиційній формі з подальшим їх доведенням до державних бібліотек, бібліотек наукових установ галузі, обласних центрів освітніх бібліотек. За три роки спеціалістами ДНПБ України підготовлено і видано 9 бібліографічних науково-допоміжних та рекомендаційних покажчиків в електронній та паперовій формі, останні – загальним накладом більше 2 тисяч примірників, а саме: «Гід з громадянського виховання», «Формування активної життєвої позиції молодого громадянина України», «Загальноосвітня школа за роки незалежності», «Професійна освіта за роки незалежності», «Сучасні освітні технології» та ін. Започатковано серію бібліографічних посібників, присвячених визначним діячам педагогічної науки України та світу: В. Г. Кременю, В. М. Мадзігону, В. О. Сухомлинському, О. В. Сухомлинській, М. Д. Ярмаченку, Я. Корчаку та ін. (за означений термін надруковано 20 видань, які надійшли до бібліотек галузі), відбувається групове та індивідуальне інформування провідних науковців інститутів АПН України та МОН України, науково-інформаційне забезпечення планових наукових тем науково-дослідних установ АПН України, державних та національних програм «Вчитель», «Діти України», «Дистанційне навчання».

Згідно з головною метою ДНПБ України з 2003 р. розпочата нова науково-дослідна тема «Науково-інформаційне забезпечення освітньої галузі України» (2003–2007). Це комплексне дослідження передбачає розробку теоретико-методичних та організаційних засад

системи бібліографічного, реферативного та оглядово-аналітичного забезпечення інформаційних потреб спеціалістів освітньої галузі та працівників означених галузевих бібліотек відповідно до основних положень «Національної програми інформатизації України». Завданнями даного проекту, який розрахований на 5 років, є:

- ▲ розробка теоретико-методичних та організаційних засад створення системи бібліографічного забезпечення інформаційних потреб педагогічних та науково-педагогічних бібліотечних кадрів мережі освітніх бібліотек;
- ▲ формування системи бібліографічної продукції освітньої галузі в паперовому та електронному варіантах на базі ДНПБ України та регіональних освітніх бібліотек;
- ▲ експериментальне дослідження ступеня задоволення фахових інформаційних потреб педагогічних і науково-педагогічних кадрів існуючою реферативною інформацією;
- ▲ за результатами експериментального дослідження створення галузевого сегменту реферативного представлення наукової літератури з педагогіко-психологічних питань у загальнодержавній реферативній базі даних «Україніка наукова» та Українському реферативному журналі (УРЖ) «Джерело».

У контексті даної НДР протягом 2004 р. науковцями ДНПБ України буде розроблено «Зведений координаційний план науково-інформаційного забезпечення користувачів бібліотек освітньої галузі».

За умов позитивного вирішення фінансових та організаційних питань у ДНПБ України планується організувати відділ інформаційно-аналітичної роботи для підготовки реферативних та оглядово-аналітичних документів для науково-педагогічних кадрів галузі. Для вирішення визначених завдань потрібні спеціалісти з відповідною підготовкою щодо інформаційно-аналітичної роботи. На наш погляд, існує два підходи до формування таких фахівців. Перший – традиційний: набирати випускників профільних вищих навчальних закладів. З цією метою ми плануємо порушити питання про доцільність введення в навчальні плани ВНЗ III–IV р. а., які готують бібліотекарів-педагогів, спеціалізацію «педагог – інформаційний аналітик». Другий – через систему підвищення кваліфікації, а саме – шляхом організації у Державній академії керівних кадрів культури і мистецтв комплексу відповідних програм. Важливим перспективним напрямком ДНПБ України є підготовка та видання збірників наукових праць з питань галузевого бібліотечознавства та історії освітніх бібліотек.

Нова соціально-економічна ситуація, яка склалася в Україні в умовах переходу до ринкових відносин, та інтенсивний розвиток інформатизації суспільства визначають функціональні пріоритети у діяльності бібліотек України щодо напрямів організації і технології формування та використання їх інформаційних ресурсів.

Найважливішими перспективними завданнями ДНПБ України та мережі освітніх бібліотек є:

- створення зведеного електронного каталогу галузі

та його подальше входження до Національної системи електронних бібліотек;

- інтеграція електронних інформаційних ресурсів наукових бібліотек галузі і забезпечення їх багатоаспектного використання;
- створення галузевого центру з корпоративної каталогізації, формування повнотекстової галузевої бази даних, яка включатиме вторинну інформацію ДНПБ України та інших наукових бібліотек, а також інформацію про фахові наукові праці, підручники, посібники.

Затверджене «Положення про мережу освітянських бібліотек Міністерства освіти і науки України та АПН України», науково-практичні підходи до розробки аналогічних питань [7; 11; 16; 18; 32; 34] та досвід діяльності педагогічних і публічних бібліотек як вітчизняних, так і зарубіжних, дозволили нам накреслити перспективу розвитку освітянських бібліотек як галузевої ієрархічної макросистеми з трирівневим розгалуженням, а саме: всеукраїнським, обласним та низовим, до яких входять спеціальні педагогічні бібліотеки різного рівня та видів, бібліотеки навчальних закладів I–IV р. а. педагогічного, інженерно-педагогічного профілю, середніх спеціальних педагогічного профілю та середніх загальноосвітніх закладів, позашкільних закладів освіти. Визначено мету та завдання цієї системи:

- ❖ створення національного педагогіко-психологічного ресурсу у вітчизняному та світовому інформаційному просторі;
- ❖ вироблення системи інформаційного забезпечення педагогічної науки і практики;
- ❖ продукування вторинних документів як у традиційній, так і електронній формі;
- ❖ трансформування всеукраїнської галузевої бібліотеки у науково-дослідний інформаційно-методичний центр для освітянських бібліотек України;
- ❖ перетворення педагогічних бібліотек різних рівнів на спеціальні науково-інформаційні та методичні центри;
- ❖ реформування всеукраїнської галузевої бібліотеки, педагогічних та навчальних бібліотек Міністерства освіти і науки України та АПН України у електронну освітянську бібліотеку України з подальшим входженням до Національної системи електронних бібліотек України.

На основі аналізу нами запропоновано структуру всеукраїнського галузевого центру макросистеми як базову, що складається з науково-інформаційного, науково-методичного, науково-дослідного, культурно-просвітницького блоків та блоку комп'ютерного забезпечення, яка диференціюється з урахуванням особливостей мережі освітянських бібліотек на регіональному (обласному) рівні. Педагогічні бібліотеки регіонів згідно з цією моделлю трансформуються у сучасні науково-інформаційні центри з педагогіко-психологічних питань. Недостатність матеріальних і фінансових ресурсів в галузі спонукають бібліотеки шукати шляхи вирішення поставлених завдань у найкоротший термін.

У зв'язку з цим нами запропоновано три етапи ком-

п'ютеризації бібліотек, на першому з яких рекомендовано розпочати запровадження Інтернету. При невеликих фінансових витратах це відразу надасть доступ широкому загалу користувачів до інформаційних ресурсів вітчизняного та світового інформаційного простору, до науково-методичної та бібліографічної продукції ДНПБ України. Водночас це забезпечує залучення власних працівників бібліотеки до світових інформаційних ресурсів, що позитивно впливає на їх професійний рівень, а отже – на результати їхньої роботи.

Вже існуючий веб-сайт ДНПБ України містить презентаційний розділ про фонди й науковий доробок Бібліотеки. Для надання інформації освітянам України на веб-сайті також розміщено інформаційний бюлетень Бібліотеки та навігатор Інтернет-ресурсів з педагогіки й освіти (<http://www.library.edu-ua.net>), де вже сьогодні міститься більше трьохсот джерел.

Головне завдання другого етапу комп'ютеризації – створення електронного каталогу як в ДНПБ України, так і в бібліотеках галузі, що сприятиме більш оперативному, багатоаспектному пошуку інформації з подальшою побудовою корпоративного каталогу бібліотек освітянської галузі. Цей напрям потребує оперативного вирішення щодо багатьох проблем відповідного програмного забезпечення, форматів і структур баз даних (бібліографічних, фактографічних, авторитетних, холдингових та адміністративних), створення спеціалізованих тезаурусів, словників та інших засобів інформаційного та лінгвістичного забезпечення. У майбутньому планується формування на базі ДНПБ України галузевого центру корпоративної каталогізації з питань педагогіки й освіти, який має тісно співпрацювати з майбутнім національним центром корпоративної каталогізації України – Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

Завданням третього етапу комп'ютеризації є створення галузевої бази даних на основі інтеграції повнотекстової бази даних (фахові наукові праці, підручники, посібники тощо) та потужної вторинної інформації – продукту наукової діяльності ДНПБ України та інших наукових бібліотек галузі. Складовою частиною такої бази даних має стати депозитарій електронних копій наукових праць усіх установ АПН України та вищих навчальних закладів МОН України.

Виконання поставлених завдань неможливе без вирішення фінансових проблем, підготовки відповідних нормативно-правових та технологічних документів, без інтеграційної діяльності не лише бібліотек освітянської мережі, а й провідних установ АПН України та МОН України. У зв'язку з цим у 2004 р. працівниками ДНПБ України спільно з провідними науковцями вищезазначених установ буде розроблена Концепція інформатизації бібліотек освітянської мережі України.

Таким чином, перспективними напрямками розвитку освітянських бібліотек є:

- ❖ актуалізація організаційної, інформаційної та науково-методичної діяльності бібліотек освітянської мережі для повноцінного бібліотечно-інформа-

ційного забезпечення користувачів галузі; трансформація ДНПБ України у науково-дослідний та науково-методичний центр мережі освітянських бібліотек, інформаційно-бібліотечний комплекс для освітянської галузі; підготовка та видання збірників наукових праць ДНПБ України;

❖ створення в Україні єдиної інфраструктури для забезпечення доступу вітчизняних користувачів до національного сегменту з педагогіко-психологічних питань та освіти; активне впровадження нових інформаційних технологій у практику роботи ДНПБ України та бібліотек галузі; формування всеукраїнського інтегрованого галузевого ресурсу на базі ДНПБ України в електронній формі; створення веб-порталу галузі та центру корпоративної каталогізації фахових документів на базі ДНПБ України;

❖ створення системи інформаційного забезпечення галузі вторинними документами з педагогіко-психологічних питань як в традиційній, так і електронній формі за участю наукових бібліотек галузі державного та регіонального рівнів;

❖ формування основних структурних складових системи підвищення кваліфікації бібліотечних працівників освітянської мережі України.

Література

1. Амлинский Л. Композиционно-планировочные решения и техническое оснащение библиотеки: Библиотечковедческий аспект. – К.: Наук. думка, 1988. – 295 с.
2. Амлинский Л. Совершенствование подготовки библиотечных кадров в условиях автоматизированной библиотечной технологии / Л. Амлинский, В. Бабич. – К., 1989. – 28 с.
3. Астапович Е. Библиотечная технология. Ч. 1. Основы библиотечной технологии: Учеб. пособие / Е. Астапович. – М., 1991. – 54 с.
4. Бабич В. Новый взгляд на профессию: (Перспектива подготовки специалистов на фак. бібл.-інформ. систем Київ. держ. ін-ту культури) / В. Бабич, В. Пашкова // Бібл. вісн. – 1993. – № 5–6. – С. 49–51.
5. Брунова Е. Стратегическая миссия университетской электронной библиотеки в условиях корпоративного информационного образовательного пространства: [Электр. ресурс]: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/crimea/>. – Заголовок с экрана.
6. Епихина Т. С., Маркарова Т. С. Информационные ресурсы ГНПБ им. К. Д. Ушинского: состояние и перспективы // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: Тр. конф. / 8-я междунар. конф. «Крым-2001». – М.: ГПНТБ России, 2001. – С. 519–523.
7. Ільганаєва В. Бібліотека в сучасному інформаційному середовищі: основні стратегії розвитку // Вісн. Харк. держ. академії культури: Зб. наук. праць. – Х.: ХОІК, 1999. – Вип. 1. – С. 30–43.
8. Ільганаєва В. Бібліотекознавство: Конспект лекцій (для студентів факультету бібліотекознавства та інформатики: Спеціальність 7.020102 «Бібліотекознавство та бібліографія»). – Х.: ХДАК, 1998. – 69 с.
9. Карташов Н. Общее библиотечное ведение: Учебник. В 2 ч. – М.: МГУК, 1997. – 256 с.
10. Кириленко О. Г. Еволюція наукових уявлень про бібліотечну технологію в Україні (80–90-ті роки): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996. – 23 с.
11. Костенко Л. Використання Інтернет у бібліотеках // Бібл. вісн. – 1999. – № 2. – С. 6–11.
12. Кушнарєнко Н. Бібліотечно-інформаційна освіта: орієнтир на майбутнє / Н. Кушнарєнко, А. Соляник // Вісн. Кн. палати. – 2002. – № 5. – С. 33–34.
13. Національна доктрина розвитку освіти: Затв. Указом Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 347 // Освіта. – 2002. – 24 квіт. – 1 трав. (№ 26).
14. Немошкаленко В. Нові інформаційні технології та нові форми взаємодії бібліотек // Бібл. вісн. – 1999. – № 5. – С. 6–9.
15. Немошкаленко В. Тенденції глобалізації економіки, науки, освіти в ХХІ столітті та завдання науково-інформаційної діяльності бібліотеки // Бібл. вісн. – 2001. – № 6. – С. 2–7.
16. Онищенко А. С. Доминирующая тенденция развития информационной сферы // Библиотеки национальных академий наук: Проблемы функционирования, тенденции развития: Науч.-практ. и теорет. сб. / Редкол.: А. С. Онищенко и др. – К.: НБУВ, 2000. – Вып. 1. – С. 3–6.
17. Основні напрями досліджень педагогічної і психологічної науки в Україні / АПН України. – К., 2003. – 46 с.
18. Павлуша Т. Забезпечення загальнодоступності інформаційних ресурсів наукових бібліотек України // Бібл. вісн. – 2000. – № 5. – С. 2–8.
19. Положення про мережу освітянських бібліотек Міністерства освіти і науки України та АПН України: Затв. спіл. наказом М-ва освіти і науки України та Акад. пед. наук України від 30. 05. 2003 р. № 334/31 // Шкіл. б-ка плюс. – 2003. – № 3/4. – С. 1–4.
20. Про створення Державної науково-педагогічної бібліотеки України: Постанова Кабінету Міністрів України № 2018 від 30. 10. 1999 р. // Законодавство – бібліотекам України: Довід. вид. / Уклад. Т. Слєпцова та ін. – К., 2000. – Вип. 1. – С. 162.
21. Рогова П. Державна науково-педагогічна бібліотека України: аспекти становлення // Бібл. вісн. – 2000. – № 6. – С. 17–19.
22. Рогова П. Соціальне призначення і функції освітянських бібліотек України // Бібл. планета. – 2000. – № 3. – С. 17–18.
23. Рогова П. Всеукраїнський науковий семінар у Державній науково-педагогічній бібліотеці України – крок до утвердження мережі освітянських бібліотек / П. Рогова, І. Дзигало // Бібл. вісн. – 2003. – № 1. – С. 33–35.
24. Рогова П. Типологічні ознаки педагогічних бібліотек // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2003. – № 5–6. – С. 120–125.
25. Рубинський К. Положение библиотечного дела в России и других государствах // Тр. Первого Всерос. съезда по библ. делу. – СПб., 1912. – С. 1–15.
26. Селиверстова Е. Т. Система знаний библиотечного специалиста, или чему учить библиотекаря // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1989. – № 2. – С. 5–8.
27. Скнар В., Шевченко І. Безперервна інформаційно-бібліотечна освіта 2002: новий етап розвитку // Бібл. планета. – 2002. – № 3. – С. 41–42.
28. Скнар В. Організаційно-методичне забезпечення безперервної освіти бібліотекарів України // Бібл. планета. – 2000. – № 1. – С. 27–28.
29. Слободяник М. Концептуальні засади розвитку вищої бібліотечної освіти // Бібл. планета. – 2001. – № 1. – С. 23–24.
30. Слободяник М. Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій. – К., 1995. – 267 с.
31. Столяров Ю. Библиотека: структурно-функциональный подход. – М.: Книга, 1981. – 255 с.
32. Філіпова Л., Аль Тавельбех Серхан А. Перспектива роз-

витку міжнародної, бібліотечної кооперації на базі Інтернет-технологій // Вісн. Харк. держ. акад. культури: Зб. наук. праць. – Х., 2001. – Вип. 8. – С. 103–109.

33. Чачко А. Библиотечный специалист: особенности труда и профессионализации. – 2-е изд. – К.: Наук. думка, 1986. – 192 с.

34. Чекмарьов А. Національна система електронних бібліо-

тек / А. Чекмарьов, Л. Костенко, Т. Павлуша; НАН України; НБУВ. – К., 1998. – 50 с.

35. Stathoulia T., Tsoukala A. Academic Libraries in the 21st century. Moving towards a new technological humanism: a research paradigm [Електр. ресурс] / Спосіб доступу: <http://library.brandeis.edu/Beijing Conference/Stathoulia.doc>. – Заголовок з екрана.

Наталія ОРЛЕАНСЬКА

Медичні бібліотеки в інформаційному забезпеченні інноваційних процесів у медичній галузі

Розглядається система забезпечення медичними бібліотеками України інноваційних процесів у медичній галузі інформаційно-бібліографічними ресурсами. Виділені основні моменти інформаційно-бібліографічного забезпечення ІР медичних установ ДНМБ України, проблеми удосконалення бібліографічних інформаційних ресурсів. Приведення їх у відповідність зі зростаючими інформаційними потребами медичної галузі є для медичних бібліотек найважливішим завданням. Традиційні методи роботи поєднуються з упровадженням інформаційних технологій, що сприяє якісному обслуговуванню користувачів медичних бібліотек.

Процес розвитку людства та всієї цивілізації – процес постійного пошуку та впровадження нових ідей, нових засобів, нових технологій, який спрямований на покращання способу життя. Відомо, що інновації – це внутрішній двигун наукового процесу. Розвиток науки як складової та водночас лідируючої і спрямовуючої сили прогресу неможливий, з одного боку, без самостійного винаходження якихось певних, нових, досконаліших методів, методологій або в узагальненому розумінні «знань», а з іншого – без постійного обміну цими «знаннями», тобто інформацією, з іншими фахівцями.

Цей закон еволюції цивілізації на Землі є всеохоплюючим, об'єктивним, безперервним і незворотним. Він стосується усіх галузей науки і техніки, як гуманітарних, так і природничих наук, як фундаментальних, так і прикладних тощо. Цей закон трактує процес розробки, створення, впровадження, аналізу ефективності – вартості кожної нової ідеї, як інноваційний, тобто як такий, що здійснює весь цикл нововведень у різних галузях.

Саме інноваційність, при сучасному надшвидкому розвитку будь-якої галузі науки, визначає рівень розвитку кожної держави окремо та людства загалом. Обмін даними, що містять в собі відомості про будь-які, навіть найменші, нові підходи до вирішення певних завдань, є обов'язковим елементом інноваційного процесу. Отже, саме цій проблемі (отримання, аналіз, обробка) існуючих матеріалів наукових джерел необхідно приділяти найбільшу увагу як фактору стимуляції, мотивації

подальшого розвитку наукової думки і, врешті-решт, практики.

Загальновідомо, що наука – основа подальшого існування і розвитку суспільства. Інноваційні процеси у медицині, з погляду наукознавчих позицій, варто розглядати як інформаційні технології, адже кожний без винятку інноваційний акт починається з використання наукової інформації і цим же закінчується. Адже існує визначення, що для успішного здійснення інноваційного процесу в цілому та його окремих етапів обов'язково потрібно усунути інформаційні та комунікаційні перепони, тобто створити оптимальний інформаційний і комунікаційний комфорт для згаданого процесу. Без цього інновацій не існує і бути не може¹. На перший погляд, таке тлумачення інноваційного процесу надто просте, проте наймовірніше складне у плані інформаційного та комунікаційного забезпечення, що є найвагомішою ознакою реалізації інноваційної політики у медицині. Медицина є своєрідною галуззю, в якій інновації мають безпосередній вплив на здоров'я людини.

У сучасній економічній ситуації в Україні накопичений науково-технічний потенціал може бути задіяним тільки за умови поглиблення й інтенсифікації процесів його адаптації до нових реалій. Головне завдання сьогодення – визначення стратегічних напрямів розвитку національної інноваційної системи України, вдосконалення її інституційної структури, а також механізмів взає-

Орлеанська Наталія Анатоліївна, зав. відділу наукових інформаційних технологій Державної наукової медичної бібліотеки МОЗ України.

¹ Уваренко А. Р. Сучасне уявлення про інноваційні процеси в охороні здоров'я та проблеми для вирішення // Наукові інформаційні проблеми забезпечення інноваційних процесів у галузі. Матер. наук.-практ. конф., Київ, травень 2002 р. – К., 2002. – С. 3.

модії наукових та інноваційних організацій зі споживачем їх продукції².

Серед важливих проблем, які потребують негайного вирішення, у Концепції інноваційного розвитку нашої держави варто визначити наступні:

- управління правами на об'єкти інтелектуальної власності (ОІВ), створені за рахунок засобів державного бюджету;
- формування і регулювання інтелектуальної власності;
- передача на комерційних основах прав на ОІВ;
- трансфер технологій на внутрішньому і зовнішньому ринках;
- захист комерційної інформації підприємств, а також ноу-хау;
- оцінка вартості нематеріальних активів;
- урахування ОІВ тощо³.

Система інформаційного забезпечення охорони здоров'я України повинна враховувати досягнення світового рівня і високі темпи розвитку медичної науки і практики. Для її реалізації необхідно ефективно використовувати національні і світові ресурси інформації, впроваджувати передовий досвід у практику охорони здоров'я в межах системи «фундаментальна наука – прикладна наука – виробництво», формувати інформаційну культуру у медичних працівників та оперативно задовольняти їхні інформаційні запити.

Медична галузь належить до тих, що розвиваються найдинамічніше, свідченням чого є висока винахідницька активність, яка спостерігається в галузі охорони здоров'я людини, і є основним індикатором науково-технічного прогресу. Україна має значний науковий потенціал, який за умов його подальшого розвитку може стати підґрунтям для виведення галузі на вищий рівень, проте це можливо лише при умові дотримання цілісності інноваційного циклу – від ідеї до використання нововведень у практичній медицині⁴.

Міжгалузєва комплексна програма «Здоров'я нації на 2002–2011 роки», затверджена Постановою Кабінету Міністрів України 10.01.2001 р. № 14, передбачає в розд. I, п. 11 створення єдиної системи інформаційного забезпечення охорони здоров'я з широким використанням комп'ютерної техніки, уніфікацією методів і засобів інформування, розвитком інформаційних мереж, використанням системи наукової медичної інформації.

Ступінь забезпеченості інформацією керівників, учених, фахівців є вагомим фактором розвитку науки і виробництва, а бібліотеки – необхідними структурами на-

уково-дослідних, виробничих та навчальних установ, які формують документно-інформаційну базу досліджень і діяльності у відповідній галузі. Результати наукової, навчальної та виробничої роботи залежать від повноти цієї бази, її ретроспекції, оперативності та доступності.

Обсяг медичної інформації надзвичайно великий, а оскільки щорічно додаються близько 1 млн нових публікацій, то перед спеціалістами постійно виникає проблема орієнтації у цьому різноманітті. Система інформаційного забезпечення в галузі охорони здоров'я повинна формуватися в єдиному інформаційному співтоваристві. Основу інформаційних ресурсів в Україні становлять: державно-статистична документація, експертні оцінки, різні бази даних, фонди медичних бібліотек, Інтернет та Укрмедпатентінформ МОЗ України.

Бібліотечна система України – складова частина всесвітніх інформаційних ресурсів, вітчизняної та світової історико-культурної спадщини. В ній органічно поєднуються відомча централізація та регіональна кооперація. Відомча централізація передбачає концентрацію в головних галузевих книгозбірнях (медичній, науково-педагогічній, науково-технічній, сільськогосподарській тощо) та бібліотеках провідних університетів інформаційних ресурсів з відповідної проблематики, регіональна кооперація – координацію діяльності книгозбірень зі створення складових державного бібліотечного фонду на обласному рівні. В регіонах у ролі базових книгозбірень виступають, як правило, обласні універсальні наукові бібліотеки. Вищезазначене коло книгозбірень уособлює ту ланку, яка забезпечує вирішення проблем акумуляції, обробки, постійного зберігання і поширення в часі та просторі науково й соціально значущих інформаційних ресурсів.

Саме це коло бібліотек має взяти на себе функції центрів збору загальнодоступної електронної інформації, її впорядкування, формування колекцій електронних документів, їх запису на комп'ютерні носії постійного зберігання, а також тиражування й поширення цих колекцій (функції типографії та системи документорозповсюдження). Вони ж мають узяти на себе і реалізацію програми оцифрування всієї книжкової спадщини українського народу, що забезпечить її збереження та активізацію використання для вирішення наукових, освітніх і культурологічних проблем завдяки можливості надання всім користувачам без обмежень у часі та просторі⁵.

Досліджуючи історію медичних бібліотек України, можна зробити висновок, що історія медичних бібліотек тісно пов'язана з історією охорони здоров'я, однією з важливих умов розвитку та реформування якої було і є оперативне, повне бібліотечно-інформаційне забезпечення потреб і запитів спеціалістів медичної галузі.

Роботу більшості бібліотек сьогодні варто характеризувати як перехідний період, коли співіснують традиційна і автоматизована технології. Слід розмежувати

² Денисенко М. П. Вплив інновацій на прискорення розвитку економіки // Пробл. науки. – 2002. – № 2. – С. 14–21.

³ Овсяннікова Л. М., Сульдіна З. П., Решотка Г. Я. Медична наука та інноваційна діяльність: стан проблеми, перспективи розвитку // Наукові інформаційні проблеми забезпечення інноваційних процесів у галузі. Мат. наук.-практ. конф., Київ, травень 2003 р. – К., 2002. – С. 83.

⁴ Цибулько П. М., Пшонківська І. М. Тенденції розвитку винахідницької діяльності за галузями економіки України // Пробл. науки. – 2000. – № 2. – С. 10–14.

⁵ Костенко Л. Й., Сорока М. Б. Бібліотека інформаційного суспільства // Бібл. вісн. – 2002. – № 3. – С. 33–38.

також і два напрями в роботі з електронними ресурсами: використання запозичених ресурсів і створення власних. Актуальним і перспективним напрямом обслуговування користувачів є створення електронних каталогів, електронних тематичних і проблемно-орієнтованих баз даних, що значно підвищують оперативність бібліографічного пошуку інформації.

В інформаційному просторі електронний каталог – це єдиний засіб доступу до фондів, засіб пошуку необхідних даних та формування бібліографічних покажчиків, рекомендаційних списків літератури.

Державна наукова медична бібліотека України (ДНМБ) придбала в 2001 р. інтегровану бібліотечно-інформаційну систему «ІРБІС», яка підтримує всі міжнародні формати обміну бібліографічних записів. Це докорінно змінює усталені форми бібліотечно-інформаційного обслуговування, надає нові можливості якісного та швидкого пошуку необхідної інформації. Задля цього були створені наступні бази даних ДНМБ.

База даних вітчизняних та іноземних книг і авторефератів дисертацій – включає відомості про книги (монографії, щорічники, збірники статей, матеріали конференцій та інших заходів, автореферати дисертацій) з медицини, охорони здоров'я, педагогіки, психології, біології, хімії, фізики, біотехнології, фізичної культури, охорони праці, екології, культури, суспільних наук у цілому, галузевої патентної справи та винахідництва. Бібліографічний опис супроводжується шифрами зберігання та примітками. База частково анотована.

Ресстраційно-аналітична база даних вітчизняних та іноземних періодичних видань – відображає надходження періодичних видань Бібліотеки з 1995 р. по теперішній час та містить аналітичний розпис найбільш цікавих статей журналів за тематичними напрямками: медицина та охорона здоров'я, педагогіка, психологія, хімія, біологія, біотехнологія, фізична культура, екологія, охорона праці, галузева патентна справа та винахідництво.

База даних описів до патентів на винаходи України (бібліографічні дані) включає бібліографічні дані описів до патентів України за 2002–2003 роки. Тематика БД розташована за індексами МРНТІ.

Українська медична періодика – налічує понад 190 назв українських медичних журналів, містить основні відомості про українську медичну періодіку, які систематизовані по розділам медицини. База даних анотована та перекладена на англійську мову.

Охорона здоров'я України – відображає матеріали по організації охорони здоров'я та історії медицини України з 1917 р. по теперішній час. Включає аналітичні описи статей з фахових журналів, газет, праць медичних інститутів, НДІ, матеріалів з'їздів та конференцій. Ця база даних – колективна праця бібліотек усіх областей України, які систематично надсилають до ДНМБ інформацію про охорону здоров'я свого регіону⁶.

⁶ Павленко Р. І., Остапенко Т. А., Орлеанська Н. А. Система забезпечення Державною науковою медичною бібліотекою України інформаційно-бібліографічного потенціалу медичної

Поступово створюють власні електронно-інформаційні ресурси і обласні наукові медичні бібліотеки. Електронні каталоги вже мають більшість ОНМБ. Активно працює в цьому напрямі мережа бібліотек ВНЗ III–IV рівнів акредитації медичного профілю.

Зміни в інформаційному суспільстві та все більше розповсюдження нових інформаційних технологій, інформаційних продуктів, послуг, безумовно, привели до зменшення ролі традиційних форм бібліографічного забезпечення, в т. ч. бібліографічних покажчиків, які ще зовсім донедавна були чи не єдиним джерелом отримання відомостей про нові документи. Більшість бібліотек світу відмовляються від того, щоб випускати бібліографічні покажчики в друкованому вигляді. По-перше, через низький рівень поліграфічної бази якість видань сьогодні вже не може задовольнити. По-друге, видати покажчик у паперовому вигляді значно дорожче. По-третє, інколи великий обсяг видання викликає незручності, уповільнює пошук інформації. Але в той же час, незважаючи на тенденцію, що спостерігалась останнім часом, до витіснення звичних для нас бібліографічних покажчиків і рекомендаційних списків літератури електронними виданнями традиційні бібліографічні посібники рано, як то кажуть, списувати з рахунків, відмовлятися від них вже сьогодні – хоча б тому, що не всі медичні бібліотеки в достатній мірі комп'ютеризовані. Крім того, деякі користувачі, в силу своїх індивідуальних особливостей, краще сприймають друкований текст. У будь-якому випадку конкуренція зі сторони автоматизованих баз даних змушує підвищувати якість традиційних покажчиків, випускати їх оперативніше. Для багатьох медичних бібліотек, які не мають автоматизованих баз даних та виходу в Інтернет, покажчики продовжують залишатись ще суттєвою підтримкою в довідково-бібліографічній роботі.

ДНМБ випустила першу частину науково-допоміжного покажчика «Інформаційні та бібліографічні видання медичних бібліотек України за 1934–1999 роки»⁷. Це перша спроба зібрати всі опубліковані бібліографічні видання, інформацію про які було надано медичними бібліотеками всіх рівнів. Бібліографічний опис здійснено відповідно до діючих стандартів, незважаючи на те, що не всі покажчики є в фондах Державної наукової медичної бібліотеки. Матеріал покажчика розташований в систематичному порядку та за алфавітом прізвищ авторів або назв робіт. Усі продовжувані видання подані в хронологічному порядку. Видання має покажчики авторів та видавничих уставов. Цей покажчик – в електронному та друкованому варіантах. Традиційні анотовані рекомендаційні покажчики «На допомогу практикуючому

галузі // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: Материалы 10 Междунар. конф. «Крым-2003», Судак, 2003. – М.: ГПНТБ, 2003. – Т. 3. – С. 881–884.

⁷ Інформаційні та бібліографічні видання медичних бібліотек України за 1934–1999 роки // М-во охорони здоров'я України; Редкол. В. Ф. Москаленко та ін. – К., 2002. – 84 с.

лікаря» Бібліотека стала готувати в електронному вигляді з 2003 р. завдяки автоматизованій бібліотечній системі ІРБІС.

Протягом багатьох років Бібліотека є учасницею зведеного покажчика «Каталог нових іноземних книг, що надійшли до великих бібліотек м. Києва», підготовку та видання якого здійснює Національна парламентська бібліотека України, та покажчика «Іноземні науково-технічні журнали, передплачені бібліотеками України», що видається Державною науково-технічною бібліотекою України.

Започатковано видання зведених ретроспективних покажчиків періодичних видань, що надходять до ДНМБ та бібліотек мережі, «Зведений покажчик іноземних періодичних видань за ____ рік, що надійшли до фондів медичних бібліотек України». Вже видано 3 випуски: 1991–1993 рр. (853 назви), 1994–1995 рр. (381 назва), 1996–1999 рр. (709 назв). Продовжується підготовка робота до наступного покажчика (1999–2002 рр.).

Нині медичні бібліотеки активно почали створювати електронні бази даних, які розкривають їх фонди та висвітлюють різноманітні тематичні проблеми відповідно до потреб користувачів.

Створення повнотекстових, фактографічних, реферативних баз даних – це наша перспектива, як електронна доставка документів. Використання світового досвіду з нових послуг через інформаційно-телекомунікаційні технології дасть змогу при наявності фінансування створити бібліографічні, реферативні та повнотекстові БД:

- ◆ бібліографічна відбиває вітчизняні і найновіші зарубіжні видання;
- ◆ реферативна розкриє зміст української медичної літератури;
- ◆ повнотекстова, насамперед – рідкісних і найбільш актуальних книг, надасть можливість безпосереднього доступу до першоджерел.

Крім формування ЕК нових надходжень створюються окремі БД книг, статей. У багатьох вищих навчальних закладах прийнято виділяти БД наукових праць співробітників даного ВНЗ, формуються електронні картотеки книгозабезпечення ВНЗ, БД краєзнавчої тематики.

Бібліотеки активно почали розмішувати в Інтернеті свої каталоги. Однак, електронні каталоги можуть бути хронологічно обмежені або відображати лише окремі частини фонду великих бібліотек. Але, ймовірно, що саме друковані каталоги все в більшій мірі будуть втрачати своє значення в оперативному ДБО. Таким чином, використовуючи документальні фонди, електронні бази даних, свої видання і ресурси Інтернету, медичні бібліотеки України трансформуються в сучасний галузевий інформаційний простір, відкривають нові можливості для інформаційного забезпечення медичної галузі.

Розвиток системи ЕК включає і таке завдання, як проведення конверсії карткових каталогів. Аналіз вітчизняного і закордонного досвіду показав: для вирішення питань конверсії карткових каталогів поки що не знайдено належних шляхів. Існують, як відомо, два способи:

- ▲ шляхом сканування карток – дуже складний і тру-

домісткий процес, вимагає редагування текстів великого обсягу;

- ▲ ручне введення – технологія, що потребує збільшення комп'ютерної техніки й кількості працівників.

Але, незважаючи на складність цього процесу, бібліотеки розпочинають роботу в даному напрямі. Позитивним у цьому плані є досвід Львівського медичного університету ім. Д. Галицького та Національної фармацевтичної академії України (м. Харків), яка поряд зі створенням каталогу нових надходжень вводить в ЕК бібліографічні описи видань, що користуються підвищеним попитом.

Серед технологій, що найбільше впливатимуть на розвиток бібліотек, варто відмітити оцифровування бібліотечних фондів (переведення з паперових і інших носіїв (м/ф, м/ф іші) на електронні носії, цифрові).

Оцифровування здійснюється з метою забезпечення дистанційного доступу до фондів бібліотеки, з одного боку, а з іншого – є способом поліпшення збереженості фондів. У Національній програмі збереження бібліотечних та архівних фондів є окремий пункт щодо цього питання.

У Проекті концепції національної інформаційної політики мова йде про удосконалення системи формування бібліотечних фондів, яка передбачає реалізацію програми переведення бібліотечних фондів на паперових носіях у електронну форму. Значний досвід з оцифрування мають закордонні бібліотеки, розпочали цей процес і російські бібліотеки (частково власними силами та шляхом залучення до цієї роботи сторонніх організацій на основі договорів).

Не менш важливим є створення та використання власних повнотекстових баз. Важливим завданням на майбутнє є доповнення бібліографічних БД фактографічною та повнотекстовою інформацією. В основу технологічної схеми формування інформаційних ресурсів бібліотекам доцільно покласти принцип повнотекстового розширення електронних каталогів, який полягає в доповненні його бібліографічних записів електронними адресами комп'ютерних версій першоджерел.

Слід розвивати нові форми співробітництва, корпоративні методи роботи, зокрема створювати зведені електронні каталоги. В основі цього лежить економічно вигідний поділ праці і колективне використання. Як приклад, створення зведених електронних каталогів бібліотек ВНЗ м. Харкова та зведені електронні каталоги «Бази даних бібліотек Харкова», в якому беруть участь бібліотеки мережі. Але при цьому надзвичайно важливо дотримання єдиних правил каталогізації.

Створення зведених ЕК надасть бібліотекам нові можливості для формування власних локальних каталогів, скоротить трудомісткість каталогізації видань шляхом використання готових записів цього зведеного електронного каталогу, дозволить вести оперативний бібліографічний пошук, обмін інформаційними фондами і ресурсами. Наприклад, ДНМБ на основі домовленості з НБУВ використовує готові записи БД авторефератів для формування свого ЕК.

З появою нових технологій, з одного боку, і фінансових труднощів, з іншого, потреба в об'єднанні зусиль бібліотек на місцях, у регіонах різко зростає. Бібліотеки на основі кооперацій комплектують фонди, розкривають їх зміст. Постійно накопичуваний інформаційно-бібліотечний потенціал мережі дає надію на здійснення в недалекому майбутньому корпоративної каталогізації періодичних видань на міжрегіональному рівні. Це питання вимагає всебічного вивчення з метою визначення місця і функцій кожного з учасників.

До формування електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів слід послідовно залучати всі медичні книгозбірні з наступним налагодженням інформаційного взаємообміну між ними. Лише спільними зусиллями може бути створена вітчизняна мережа електронних медичних бібліотек, яка є складовою національного та світового інформаційного простору.

На жаль, ми сьогодні не в змозі використовувати в повній мірі інформаційний потенціал. Фінансові та матеріальні труднощі не дозволяють розширити інформаційний простір в обслуговуванні читачів шляхом залучення БД інших бібліотек та інформаційних центрів, зробити доступними для користувачів глобальні мережі Інтернету.

У вирішенні цього питання медичні бібліотеки наполегливо шукають шляхи співпраці з обласними відділами охорони здоров'я, керівництвом НДІ та навчальних закладів, залучають до співпраці міжнародні фонди, спонсорів.

Суспільство зазнає швидких і фундаментальних перемін як у структурі, так і в галузях своєї діяльності. Корені багатьох змін криються в нових засобах створення, зберігання, передачі і використання інформації. Медицина як надто наукоємна галузь не має належних перспектив розвитку без задоволення мінімальних потреб у науково-інформаційних ресурсах. З розпадом колишньої союзної системи науково-медичної інформації у найбільшій мірі постраждали інформаційні технології та різновиди наукової комунікації, що забезпечували використання вітчизняних та зарубіжних джерел наукової медичної інформації вітчизняними спеціалістами⁸.

Зараз не можна орієнтуватися на обслуговування виключно власними фондами, це обмежує доступ до інформації і звужує функції бібліотек. При сучасному надбурхливому розвитку інформаційних процесів та засобів комунікацій для вітчизняного медика-науковця чи практика постає нелегке завдання отримання інформації. Не є таємницею, що найважливішою справедливо вважається саме зарубіжна інформація, яка містить результати найпередовішого досвіду вчених та практиків світу, в якій також накреслено напрямки подальших дослі-

джень, і це є беззаперечно дуже важливим моментом для перспективних інноваційних робіт. Лише за умов постійного аналізу зарубіжних публікацій з тих проблем медицини, що відповідають фаху і зацікавленості вітчизняних учених-медиків, можливе створення реального інноваційного продукту.

Сьогодні найефективніше використання світового інформаційного простору може здійснюватись за рахунок підключення до всесвітньої комп'ютерної мережі Інтернет.

У порівнянні з іншими галузями знань найширше представлені медичні ресурси: БД, мультимедійні навчальні сервери, демонстрації клінічних випадків, каталоги медичних бібліотек, електронні версії журналів, описи науково-дослідних проектів, програмне забезпечення тощо. В Інтернеті представлені сервери практично всіх значних навчальних та дослідницьких центрів, на яких можна отримати підбірки сучасної інформації за тематикою діяльності організації.

Існує перелік інструментів, які використовуються для отримання необхідної інформації, розміщеної на веб-сторінках, у галузі охорони здоров'я, однак рівні використання таких інструментів, ступінь придатності та обґрунтованості інформації, отриманої завдяки ним, критерії відбору інформації залежать від значної кількості чинників (від професійної підготовки користувачів до проблем стандартизації методів і засобів об'єднання різних інформаційних систем). Саме тому видається доцільним використовувати специфічні сервери, при роботі з якими заздалегідь замовлену тематичну інформацію регулярно підбирають фахівці і, в разі потреби, розсилають бібліографічні підбірки із зазначенням адрес веб-сторінок, де вони зберігаються, засобами електронної пошти. Прикладом можуть бути систематичні огляди літератури (СОЛ), відібрані з БД Cochran Database, що створено в Оксфорді, в яких акумулюються, оцінюються та аналізуються результати наукових досліджень та ефективність нових методів діагностики.

Інноваційний процес упровадження нових інформаційних технологій є сьогодні умовою ефективнішого функціонування бібліотеки як системи. Завдяки проекту Інституту «Відкрите суспільство» та компанії EBSCO Publishing Державна наукова медична бібліотека України має електронний доступ через мережу Інтернету до повнотекстових журналів у сфері біомедицини. Продовжують користуватись великом попиту електронні версії біомедичних журналів видавництва Springer, база даних Medline. Для забезпечення цього процесу в Бібліотеці за сприяння Всесвітнього Ротарійського Руху відкрито інформаційно-комп'ютерний центр, де читачі мають змогу самостійно або при допомозі консультанта виконувати інформаційний пошук. Крім наукової, навчальної, довідкової літератури користувач може знайти офіційні матеріали: від тексту останніх законів до фінансів, від даних про діяльність медичних установ до відомостей про нові лікарські препарати. Інтернет відкриває для бібліотек доступ практично до всіх видів інформації і дозволяє виконувати запити будь-якого

⁸ Павленко Р. І., Орлеанська Н. А. Міжнародні зв'язки Державної наукової медичної бібліотеки України як фактор зростання інформаційного потенціалу медичної галузі // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: Матер. 8-ой Междунар. конф. «Крым-2001», Судак, 2001. – М., 2001. – Т. 1. – С. 74–77.

ступеня складності, навіть у невеликих бібліотеках⁹.

Крім виконання суто бібліотечних, інформаційних і документорозповсюджуючих функцій бібліотека інформаційного суспільства проводитиме й наукові дослідження. Вони здійснюватимуться в рамках нової галузі – «Інформаційні науки». Її поява впливає з необхідності розробки комплексу проблем, які не дістали належного висвітлення в рамках існуючих наукових спеціальностей. Серед проблем теоретичного плану найважливішими є: встановлення законів і закономірностей документних комунікацій, вивчення структури та загальних властивостей наукової інформації, створення теорій розвитку інформаційної сфери суспільства, розробка теорій і моделей інформаційних і когнітивних процесів, управління інформаційними ресурсами. З прикладних завдань слід відзначити необхідність розробки наукових засад кумуляції, аналітико-синтетичної переробки, збереження та використання даних і знань для задоволення інформаційних потреб суспільства. Розв'язання комплексу цих проблем дозволить створити інтелектуальні технології продукування нових знань безпосередньо в бібліотеці¹⁰.

Президент ІФЛА Роберт Вейджворт на одній з міжнародних конференцій відзначив, що прогрес у бібліотечній справі залежить від людей, котрі дивляться в майбутнє.

У кожній країні складається своя національна конфігурація інституційних елементів. Роль держави полягає, насамперед, у стимулюванні розвитку фундаментальних знань і комплексу технологій стратегічного характеру, а також створення інфраструктури і сприятливих умов для інноваційної діяльності. Розробка сучасних технологій вимагає інвестування порівняно великих ре-

сурсів у фундаментальні проекти, які не пов'язані з отриманням безпосередньої комерційної вигоди.

Головний фінансовий інструмент науково-технічної політики – це використання коштів державного бюджету. У розвинених країнах держава бере на себе від 1/5 до половини національних витрат на науку. При цьому забезпечується суттєве позитивне зрушення в структурі національних пріоритетів наукових досліджень, а саме – різке зростання масштабів досліджень у галузі охорони здоров'я. Особливо це характерно для США, де на вказані цілі використовується 18% витрат державного бюджету, в інших розвинених країнах – до 10%.

Сучасна криза національної інноваційної системи в Україні виявилась не тільки в недостатньому фінансуванні науки з державного бюджету, але й у погіршенні якісних характеристик наукових кадрів і стану матеріально-технічної бази досліджень. Український потенціал науки й творчості, що формувався не одне сторіччя, справедливо оцінюється як світове та національне надбання. На жаль, завдання збереження наукових кадрів досі не стало державним пріоритетом.

Упровадження нових форм організації наукової діяльності є нагальною необхідністю для ефективного функціонування науки за умов трансформації української економіки у ринкову. За минулі десять років у інноваційній сфері відбулися істотні інституційні перетворення. Поступово формуються нова структура державного управління і законодавча база, що забезпечують функціонування всієї інноваційної сфери в ринкових умовах. Серед найважливіших заходів слід назвати такі: введення елементів конкурсного фінансування наукових і інноваційних проектів завдяки системі різних фондів, включаючи венчурні; реформа у сфері охорони прав інтелектуальної власності. Від вирішення проблеми створення ефективної системи охорони інтелектуальної власності залежить міцність фундаменту для інноваційної моделі розвитку України, її модернізації, підвищення конкурентоспроможності у світовій соціально-економічній системі.

В Україні формування інноваційної системи нового типу тільки починається, але ті позитивні результати, які вже мають місце, дозволяють сподіватися на найкраще.

⁹ Павленко Р. І., Остапенко Т. А., Орлеанська Н. А. Система забезпечення Державною науковою медичною бібліотекою України інформаційно-бібліографічного потенціалу медичної галузі // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: Матер. 10-ой Междунар. конф. «Крым-2003», Судак, 2003. – М.: ГПНТБ, 2003. – Т. 3. – С. 881–884.

¹⁰ Костенко Л. Й., Сорока М. Б. Бібліотека інформаційного суспільства // Бібл. вісн. – 2002. – № 3. – С. 33–38.

Наукові події в житті бібліотечної співдружності СНД 2004 року

□ 1–15 квітня 2004 р. Російська державна бібліотека (Росія, Москва) проводить цикл наукових заходів: Рум'янцевські читання, присвячені 250-річчю від дня народження М. П. Рум'янцева; міжнародний круглий стіл «Сучасні тенденції та перспективи розвитку бібліотечно-інформаційних наук»; П'яту нараду директорів національних бібліотек країн СНД «Координація наукових робіт – складова вдосконалення взаємодії з розвитку спільного бібліотечно-інформаційного простору»; робоча зустріч з питання «Координація діяльності бібліотек країн СНД у сфері післядипломної та додаткової професійної освіти бібліотечних кадрів»; загальні збори Некомерційного партнерства «Бібліотечна Асамблея Євразії».

□ 20–21 квітня 2004 р. під егідою Російської Академії наук, Російської книжкової палати, Московського державного університету друку відбудеться Дев'ята міжнародна наукова конференція «Бібліотечна справа – 2004: загальна доступність інформації» (Росія, Москва). Передбачається робота таких секцій, як методологія та теорія книгознавства; видавнича справа та редагування; культура книги; книгорозповсюдження; історія книги; бібліотекознавство; бібліографознавство; бібліофілія; електронна книга та сучасні інформаційні технології.

ДОКУМЕНТНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Тетяна ШЕРЕПА

Система галузевих серій електронних видань: основні концептуальні положення

Викладено концепцію створення системи галузевих серій електронних видань бібліотеки, що являє собою впорядковані зібрання документів з розвиненим пошуковим апаратом. Обґрунтовано структуру галузевих серій на першому етапі створення системи. Запропоновано конфігурацію програмних засобів для її реалізації. Констатовано, що формування та поширення бібліотеками електронних видань започатковує нову систему документорозповсюдження.

В умовах переходу до інформаційного суспільства і зростання ролі електронних комунікацій перед бібліотеками постає проблема формування фондів електронних документів і забезпечення їх багатоаспектного використання. Вихід цієї проблеми на перший план зумовлений зростанням обсягу знань, що мають фіксуватися в документній формі, з одного боку, і неможливістю видання творів друку значними тиражами (а в ряді випадків і забезпечення появи публікацій взагалі) – з іншого. Викладене особливо актуальне для України, де при наявності значного інтелектуального потенціалу (знань науковців і фахівців, які мають акумулюватися та поширюватися в часі і просторі) науково-видавнича діяльність у зв'язку з економічними негараздами не підтримується на належному рівні. Прискорення переходу до використання електронних публікацій передбачається постановою Президії НАН України від 17 травня 2000 р. № 133 «Про виконання Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України», у п. 4. 1 якої зазначається: «Розгорнути діяльність Національної електронної бібліотеки на базі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», а також постановою Бюро Відділення історії, філософії та права НАН України від 6 грудня 2001 р., у якій затверджено планову науково-дослідну роботу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського «Формування і використання ресурсів електронної бібліотеки».

Проблемі створення електронних бібліотек сьогодні надається значна увага у світі. У США за державної підтримки було реалізовано проекти DLI (Digital Libraries Initiative – Ініціатива цифрових бібліотек) і DLI2 [9]. Їх метою є суттєвий прогрес у галузі створення засобів, які призначені для збору, зберігання, організації даних у електронній формі і забезпечення доступу до них з використанням комп'ютерних мереж для пошуку, отримання і обробки необхідної інформації. Під егідою країн «Великої сімки» реалізується міжнародна програма «Bibliotheca Universalis», що передбачає формування глобальної мережі електронних бібліотек [7]. Приступили до програми створення електронних бібліотек і в

Китайській Народній Республіці [8]. Початковий етап її реалізації передбачає створення технології підготовки електронних інформаційних ресурсів, що враховуватиме мовні особливості Китаю і відповідатиме міжнародним стандартам, а також інтеграцію та систематизацію інформації в розподілених електронних бібліотеках. У Росії започатковано міжвідомчий проект «Електронні бібліотеки Росії» [6], який став сьогодні складовою Федеральної цільової програми «Електронна Росія на 2002–2010 рр.». Проводяться аналогічні роботи і в Україні [3; 5]. Основна увага теоретичних досліджень і практичних розробок у сфері створення електронних бібліотек, як свідчать вищезазначені публікації, спрямована на формування фондів електронних документів і представлення їх в Інтернеті для онлайн-доступу. Питання тиражування та наступного поширення електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів у вигляді тематичних добірок на комп'ютерних носіях значної ємності у згаданих проектах належної уваги не приділяється.

Метою даної статті є розробка основних концептуальних засад створення загальнодержавної системи галузевих серій електронних видань як основи документорозповсюдження, що полягатиме у формуванні в бібліотеках упорядкованих зібрань електронних документів, їх наступному тиражуванні та поширенні на комп'ютерних носіях інформації.

Наявність широкого спектра науково-інформаційних продуктів у провідних бібліотеках України, які вже понад десятиріччя здійснюють обробку вхідних документних потоків у автоматизованому режимі, потребує активізації використання цих продуктів усією бібліотечною спільнотою і обумовлює необхідність розробки спеціальних методів і засобів для їх широкого розповсюдження. За умов домінування інформації на електронних носіях бібліотеки мають посилити свої функції основних суспільних інститутів, що здійснюють збір, наукову обробку, зберігання та використання інформаційних ресурсів і доповнити їх функціями підготовки, тиражування й поширення впорядкованих зібрань електронних видань [1].

Головною концептуальною засадою формування цих зібрань має стати положення про створення загальнодержавної системи електронних видань, що формува-

Шерепа Тетяна Анатоліївна, провідний інженер НБУВ.

тиметься корпоративними зусиллями провідних бібліотек держави і являтиме собою взаємодоповнюючу сукупність галузевих серій, інформаційне наповнення котрих визначається як обсягами, видовою та тематичною структурою наявних електронних ресурсів, так і інформаційними потребами суспільства.

Другим концептуальним положенням системи галузевих серій електронних видань є започаткування на її основі нової складової системи документорозповсюдження (на комп'ютерних носіях інформації великої ємності), що полягає в акумуляції, обробці та формуванні визначеним колом бібліотек упорядкованих зібрань електронних публікацій і їх наступному поширенні в рамках визначеного чинним законодавством обов'язкового примірника документів.

Електронні носії (порівняно з паперовими) мають суттєво більшу інформаційну ємність, оперативність тиражування та розповсюдження документів, меншу вартість виробництва, можливість актуалізації даних і відтворення мультимедійної інформації. Технологія запису інформації на сучасні компакт-диски дає змогу вміщувати на одному носії від кількох сотень до тисяч комп'ютерних версій друкованих видань. При цьому технологічні аспекти запису інформації на компакт-диски не викликають ускладнень. Без сумніву, подальший розвиток комп'ютерної техніки надасть можливість отримати через 10–20 років носії інформації, на яких можна буде розмістити мільйони документів [1]. Перераховані чинники свідчать про перспективність вищезгаданої складової системи документорозповсюдження.

Важливим концептуальним положенням системи електронних видань є необхідність створення інформаційної технології формування взаємодоповнюючого комплексу галузевих серій цих видань на основі структуризації наявних інформаційних ресурсів бібліотек, що має здійснюватися шляхом попереднього відбору документів з бібліографічних, реферативних, тематичних і повнотекстових баз даних, їх обробки та впорядкування.

На першому етапі створення систему електронних видань доцільно реалізувати у вигляді наступних п'яти галузевих серій, структура яких відображає верхній рівень класифікації наук:

- Сер. 1. «Природничі науки»;
- Сер. 2. «Технічні науки»;
- Сер. 3. «Суспільні та гуманітарні науки»;
- Сер. 4. «Медичні науки»;
- Сер. 5. «Аграрні науки».

Надалі, зі зростанням обсягів електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів кількість серій збільшуватиметься, а їх наповнення ставатиме більш диференційованим. У змістовному аспекті серії включатимуть у себе бібліографічні картотеки та реферативні бази даних, а також тематичні зібрання повнотекстових електронних документів.

Відповідно до закономірності концентрації та розсіювання інформації кількість документів, які частково присвячені відповідній тематиці, дорівнює, в першому наближенні, квадрату кількості документів, які безпосеред-

ньо відносяться до цієї тематики [4]. Тому для підвищення інформативності кожної з галузевих серій є доцільним доповнення документів тематичних розділів, які мають пряме відношення до основної тематики, документами з суміжних наук. Складність вирішення цього завдання та впорядкування матеріалів серії потребує залучення не лише спеціалістів бібліотек, а й працівників відповідної галузі.

Інформаційна технологія створення електронних видань має бути гнучкою і надавати можливість підготовки спеціалізованих серій відповідно до запитів користувачів (науково-дослідних установ, навчальних закладів, виробничих структур тощо).

Наступним концептуальним положенням системи галузевих серій електронних видань є наявність розвинутого пошукового апарату, який забезпечуватиме виявлення потрібних документів за елементами їх бібліографічного опису (автор, назва, вихідні дані, класифікаційні індекси тощо), а також за текстами рефератів. Індекссування термінів з реферату дозволяє досягти «золотої середини» між обмеженими можливостями пошуку лише за словами з опису документа і навігацією у повних текстах, яка супроводжується отриманням значної кількості нерелевантних документів, оскільки в книгах значного обсягу зустрічаються майже всі загальноживані слова природної мови [2].

Останнім концептуальним положенням є необхідність відповідності програмних засобів системи електронних видань концепції вільного поширення. Доцільність використання таких засобів зумовлена рядом чинників, серед яких найважливішим є можливість тиражування таких видань на компакт-дисках без будь-яких обмежень. Слід також урахувати наявність проекту Закону України «Про використання Відкритих форматів даних та Вільного програмного забезпечення в державних установах і державному секторі господарства» (від 18 червня 2003 р.), де наголошується на необхідності використання суб'єктами державного сектору для впровадження всіх публічних сервісів та створення інформації лише вільного програмного забезпечення та програмних засобів з вільною ліцензією.

Для досягнення високої ефективності доступу до інформації робота з компакт-диском повинна виключати будь-які процедури попередньої інсталяції програмних засобів і забезпечувати користувача дружнім та зручним інтерфейсом. Сьогодні, у зв'язку з масовим поширенням Інтернет/Інтранет-технологій, типовим, знайомим для переважної більшості користувачів інтерфейсом є веб-орієнтований інтерфейс. Він має стати основою при розробці засобів взаємодії користувачів з інформаційно-пошуковою системою електронних видань на компакт-дисках.

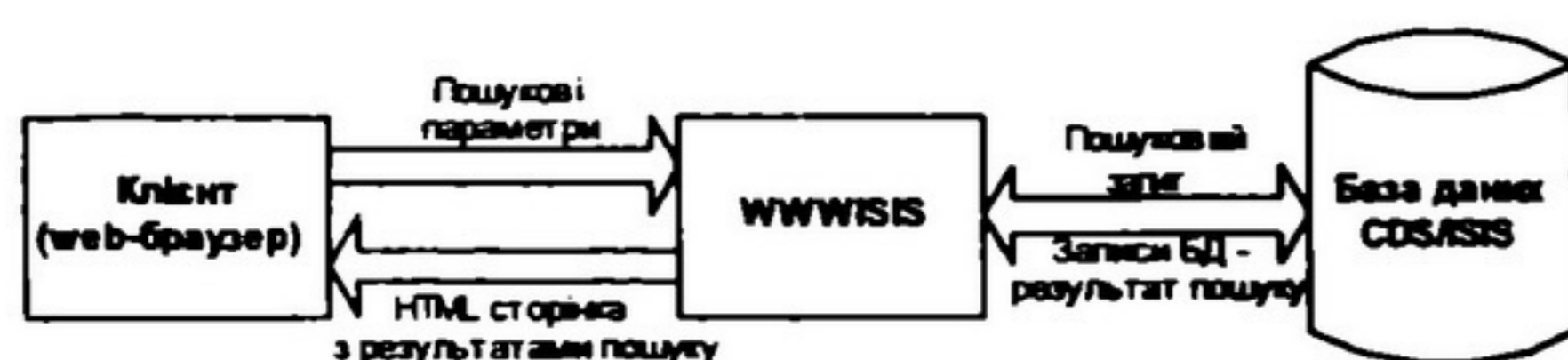
З урахуванням викладених концептуальних положень у IV кв. 2003 р. Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського спільно з Державною науковою медичною бібліотекою України та Центральною науковою сільськогосподарською бібліотекою Української академії аграрних наук було створено та надано в дослідну

експлуатацію зразки галузевих серій «Медичні науки» та «Аграрні науки». Вони включають тематичні бібліографічні бази даних з понад 20-річною ретроспективою обсягом до 200 тис. записів і понад 3 тис. повних текстів авторефератів дисертацій, захищених в Україні в 1998–2003 рр.

Конфігурація програмних засобів згаданих галузевих серій системи електронних видань, розроблена нами, складається з наступних компонентів:

- 1) бази даних CDS/ISIS;
- 2) веб-модуля WWWISIS;
- 3) клієнта (веб-браузер Microsoft Internet Explorer).

Взаємозв'язок цих компонентів відображено на наступній схемі:

Пакет прикладних програм CDS/ISIS (Computer Documentation System / Integrated System Information Services) розвивається та безкоштовно поширюється UNESCO з 1985 р. для задоволення потреб багатьох інститутів та установ з метою покращання та модернізації їх інформаційних процесів. CDS/ISIS є пакетом для розробки автоматизованих інформаційних систем, орієнтованих на нечислові дані, що допускає його використання бібліотечними установами, музеями та архівами; має версії для роботи під керуванням операційних систем DOS, Windows і Unix; функціонує в локальних та глобальних комп'ютерних мережах; використовується в 20 тис. організацій 80 країн світу [10]. В Україні регіональним центром поширення CDS/ISIS є Інститут програмних систем НАН України.

Існують також розроблені програмні засоби для використання CDS/ISIS на веб-сервері через CGI-інтерфейс. Цей продукт має назву WWWISIS і базується на мові форматування, яка є комбінацією мови форматування CDS/ISIS та мови HTML.

Клієнт (програмна оболонка, побудована на основі ActiveX об'єкта Microsoft Internet Explorer) надає користувачу можливість заповнити пошукову форму. На подію закінчення вводу клієнт передає введені пошукові параметри WWWISIS.

Для використання на компакт-диску і роботі без веб-сервера клієнт виконує веб-модуль WWWISIS з наступними параметрами:

- шляхи до бази даних CDS/ISIS;
- пошуковий запит, сформований із пошукових параметрів за допомогою логічних сполучників;
- вихідний формат результатів пошуку (створений за допомогою мови форматування CDS/ISIS), що формується у вигляді HTML-файла.

Результатом успішного виконання WWWISIS є HTML-файл, що містить записи, які відповідають пошуковому запитові. У випадку помилки в пошукових запитах або вихідних форматах результатом виконання є

HTML-файл з описом помилки. Закінченням цього циклу є HTML-сторінка з результатами пошуку, яку WWWISIS надає клієнту для відображення.

Подальший розвиток програмного забезпечення системи електронних видань доцільно зорієнтувати в напрямках включення до його складу засобів структуризації інформаційно-ресурсних складових бібліотек, інтелектуалізації пошукового апарату, семантичного аналізу текстів і творення нових знань.

Поширення електронних видань на компакт-дисках має проводитись як серед інституцій відповідних галузей, науковців, так і серед індивідуальних користувачів для забезпечення їх інформаційних потреб. Завдяки цьому система галузевих серій електронних видань стане суттєвим кроком на шляху покращання інформаційного забезпечення сталого розвитку суспільства.

Висновки

1. Одним з напрямів інноваційної діяльності бібліотек має стати формування в бібліотеках упорядкованих зібрань електронних документів і їх наступне тиражування та поширення на компакт-дисках. Головною концептуальною засадою створення таких зібрань має стати положення про започаткування національної системи електронних видань, що формуватиметься корпоративними зусиллями провідних бібліотек країни і являтиме собою взаємодоповнюючу сукупність галузевих серій, інформаційне наповнення яких визначається як обсягами, видовою та тематичною структурою наявних електронних ресурсів, так і інформаційними потребами суспільства.

2. Другим концептуальним положенням системи галузевих серій електронних видань є створення на її основі нової складової загальнодержавної системи документорозповсюдження (на комп'ютерних носіях інформації великої ємності), що полягає в акумуляції, обробці та формуванні визначеним колом бібліотек упорядкованих зібрань електронних публікацій і їх наступному поширенні в рамках визначеного чинним законодавством обов'язкового примірника документів.

3. Важливим концептуальним положенням системи електронних видань є необхідність розробки інформаційної технології формування взаємодоповнюючого комплексу галузевих серій цих видань на основі структуризації наявних інформаційних ресурсів бібліотек, що має здійснюватися шляхом попереднього відбору документів з бібліографічних, реферативних, тематичних і повнотекстових баз даних, їх обробки та впорядкування. На першому етапі створення системи її доцільно реалізувати у вигляді п'яти галузевих серій: природничі, технічні, гуманітарні, медичні та аграрні науки.

4. Кожна серія повинна мати розвинений пошуковий апарат, що забезпечить виявлення потрібних документів за елементами їх бібліографічного опису (автор, назва, вихідні дані, класифікаційні індекси тощо), а також за текстами документів.

5. Програмні засоби системи електронних видань мають відповідати концепції вільного поширення, забез-

печувати інтелектуальний пошук інформації, не потребувати попередньої інсталяції, надавати користувачу типовий веб-орієнтований інтерфейс. Вказаним вимогам відповідає, зокрема, розроблена конфігурація на базі пакета прикладних програм CDS/ISIS з CGI-модулем WWWISIS, що вільно поширюються UNESCO.

6. Обґрунтованість і достовірність викладених концептуальних положень підтверджені в процесі створення дослідних зразків галузевих серій системи електронних видань «Медичні науки» і «Аграрні науки».

Література

1. Костенко Л. Й. Бібліотека інформаційного суспільства / Л. Й. Костенко, М. Б. Сорока // Бібл. вісн. – 2002. – № 3. – С. 33–38.

2. Костенко Л. И. Становлення електронних сільськогосподарських бібліотек України // Наукові сільськогосподарські бібліотеки в XXI ст.: Тези доп. наук.-практ. конф. Київ, 26–27 берез. 2002 р. – К.: Нора-Друк, 2002. – С. 46–48.

3. Павлуша І. А. Електронні бібліотеки: системний підхід до формування фондів // Бібл. вісн. – 2000. – № 2. – С. 16–19.

4. Популярная информатика / Н. Н. Чурсин. – К.: Техніка, 1998. – 158 с.

5. Чекмарьов А. О. Національна система електронних бібліотек / А. О. Чекмарьов, Л. Й. Костенко, Т. П. Павлуша / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 1998. – 50 с.

6. Шрайберг Я. Л. Электронные библиотеки России: программная стратегия и проектная тактика // Науч. и техн. б-ки. – 2001. – № 2. – С. 69–74.

7. Bibliotheca Universalis [Electronic Resource]. – Way of access: URL: <http://www.bl.uk/gabriel/bibliotheca-universalis/>. – Title from the screen.

8. Chinese Pilot Digital Library [Electronic Resource]. – Way of access: URL: <http://www.nlc.gov.cn/dlib/dle1.htm>. – Title from the screen.

9. Digital Library Initiative [Electronic Resource]. – Way of access: URL: <http://www.dli2.nsf.gov/>. – Title from the screen.

10. UNESCO CDS-ISIS databases [Electronic Resource]. – Way of access: URL: <http://www.unesco.org/>. – Title from the screen.

Євгенія КОРНІЛОВА

Практика та перспективи представлення інформаційних ресурсів академічного інституту на корпоративних сайтах

Розглянуті перспективи та переваги участі в корпоративних проектах, особливості введення інформації до демо-версії системи ІРБІС та досвід створення електронних картотек та каталогів Інституту проблем міцності ім. Г. С. Писаренка НАН України.

Для успішної наукової праці необхідними є дві умови: по-перше, отримання інформації з метою обізнаності сучасного стану конкретної галузі науки, напрямків її розвитку, визначення шляхів і можливостей реалізації досліджень у зв'язку з потребами суспільства, по-друге, передача інформації з метою введення отриманих результатів у загальносвітовий науковий обіг і практичного застосування.

Оптимальна робота наукової установи вимагає постійного ознайомлення співробітників з поточною реферативною інформацією і повними текстами наукових видань, а це в свою чергу потребує звернення до сайтів провідних бібліотек світу і провідних наукових видавців з оплатою їх послуг.

Традиційний шлях отримання і поширення інформації через друковані видання для більшості академічних інститутів стає дедалі важчим, головним чином з фінансових причин. Отримання тих самих видань в елек-

тронному вигляді є більш оперативним і може виявитися дешевшим за умови проведення великою корпорацією відповідних організаційних дій.

У загальносистемному плані будь-яка регіональна корпоративна бібліотечна система або мережа являє собою єдиний комплекс організаційних, технологічних, технічних та інформаційних засобів, які призначені для створення та використання поєднаних інформаційних ресурсів з метою задоволення соціальних, культурних та наукових потреб спеціалістів.

Існує багато шляхів, які сприяють виведенню бібліотек на новий рівень розвитку. Одним з них є співпраця з міжнародними фондами та організаціями з метою реалізації спільних бібліотечно-інформаційних проектів та програм. Можливості однієї окремо взятої організації, на жаль, не дозволяють повністю задовольнити інформаційні потреби користувача. Цьому перешкоджає як недостатність фінансування, вартість інформаційних ресурсів, так і недостатня кількість кваліфікованих спеціалістів, які працюють в інформаційній галузі певної організації. Крім того, можливості обмежені недоско-

Корнілова Євгенія Олександрівна, провідний інженер Інституту проблем міцності ім. Г. С. Писаренка НАН України.

налістю програмного забезпечення та недостатньою якістю Інтернет-підтримки.

Саме за впровадження корпоративних проектів, упроваджених великими інформаційними центрами (бібліотеками), стає можливим ширший обмін інформацією, збільшення потенціалу однієї окремо взятої бібліотеки, допомога користувачеві у пошуку інформації та користування віддаленими інформаційними ресурсами. Комплексному вирішенню важливих завдань формування єдиного інформаційного простору України як складової світової інформаційної інфраструктури сприятиме створення національного наукового інформаційного порталу в мережі Інтернету як унікального засобу для інтеграції документальних джерел та глобального інформаційного обміну.

У рамках окремої установи забезпечити інформаційну підтримку національного інформаційного порталу неможливо. Тому концепція організації ресурсної підтримки Інтернет-порталу повинна базуватися на принципі поєднання усіх моделей мережевої співпраці: централізованої, кооперативної, корпоративної.

Широке використання однієї і тієї ж системи для створення електронних каталогів і картотек допомагає поєднати електронні ресурси різних організацій у загальну систему та взяти участь у різних корпоративних проектах, що в свою чергу дає можливість вийти на новий рівень технологій та швидкості обміну інформацією.

Існує багато аргументів на користь участі в корпоративних проектах:

- ❖ скорочення термінів і підвищення ефективності впровадження технологічних інновацій, що вимагають кваліфікованих технічних кадрів, дорогого устаткування тощо;
- ❖ підвищення кваліфікації персоналу бібліотек;
- ❖ більш упевнена позиція бібліотеки при оцінці та виборі інформаційних послуг і ресурсів, запропонованих сторонніми організаціями, за рахунок істотного підвищення рівня впровадження інформаційних технологій у бібліотеках та підвищення компетентності персоналу в цій галузі;
- ❖ заощадження коштів за рахунок усунення дублювання робіт і активного поділу ресурсів з партнерами.

Можна зазначити, що завдяки проектам бібліотечних корпорацій слід створити передумови для трансформації бібліотек зі сховища книг, власника фондів у сервісні організації, які задовольняють інформаційні потреби користувачів із залученням різноманітних ресурсів.

Звичайно, існують і певні проблеми, пов'язані зі створенням корпорацій, у них можуть входити бібліотеки різних рівнів та різних можливостей, забезпечені різним програмним обладнанням, у зв'язку з чим виникає необхідність приведення всіх членів корпорації до єдиного рівня. Тобто виникають фінансові проблеми. Крім того, існує необхідність підготовки спеціалістів єдиного рівня та єдиної кваліфікації. Необхідним також є забезпечення Інтернет-зв'язком достатнього рівня.

Визнані у світі наукові, промислові, видавничі і державні установи велику увагу приділяють створенню елек-

тронних бібліотек, які об'єднуються у корпоративні і міжнародні мережі. На прикладі Росії можна побачити всі переваги об'єднання в бібліотечні корпорації та консорціуми. На конференції «Крим-2003» багато говорилося про користь мережевої співпраці. Вона дозволяє підвищити рівень бібліотечної роботи, якість обслуговування, дає можливість зменшити час, який витрачається на створення власного електронного каталогу, допомагає поєднанню віддалених ресурсів між собою та полегшує доступ до них.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського в рамках організації та формування електронних інформаційних ресурсів бере участь у п'яти корпоративних проектах.

Перш за все варто сказати про проект створення Національної електронної бібліотеки України, започаткований в 1999 р. Він передбачає формування фонду електронних документів на основі принципу зацікавленості авторів у відображенні результатів своєї роботи в національних інформаційних ресурсах. Усі інформаційні ресурси цієї бібліотеки представлені в Інтернеті.

Другим корпоративним проектом варто назвати проект створення національної системи реферування української наукової літератури. Він реалізується спільно з Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України з 1998 року. Ресурси цієї системи представлені на веб-сайті НБУВ.

Третім корпоративним проектом є проект створення національного формату представлення бібліографічних даних. Він реалізується з 1991 р. групою спеціалістів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України та Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Розроблені блоки UKRMARK представлені на веб-сайті НБУВ.

Бібліотека також бере участь у корпоративному проекті створення Державного реєстру «Книжкові пам'ятники України». Цей проект має державну підтримку у вигляді постанови Кабінету Міністрів України.

П'ятим корпоративним проектом НБУВ є проект створення корпоративної комп'ютерної мережі київських бібліотек. У рамках організації цієї мережі в 1992 р. було проведено інтеграцію локальних мереж Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича КНУ ім. Тараса Шевченка та НБУВ. Передбачається приєднання до цієї мережі й інших зацікавлених організацій м. Києва, що дозволить інтегрувати їх електронні ресурси та розширити можливості користувача.

У НБУВ зроблено перший крок на шляху до створення наукового Інтернет-порталу. Для наповнення ресурсів сайту використовуються можливості мережевої співпраці.

Тобто для наповнення загального електронного каталогу, який формується на базі НБУВ, академічні бібліотеки м. Києва мають можливість передавати власні електронні ресурси. Слід навести приклад створення та передачі електронного каталогу та бібліографічних карто-

тек Інституту проблем міцності ім. Г. С. Писаренка НАН України, який бере участь в одному з корпоративних проектів НБУВ. В Інституті розроблена технологія переносу інформації з паперових носіїв в електронну форму та бази даних. Метою роботи було створення покажчика статей журналу «Проблемы прочности» (з 1969 до 2003 рр.) та розміщення його в Інтернеті. Формат представлення даних передбачає импорт у бази даних системи автоматизації бібліотек ІРБІС, розроблену на базі ДПНТБ Росії.

Система ІРБІС являє собою типове інтегроване вирішення в галузі автоматизації традиційних бібліотечних технологій та призначена для використання в бібліотеках будь-якого рівня та профілю.

Під традиційними бібліотечними технологіями розуміємо технології, що пов'язані зі створенням, введенням та використанням електронного каталогу.

В Росії та країнах СНД система ІРБІС є одним з визнаних лідерів серед програмної продукції цього напрямку. На сьогодні ця програма використовується в багатьох бібліотеках, серед яких бібліотеки різного рівня та різних профілів.

Створення бази публікацій Інституту проблем міцності дозволяє підключитися до корпоративних інформаційних проектів та розповсюдити свої дані для більшого кола користувачів, організувати взаємозв'язок з іншими науковими організаціями та отримати можливість обміну даними.

Для формування електронних картотек та баз даних Інституту використовується демо-версія системи ІРБІС, яка пропонує майже стільки ж можливостей для автоматизації бібліотечних процесів, як і повна версія. Одним з недоліків роботи з неповною версією є обмеження кількості записів (280, включаючи 20 довідкових), які вносяться в кожен з баз. Однак існує можливість виходу з цієї ситуації. Необхідно поділити фонд на бази за різними ознаками, наприклад за характером документа (автореферати, монографії, дисертації тощо), за видом видання (книги, журнали, компакт-диски), за належністю до колекцій (наприклад, бібліотека Г. С. Писаренка). Для кожної організації принцип поділу може мати індивідуальний характер.

Застосовуючи подібний поділ, був створений електронний каталог фонду Бібліотеки, який на даний момент включає в себе:

- каталог нових надходжень книг та періодики (поповнюється щомісячно);
- реєстраційний каталог періодики (включає вітчизняні та закордонні журнали з 1946 по 2003 р., загальна кількість записів на даний момент складає близько 500 найменувань);
- каталог ДСТУ та нормативних документів, розроблених на базі Інституту (поповнюється за надходженням, на даний момент включає в себе близько 50 записів);
- каталог дисертацій, захищених співробітниками Інституту (складає на даний момент близько 500 назв);

каталог авторефератів дисертацій, що надходять з академічних організацій України та держав СНД (поповнюється за надходженням);

база «Друковані праці співробітників Інституту», яка включає монографії, збірники праць конференцій, збірники наукових праць, тези доповідей тощо (складає близько 400 записів);

база «Книги, подаровані Бібліотеці Інституту»;

база «Бібліотека Писаренка Г. С.» – книжкові видання, які надані родиною колишнього директора Інституту, налічує близько 1000 назв;

база «Бібліотека Серенсена С. В.» (включає сучасні видання та книги, видані до 50-х років ХХ сторіччя, на даний момент складає близько 1000 назв).

Планується створення ще декількох каталогів, серед яких будуть «Словники», «Довідники», «Енциклопедії».

До електронного каталогу Бібліотеки Інституту увійшли не тільки паперові носії, але й видання на компакт-дисках, які містять повнотекстові варіанти деяких закордонних журналів та матеріалів конференцій. У перспективі є можливість підключення повних текстів до записів каталогу.

Всі створені каталоги та бази виставляються для загального використання у внутрішню мережу Інституту. Будь-який користувач, який має на своєму робочому місці персональний комп'ютер, може використовувати пошукові можливості автоматизованого робочого місця АРМ «Читач». Існує пошук за категоріями «автор», «назва», «рік видання», «видавництво», «індекси УДК» тощо.

У жовтні 2002 р. на офіційній веб-сторінці НБУВ у розділі «Каталоги» (www.nbuv.gov.ua/db/) були представлені деякі з каталогів та картотек, створених в Інституті, а саме: «Періодика», «Праці співробітників Інституту», «Дисертації», «ДСТУ та нормативні документи», «Бібліотека Писаренка Г. С.», а також каталог статей журналу «Проблемы прочности» за 1969–2002 рр. Пошук можливий за категоріями «вид документа», «автор», «рік видання», «слова з назви». У майбутньому планується доповнити пошук категоріями «характер документа» та «мова».

Широке використання однієї й тієї ж автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи для створення електронних каталогів та картотек різними академічними інститутами полегшує обмін науковою інформацією та пошук для користувача, дозволяє бібліотекам підвищити ефективність роботи й вийти на новий рівень телекомунікаційних технологій, використовуючи корпоративні ресурси для розвитку інформаційного середовища та наповнення його новими науковими матеріалами. Створення та заповнення інформацією національного наукового Інтернет-порталу дозволяє збільшити кількість користувачів та ознайомити загальносвітову спільноту з результатами праці українських науковців. А в перспективі – збільшення зацікавленості держави та збільшення фінансування вітчизняної наукової діяльності.

ІСТОРІЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ

Сергій ЗВОРСЬКИЙ

Актуальні питання історіографії бібліотечної справи і бібліографії в Україні

У статті визначається потреба актуалізації історіографії вітчизняної бібліотечної справи і бібліографії, спричинена об'єктивними чинниками: помітним зростанням уваги дослідників до даної проблематики, накопиченням значної джерельної бази, формуванням наукових центрів, історико-бібліотекознавчих і історико-бібліографознавчих шкіл та ін. Подано теоретичне обґрунтування сутності історіографії бібліотечної справи як самостійної наукової дисципліни, похідної від бібліотекознавства, та її значення у подальшому розвитку і вдосконаленні історико-бібліотечних досліджень в Україні.

Останніми роками спостерігається значне зростання інтересу як науковців, так і бібліотекарів-практиків до вивчення історії вітчизняної бібліотечної справи і бібліографії. Ці дослідження базуються на принципово нових теоретико-методологічних засадах, які, до речі, притаманні в наш час розвитку гуманітарних наук в Україні загалом. Причини такого явища цілком очевидні. Вони зумовлені істотними ідейними, соціально-економічними, політичними трансформаціями, що відбуваються в нашій державі протягом останнього десятиліття під гаслом національного відродження України та її історичної і культурної спадщини. Поворотним пунктом тут, очевидно, слід вважати проведення у червні 1992 р. першого Всеукраїнського конгресу бібліотекарів, на якому серед пріоритетних завдань науково-дослідної роботи увага вчених і практиків акцентувалася на необхідності незаангажованого, вивільненого від ідеологічних нашарувань вивчення таких не надто заохочуваних за радянських часів тем, як історія вітчизняної бібліотекознавчої думки, процеси становлення і розвитку протягом тривалого часу окремих книгозбірень, історія розвитку бібліотечної мережі в регіонах, персоналії визначних діячів бібліотечної справи і бібліографії та ін.

У численних наукових розвідках про минулі часи бібліотечного будівництва в Україні дослідники, відкидаючи закостенілі догми радянської гуманітарної науки, для якої «були характерні жорстка плановість, централізація, політична залежність і ідеологізація, академічна модель організації, орієнтація на практичне застосування, низький рівень самоорганізації і автономії»¹, намагаються насамперед знайти відповіді на питання, як *насправді* відбувалося становлення мережі книгозбірень для громадського користування, аби зрозуміти витоки нинішніх проблем, яких не бракує на сучасному етапі

функціонування бібліотечних установ. Перегляд або ж принципово нове трактування традиційної проблематики історико-бібліотечних процесів дозволяє сучасним науковцям об'єктивно висвітлювати й осмислювати різноманітні події і факти минулих часів, особливо ті, які не могли стати предметом дослідження у радянський період і залишалися табульованими або ж розглядалися упереджено, з позицій офіційної, однобічно заідеологізованої науки, чи взагалі вважалися неактуальними і навіть шкідливими, особливо в 60–80-ті рр. минулого століття.

Таким чином, можна стверджувати, що нині в рамках розвитку вітчизняного бібліотекознавства і бібліографознавства дослідження питань історії бібліотечної справи² виступає як узагальнене теоретичне історико-культурне осмислення бібліотечних проблем у цілому, а відтак здійснює конструктивний, практичний вплив на прийняття управлінських рішень задля їх розв'язання.

Провідними установами в цьому процесі виступають бібліотекознавчі та бібліографознавчі наукові центри, під якими, за визначенням М. Слободяника, виступають бібліотечно-бібліографічні установи і вищі навчальні заклади (ВНЗ), що мають науковий статус, при яких діють аспірантури, спеціалізовані ради із захисту дисертацій, здійснюється випуск наукової продукції та видання фахових часописів, тобто НБУВ, КНУКіМ, ХДАК³.

Про зростання інтересу дослідників до історико-бібліотекознавчої проблематики красномовно свідчать статистичні показники завершених наукових робіт. Так, протягом 1994–2003 рр. в Україні захищено понад 50 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство та декілька докторських дисертацій. Усі великі наукові та близько половини державних обласних наукових бібліотек України вклю-

¹ *Онопріско В. І.* Історія української науки XIX–XX століть. – К.: Либідь, 1998. – С. 244–245.

Зворський Сергій Леонідович, канд. іст. наук, зав. сектору Українського науково-дослідного інституту архівної справи та джерелознавства.

² Тут і далі під терміном «бібліотечна справа» розуміється вся сукупність процесів бібліотечної діяльності, включаючи й бібліографію.

³ *Слободяник М.* Бібліотечна наука в Україні: до підсумків десятирічного розвитку // *Бібл. планета.* – 2002. – № 1. – С. 6.

чають в останні роки до своїх планів науково-дослідної роботи теми з вивчення історії бібліотечної справи в своїх регіонах, видають монографії, збірники наукових праць, матеріали конференцій, семінарів та інші наукові розвідки, здебільшого приурочені до ювілейних дат книгозбірень. Майже в кожному номері фахових науково-теоретичних та практичних часописів «Бібліотечний вісник», «Вісник Книжкової палати», «Бібліотечна планета» друкуються статті історико-культурологічної тематики. Можна стверджувати, що нині відбувається процес формування цілком самостійних історико-бібліотечнознавчих і історико-бібліографознавчих шкіл в Україні, кожній з яких притаманні свої специфічні особливості й напрями наукового пошуку. Так, у структурі наукової діяльності НБУВ одним з провідних напрямів є вивчення спеціальних історичних дисциплін, передусім наук джерелознавчого та книгознавчого циклів, дослідження історії формування унікальних книжкових колекцій та іменних фондів, що знаходяться у складі НБУВ; у складі Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України та при Інституті журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка плідно діють науково-дослідні центри історії преси (у Львові – передусім західноукраїнської), що вже встигли здійснити чимало історико-бібліографічних досліджень і видати за їх підсумками низку ґрунтовних показників і монографій.

Зрозуміло, що грубою помилкою було б відкидати й науковий доробок, напрацьований попередніми поколіннями радянських дослідників історії вітчизняної бібліотечної справи, який, попри відому ідеологічну заангажованість і заполітизованість, зберігає фактографічну цінність, так само як і більш ранні історичні розвідки, частина яких датується ще ХІХ ст. Наприклад, і досі не втратили наукової цінності ґрунтовна праця відомого письменника, журналіста, вченого М. Павлика «Про русько-українські народні читальні»⁴, публікації Я. Головацького, М. Сумцова, Д. Багалія, П. Шестерикова, В. Боцяновського, М. Попруженка та ін.

Таким чином, нині відбувається інтенсивний процес перманентного накопичення значного масиву фактографічної інформації, нових історичних знань про становлення і розвиток вітчизняної бібліотечної справи і бібліографії. Завдяки новим тенденціям у вітчизняному бібліотечнознавстві і бібліографознавстві маємо, наприклад, ґрунтовні дослідження з питань бібліотечної діяльності громадських об'єднань і рухів, що діяли в Україні (товариств грамотності, «Просвіт» та ін.), історії розвитку великих бібліотек, формування їх фондів, теоретичної й практичної спадщини визначних українських діячів бібліотечної справи, бібліографії, книгознавства тощо (тут слід виокремити започатковану у 1993 р. Національною парламентською бібліотекою (НПБ) України серію біобібліографічних показників «Видатні діячі української книги», в якій вже вийшло 15 видань).

⁴ Павлик М. Про русько-українські народні читальні. Ч. I. – Львів: Друк. наук. т-ва ім. Шевченка, 1887. – 188 с.

Дедалі більшого поширення набуває принципово новий вид інформаційних ресурсів про історію вітчизняної бібліотечної справи – на електронних носіях, зокрема, веб-сайти великих наукових бібліотек. Як вірно зазначає Н. Казакова, важливим елементом веб-сайта кожної бібліотеки «має стати інформація про її історію, зокрема: хроніка її діяльності; історія формування фондів, наявність та склад колекцій, стародруків; відомості про бібліотечних фахівців, а також видатних діячів (політичних, державних, науковців тощо), які долучилися до її заснування та діяльності; відомості про бібліотечне приміщення тощо»⁵.

Сьогодні історія бібліотечної справи – це окрема сфера знань, комплексна дисципліна, що є похідною від бібліотечнознавства і має власний науково-пошуковий простір, свій об'єкт і предмет дослідження й тому повинна вивчатися за певними, притаманними лише їй закономірностями. Визначальною тенденцією розвитку історії бібліотечної справи на сучасному етапі є те, що вона значно розширює рамки свого дослідження й виступає комбінаторною в межах своєї дисципліни й міжпредметною, полідисциплінарною в контексті загальногуманітарних, а також соціальних наук, у першу чергу історії педагогіки/просвітництва, культурології, архівознавства, соціології, археографії, джерелознавства, краєзнавства та ін.

З огляду на значне зростання інтересу дослідників до історико-бібліотечної тематики автором цієї статті кілька років тому було висунуто ідею створення повноцінної комп'ютерної бази даних (БД) відкритого користування «Історія бібліотечної справи в Україні» для потреб дослідників, бібліотечних працівників, культурологів, істориків, краєзнавців, на допомогу навчальному процесу у ВНЗ тощо⁶. Нині ця ідея набуває прагматичного втілення: наповнення БД здійснюється у НПБ України. У перспективі можливий доступ до цієї БД на сервері НПБ України з допомогою глобальних комп'ютерних мереж (Інтернету), її перенесення на компактний оптичний диск (CD-ROM) та видання текстового варіанта у вигляді бібліографічного показника для бібліотек, що не мають комп'ютерів чи Інтернет-доступу. Хоча до завершення цієї роботи ще далеко, адже, як зазначають бібліотечнознавці, «формування ґрунтовної бази історії українського бібліотечного руху є складним довготривалим процесом»⁷, уже зараз в БД налічується близько 2000 бібліографічних записів друків з історико-

⁵ Казакова Н. В. До проблеми створення електронної версії публікацій з історії бібліотечної справи в Україні // Бібліотеки та асоціації в світі, що змінюється: нові технології та нові форми співробітництва. Матер. 5-ої ювіл. міжнар. конф. «Крим-98», Судак, 6–14 черв. 1998 р. – [М., 1998]. – Т. 2. – С. 438.

⁶ Див.: Зворський С. До проблеми вивчення історії бібліотечної справи в Україні // Бібл. вісн. – 1997. – № 4. – С. 20–21.

⁷ Ківишар Т. І. Методологічні аспекти вивчення історії українського бібліотечного руху // Наукова бібліотека в сучасному соціокультурному контексті: Міжнар. наук. конф., Київ, 12–15 жовт. 1993 р. – К., 1993. – С. 48.

бібліотечної тематики, що охоплюють хронологічні рамки XIX–XXI ст., у тому числі кілька десятків монографій, підручників, навчальних курсів тощо, а також міститься інша фактографічна інформація, яка становить інтерес для широкого кола користувачів.

Такі значні кількісні показники наукового доробку вітчизняних дослідників закономірно набувають якісно нових ознак. Історія бібліотечної справи нині трансформується у принципово новий статус: вона дедалі активніше прибирає риси інноваційного процесу у творчому осмисленні сучасних тенденцій розвитку бібліотечної теорії і практики, стає більш вагомою у справі активізації конструктивного мислення, громадської, патріотичної позиції нових поколінь бібліотечних фахівців (ті, хто навчався у бібліотечних ВНЗ у минулі часи, пам'ятають, що мали можливість дізнаватися про діяльність, скажімо, відомих бібліотекарів і бібліографів як Росії – В. Анастасевича, Г. Геннаді, М. Рубакіна, В. Соболюшкова, В. Сопикова, В. Стасова тощо, так і інших країн, але неможливо було знайти об'єктивну інформацію про здобутки кращих представників вітчизняної бібліотечної справи і бібліографії – Д. Балики, Л. Биковського, В. Дорошенка, Д. Дорошенка, І. Калиновича, Ю. Меженка, С. Сірополка та багатьох інших діячів книги). На тлі помітного збільшення кількості історико-бібліотекознавчих публікацій дисонансом виглядає відсутність повноцінного підручника з історії бібліотечної справи в Україні, але є підстави сподіватися, що цю прогалину буде невдовзі ліквідовано. Принагідно зазначимо, що відомий підручник К. Абрамова⁸, за яким вчилися тисячі майбутніх бібліотекарів, вийшов з друку лише на 48-му році існування СРСР.

Активізація праці дослідників у сфері вивчення минулого бібліотечної справи і бібліографії в Україні та отримані ними вагомі результати дають підстави стверджувати зародження нової спеціальної історико-бібліотекознавчої дисципліни, яка до останнього часу була практично відсутня у структурі бібліотекознавства, а саме – історіографії бібліотечної справи, яка вивчає процес багатолітнього нагромадження історико-бібліотечних знань. Її формування є вимогою часу, адже «історія науки з'являється тоді, коли наука досягає певного ступеня зрілості, коли практичні потреби розвитку науки потребують знань з її історії»⁹.

Зупинимось більш предметно на принципах обґрунтування історіографії бібліотечної справи як окремої галузі науки, невід'ємної частини історико-культурного поступу.

Якщо об'єктом історії бібліотечної справи в його сучасному трактуванні є історико-бібліотечний процес, наповнений широким соціокультурним і антропологічним сенсом, оскільки він пов'язаний насамперед з діяльністю конкретних індивідуумів, то об'єктом історіографії

бібліотечної справи, на нашу думку, має бути процес накопичення і наукового осмислення історико-бібліотечних знань в їх безперервному розвитку. Цей процес включає в себе співвідношення власне бібліотечних явищ минулого із сьогоденням у контексті суспільних умов їх існування.

Склад, зміст і завдання історії бібліотечної справи як наукової дисципліни постійно змінювалися і збагачувалися в процесі її еволюції. Такі зміни зумовлювалися різними чинниками, насамперед замовленнями/вимогами соціально-бібліотечної практики, загальним розвитком науки, внутрішньою логікою розвитку самого історико-бібліотечного знання, нарешті – тими зрушеннями, які відбувались у розумінні предмета бібліотечної справи і, відповідно, історії бібліотек дотично до суспільно-ідеологічних засад того чи іншого часу. Слід врахувати й те, що бібліотека, як один з найважливіших соціальних інститутів суспільства, за визначенням М. Слободяника, «функціонує в конкретному історичному оточенні та взаємодіє з соціумом і культурою в широкому її розумінні, активно впливаючи на формування історичних тенденцій суспільства»¹⁰ (виділення наше. – С. 3.). М. Слободянику належить також наукове визначення терміна «історичне бібліотекознавство» як наукової дисципліни¹¹.

Тому у центрі історіографії бібліотечної справи мають знаходитися питання, пов'язані з осмисленням шляху, пройденого дослідниками вітчизняної історії бібліотек, з виявленням головних тенденцій її розвитку та нерозв'язаних проблем. Слід брати до уваги й соціальну природу вітчизняної історико-бібліотечної думки, коли абсолютно самостійні дослідження спиралися на досягнення попередників, віддзеркалювали особливості того чи іншого етапу суспільного буття.

Вивчення закономірностей розвитку бібліотекознавства і бібліографознавства, визначальним принципом для котрих як суспільних наук є принцип історизму, виявлення всіх рис, що характеризують той чи інший історичний етап розбудови цих наук як певної системи, з притаманними їй співвідношеннями різних галузей наукового знання, ідейними напрямками, послідовністю зміни проблематики, форм організації наукової і практичної діяльності і зміни цих форм відкриває нові можливості для пізнання історії бібліотечної справи. Цим і зумовлюється соціальна значущість історіографії бібліотечної справи і бібліографії. Вона надає дослідникам можливість позбавитися обмежених, вузьколокалізованих рамок вивчення проблеми, заощаджувати сили і час, концентрувати їх на дійсно важливих і невирішених проблемах, побачити зв'язок між своєю працею та загальним процесом розвитку сучасних досліджень з історії бібліотечної справи. Дуже важливо усвідомлювати значення історіографічних праць для наукового обґрунту-

⁸ Абрамов К. И. История библиотечного дела в СССР: [Учеб. для библ. фак. ин-тов культуры]. – М.: Книга, 1970. – 456 с.

⁹ Пештич Л. С. Русская историография XVIII в. Ч. 1. – Л.: Изд-во Ленигр. ун-та, 1961. – С. 3–4.

¹⁰ Слободяник М. С. Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій. – К., 1995. – С. 29.

¹¹ [Слободяник М. С.] Библиотекведение историческое / В. А. Замлинский (рук.) и др. // Специальные исторические дисциплины: Учеб. пособие. – К., 1992. – С. 56–63.

вання і змістовного поглиблення курсів з історії вітчизняної бібліотечної справи і бібліографії у ВНЗ, для формування світогляду молодих фахівців. Таким чином, соціальною функцією історіографії бібліотечної справи і бібліографії є через пізнання минулого, сучасності та майбутнього бібліотечної науки і практики, об'єктивних законів їх розвитку одержання можливості впливу на хід і напрями наступних наукових досліджень.

Без ґрунтовних історіографічних досліджень неможливо уяснити процес розвитку історико-бібліотечних знань, знайти в ньому прогалини і визначити перспективи подальшої праці. Такі дослідження зможуть розкрити спадкоємність і нерозривний зв'язок поколінь істориків бібліотечної справи, допомогти тим, хто сьогодні тільки починає займатися науковою діяльністю, свідомо прийняти естафету попередніх поколінь і понести її далі. Саме історіографічний аналіз дозволяє представити бібліотекознавство і бібліографознавство як процес довготривалої колективної творчості багатьох поколінь дослідників.

Вищевикладені міркування є лише теоретичним обґрунтуванням суспільної важливості історіографії бібліотечної справи, оскільки в Україні фундаментальні праці історіографічного характеру поки що практично відсутні. Звісно, елементами історіографічного дослідження є відповідні критико-аналітичні огляди джерельної бази в дисертаціях і монографіях, тобто всієї попередньої наукової роботи з тієї чи іншої історико-бібліотечної теми, фрагменти багатьох наукових робіт, опублікованих в останні десятиліття, оприлюднені біографічні відомості про визначних діячів культури і просвіти, але, зрозуміло, вони мають вузьколокалізований, а не визначальний характер.

Відсутність ґрунтовних історіографічних розвідок з історії бібліотечної справи зумовлена, на наш погляд, перш за все тим, що потреба саме в такому аналізі ще недостатньо усвідомлюється істориками і дослідниками. Між тим, проведення такого аналізу необхідне не тільки тому, що воно істотно заощаджує час, дозволяючи не повторювати помилок, що вже зроблені іншими вченими, та не відкривати вже відомих істин, а й забезпечує можливість більш раціонального розв'язання чергових завдань історико-бібліотечного дослідження. У зв'язку з цим доцільно навести відповідні міркування В. І. Вернадського: «Історія науки повинна критично складатись кожним поколінням вчених і не тільки тому, що змінюються наші знання про минуле, відкриваються нові прийоми його відображення. Ні! Необхідно знову науково переробляти історію науки, знову заглиблюватись у минуле, бо завдяки розвитку сучасного знання в минулому набуває значення одне і втрачається інше. Кожне покоління науковців знаходить в історії науки відображення наукових течій свого часу. Рухаючись вперед, наука не тільки створює нове, а й неминує переоцінює старе, те, що вже було пережито»¹².

¹² Вернадский В. И. Очерки и речи. Вып. 2. Ч. II. – М., 1922. – С. 112.

Таким чином, систематичне повернення до розгляду попереднього розвитку бібліотекознавства, як і будь-якої іншої науки, є закономірним результатом двох основних тенденцій, що певною мірою можуть бути простежені на кожному етапі еволюції наукового знання: це, по-перше, прагнення знайти в минулому витоки провідних наукових ідей сучасності, й, по-друге, необхідність перегляду та переоцінки відповідно до сучасних наукових здобутків тих концепцій і теорій, що раніше відкидались як помилкові.

Свого часу міністр народної освіти УНР проф. І. Огієнко у пояснювальній записці до законопроекту про утворення Головної Книжної палати в Кисві зазначав: «...За яку працю ми не візьмемся чи наукову, чи суто практичну, перш за все треба зазнайомитись з тим, що зроблено до цього часу щодо інтересуючого нас питання. Тут виникає значіння бібліографії, як покажчика шляху, на якому треба шукати всі необхідні обґрунтування, звідси стародавнє значення бібліографії, як ключа до всіх наук, відкриваючого всі заходи до крамниці знання...»¹³. Те ж саме можна сказати і про наукову сутність і значення історіографії бібліотечної справи, як винятково важливого інструменту поглиблення і збагачення наукових знань у бібліотечно-інформаційній сфері.

Відсутність історіографічних досліджень цілісного процесу розвитку історико-бібліотечної науки в Україні спричиняє низку проблем. Не визначені з сучасних позицій навіть хронологічні рамки й основні періоди цього процесу. Це значною мірою гальмує не лише розвиток власне історії бібліотечної справи, а й історіографії як окремої сфери спеціальних знань у структурі історико-бібліотечної науки. Без належної історіографічної бази неможливе й створення фундаментальної «Бібліотечно-бібліографічної енциклопедії України» – праці, необхідність підготовки якої стає дедалі актуальнішою, справою честі сучасного покоління бібліотекознавців і бібліографознавців. Не вирішеним залишається питання теоретичних і методологічних проблем історіографії бібліотечної справи, її термінології, осмислення вагомих здобутків, що накопичені у цій сфері в Україні, визначення проблем, що потребують розв'язання, проведення конкретних історіографічних досліджень, ретельного і послідовного виявлення нових матеріалів і джерел з історії вітчизняної бібліотечної справи (зокрема тих, що знаходяться за межами України) та їх введення у науковий обіг. Започатковуючи першу спробу визначення концептуальних засад розвитку історіографії бібліотечної справи (у наступних наших публікаціях це питання набуде конкретнішого змістовного наповнення), сподіваємося, що вона певною мірою сприятиме подоланню й найхарактерніших недоліків, які притаманні сучасним історико-бібліотечним дослідженням, а саме: їх стихійність, відсутність чи недостатня обґрунтованість критичної оцінки існуючих досліджень з теми, низький

¹³ Цит. за вид.: Книжкова палата України (1919-1998 рр.): Наук.-допом. бібліогр. покажч. / Кн. палата України. – К., 1999. – С. 7.

теоретичний рівень, вузькість історіографічної та джерелознавчої бази, ілюстративно-констатаційні, неевристичні підходи, що виявляється в реєстраційній фотографічності, описовості, фактографічності викладу, притаманному багатьом публікаціям з історико-бібліотечної тематики.

Предметом історіографічного дослідження має стати цілісний процес становлення та розвитку історико-бібліотечної думки в Україні у ХІХ–ХХ ст., під якими ми розуміємо закономірні, послідовні зміни в змісті та структурі науки відповідно до певних історичних етапів. Такі етапи визначаються не тільки просторово-часовими вимірами, а насамперед соціально-культурними умовами, якістю розробки історико-бібліотечних проблем, теоретико-методологічними підходами до визначення мети і змісту історичних досліджень, у певній мірі від

зовнішніх факторів, що пов'язані з організацією історико-бібліотечних вивчень (мережі відповідних установ, наявності належним чином підготовлених фахівців та ін.), і тому не завжди можуть збігатися із загальноприйнятими рамками періодизації історії України, мати свій алгоритм, підґрунтям якого є внутрішні процеси, іманентні саме вітчизняному бібліотекознавству і бібліографознавству.

Зрозуміло, що даною публікацією далеко не вичерпується коло питань, пов'язаних з розвитком концептуальних засад історіографії бібліотечної справи, тож слід розцінювати її передусім як першу спробу повернути увагу науковців до актуальної проблеми, як привід для дискусії задля подальшого розвитку вітчизняного бібліотекознавства.

Тетяна НОВАЛЬСЬКА

УНІК – перша науково-дослідна установа з вивчення проблем українського читачезнавства

У статті доводиться необхідність переосмислення досвіду українських науковців 20-х років ХХ ст., які у складі колективу Українського наукового інституту книгознавства вивчали проблеми читачівства. Сьогодні, незважаючи на багаторічне замовчування їхніх здобутків радянськими ідеологами, читачезнавство продовжує розвиватись як окрема галузь науки, даючи сучасним ученим підґрунтя для досліджень у цій сфері.

Осмилення досвіду та шляхів розвитку українського читачезнавства в 20-ті роки ХХ ст. диктується не лише пізнавальними завданнями бібліотекознавства, книгознавства та літературознавства. Воно є актуальним у зв'язку з сучасними проблемами, викликаними кризою читання, книговидавництва та книгорозповсюдження в Україні.

Криза читання спостерігається не лише в нашій країні, а і в багатьох, навіть розвинених, країнах світу, де відбувається зниження інтересу населення до друкованої продукції. У зв'язку з цим у Росії, Німеччині, Франції, Великобританії, Нідерландах, США та інших країнах світу прийняті Національні програми, спрямовані на подолання зазначеної проблеми. Сьогодні в Україні ці питання залишаються відкритими.

Доречним і своєчасним, на нашу думку, є подальше розгортання наукових розвідок щодо вивчення українського читача і читання, узагальнене поняттям «читачезнавство».

Дослідження читачезнавства як комплексної галузі наукового знання активізувалось у 70-ті роки ХХ ст. Російськими науковцями Б. Банком, І. Баренбаумом, А. Беловіцькою, А. Беляєвою, А. Ванєєвим, М. Дворкі-

ною, А. Рейтблатом, В. Стельмах, Б. Умновим та іншими проаналізовано і узагальнено значний масив матеріалів по основним розділам зазначеної дисципліни: історії читача і читання, психології читача та соціології читання.

У вітчизняних публікаціях окремі питання читачезнавства висвітлено в працях С. Зворського, Т. Ківшар, Г. Ковальчук, В. Лутовінової, Л. Одинокі, З. Савіної, М. Слободяника, І. Тимошенко, А. Чачко, Я. Хіміч та інших.

Надзвичайно важливим і водночас недостатньо дослідженим періодом залишається доба формування науково-теоретичних засад українського читачезнавства (20-ті роки ХХ ст.). Актуальність вивчення основних питань означеної теми не підлягає сумніву, бо саме тоді у складних політичних умовах спостерігався перехід від збирання розрізнених даних про склад читачів, читання до наукового узагальнення, класифікації та типізації користувачів, розробки спеціальної термінології, методології та методики вивчення читачів та читання.

Тож дослідження формування теоретичних засад читачезнавства в Україні важливе не лише в історичному аспекті, але й має значення для подальших практичних дій. Видатний український громадський і політичний діяч М. Грушевський підкреслював: «Без дослідження минулого дослід будь-якої доби безпомічно повисає

Новацька Тетяна Василівна, канд. іст. наук, доцент, докторант КНУКіМ.

в повітрі. Без знання минулого неможливе точне поняття про сучасне» [5].

Початок вивчення українських читачів – від постановки проблеми до практичних дій у цьому напрямі – спостерігається у другій половині ХІХ ст. Вагомий внесок у цю справу належав просвітянам, прогресивним діячам науки, літератури та культури України: Х. Алчевській, Б. Грінченку, В. Гавришу, М. Драгоманову, П. Кулішу, М. Костомарову, М. Павлику, подружжю Русових, І. Франку.

Перші спроби теоретичного обґрунтування основних розділів вітчизняного читачезнавства подано у працях українських науковців О. Білецького, Д. Балики, Л. Биковського, Б. Боровича, А. Виянівського, К. Довганя, В. Іванушкіна, Я. Керекеза, О. Потєбні, Д. Чижевського, Н. Фрідьєвої [12].

Суттєвий внесок у розробку наукових і практичних питань окресленої теми здійснили науково-дослідні та культурно-освітні установи, серед яких провідне місце належить Українському науковому інституту книгознавства – УНІК (1922–1936).

Український науковий інститут книгознавства було створено на базі Головної книжкової палати у Києві у 1922 р. Адміністративно УНІК було відмежовано від Книжкової палати і підпорядковано Науковому комітету Головпрофосвіти при Наркоматі освіти УРСР [10]. Основні функції УНІК у 1926 р. були: «1) розробка загальних проблем та методології бібліологічних дисциплін; 2) вивчення питання книжкової справи взагалі і як одного з елементів української культури, зокрема з боку а) історико-соціологічного, умови літературної творчості; б) технічного і естетичного; в) психологічного (книга та читач, бібліопсихологія, методи роботи з книгою, врахування інтересів читачів)...» [13]. Отже, вивчення читачів було визначено як одну із провідних функцій УНІК. Для її реалізації 1 жовтня 1926 р. створено при секції соціології книги Кабінет вивчення книги й читача, який формувався як науково-дослідна установа поетапно і став центром читачезнавчих досліджень у бібліотеках нашої країни.

Комплексні соціологічні дослідження читачів і читання в Україні розроблялись і проводились у 1926–1930 роках саме співробітниками Кабінету. Цьому сприяли такі фактори:

- наявність висококваліфікованих кадрів, які змогли розробити теоретичні й методичні основи діяльності;
- залучення до їх проведення значної кількості помічників на громадських засадах із бібліотек різних відомств;
- розповсюдження за допомогою періодичних видань інформації про початок, хід і завершення досліджень.

На першому (початковому) етапі відбувалась розробка завдань і установок, створювались дослідні групи. На другому – виконавці збирали основний матеріал; на третьому етапі здійснювалась обробка й систематизація отриманих результатів, що містились у надісланих до-

кументах. Завершувалась робота публікацією результатів у періодичних виданнях та у збірнику «Праці» Кабінету читачезнавства [4]. Д. Балика, Н. Фрідьєва, К. Довгань, Н. Біркіна, В. Шпілевич «надавали науковий і корисний матеріал не тільки для бібліотекарів, але й для всіх працівників книжкової справи, а за ясністю і легкістю викладу робота була доступна й широкому колу читачів» [8, с. 61].

Для досліджень були обрані такі теоретичні проблеми: психологія книжкового впливу взагалі; зміст книги з погляду бібліопсихології; бібліопсихологічна теорія М. Рубакіна і марксистська психологія; читачезнавство як проблема літературознавства; психологія сприймання літературного твору та аналіз його з цього погляду; місце історії читача в історії літератури; історія читача в Україні; принципи побудови популярної книги; сучасна українська популярна книга; техніка книги з погляду потреб масового читача; методика вивчення читача в бібліотеці, школі; методика самоосвіти в світлі бібліопсихології; патологія книги і боротьба з нею [6]. Вивчення означених питань виявило значний масив матеріалу з читачезнавства і заклало підґрунтя для наукових пошуків, як і сьогодні залишаються у полі зору науковців та потребують більш глибокого осмислення.

Працівники УНІК (уперше в колишньому Радянському Союзі) почали працювати над вивченням комплексної програми «книга–читач». Теоретично ця проблема була обґрунтована керуючим справами Кабінету В. Іванушкіним (1.10.1926–1.10.1927). У роботі «Проблема читачезнавства та її вивчення [Форми організації та методи роботи Кабінету вивчення книжки та читача при УНІК]» [7] він проаналізував теорію М. Рубакіна – одного з найвідоміших на той час науковця у питаннях вивчення читачів. М. Рубакін пропонував кожного читача і кожну книгу визначати певною формулою і бібліопсихологічним коефіцієнтом. Оптимальне співвідношення між формулою письменника, формулою книги й формулою читача мало дозволити, на думку М. Рубакіна, дати кожному читачеві «відповідну» книжку, оскільки сприйняття однієї і тієї ж книги у різних читачів відмінне [7, с. 9]. В. Іванушкін підкреслював необхідність скористатися позитивними методичними підходами, запропонованими М. Рубакіним, та стверджував, що характер впливу книги на читача залежить не від книги, а від психологічних особливостей читача [7, с. 6]. Науковець зазначав, що «як не можна казати про існування читача без книжки, так не можна уявити собі соціальної ролі книжки без читача як об'єкта впливу книжки». В. Іванушкін запропонував таке визначення читача: «соціологічна постать, що вступає в певний конфлікт зі змістом та формою книжки», – і тут же наголошував, що «психіка читача не є пасивним приймачем думок, а є критична, навіть при малому інтелектуальному розвитку, є апаратом, що коригує авторські думки» [7, с. 19].

Таким чином, вже в середині 20-х років ХХ ст. на основі теорії М. Рубакіна розвивались психологічні аспекти читачезнавства, до яких лише в 70–80-ті роки ХХ ст. повернулись російські науковці.

В. Іванушкін запропонував вивчати кожного читача, а не лише групи користувачів, як це було прийнято у тогочасній практиці, обґрунтував динамічність, рухомість читацької психіки, заклав теоретичні та методологічні основи вивчення комплексу «книга–читач», визначив мету, завдання, структуру, тактику і стратегію діяльності Кабінету.

Визначаючи методологічні засади діяльності Кабінету, В. Іванушкін виступав за демократичний, плюралістичний підхід у виборі методів досліджень і наголошував, що «слід визнати цілковиту волю співробітників у шуканні методичних принципів рішення покладених завдань» [7, с. 12]. На його думку, такий підхід мав забезпечити продуктивність та наукову глибину через перевірку різних напрямів у роботі Кабінету.

Результатом (продуктом) В. Іванушкін уявляв «методологічне та методичне обґрунтування використання книжки як об'єкта масового та індивідуального споживання й вивчення педагогічного впливу освітньої роботи на читача» [7, с. 9], тобто впритул підходив до практичного забезпечення проблеми книгокористування, яку активно в той час розвивав Д. Балика. В. Іванушкін вважав, що завданнями Кабінету є «наукова допомога робітникам книжки: бібліотекарів, бібліографів, видавців, письменників, авторів, й, нарешті, самому споживачеві – читачеві книжки, в роботі по виготовленню, виробництву та використанню книжки» [7, с. 10].

В. Іванушкін пропонував зосередитись у вивченні читача на дослідженні закономірностей змін у його психіці та залежності їх від суспільної ідеології. З метою наукового вивчення читача та читання автор розробив «формулу процесу читання та засвоєння книжки», що встановлювала співвідношення між статичними ознаками читача (а) – стан здоров'я, темперамент, природні здібності, спадковість, система виховання у дитинстві; динамічними ознаками (b) – класова приналежність, інтелектуальний розвиток, фах і особливості трудової діяльності, досвід читання, лексичний запас, вплив суспільної ідеології; властивостями книги як об'єкта споживання (c) і коефіцієнтом засвоєння книги читачем (d) – впливом книги на читача: $c:(a+b)=d$ [7, с. 21].

Звичайно, у тогочасних умовах відсутність напрацьованих методик індексації статичних і динамічних ознак, складність визначення психічних особливостей кожного читача робили неможливим практичне використання запропонованої формули для вивчення читача у бібліотеках. Проте, з точки зору розвитку наукових засад дослідження процесу читання як складного динамічного явища та особливостей розвитку й функціонування читацької психіки – здійснення експерименту з використанням запропонованого підходу – було б цікавим для сучасних українських фахівців.

Таким чином, керуючим справами Кабінету лише за один рік було здійснено значну роботу у теоретичному та практичному плані: першим у вітчизняному бібліотекознавстві запропоновано визначення читача як соціологічної постаті, розроблено формулу процесу читання та засвоєння книги, визначено об'єкт дослідження ком-

плексу «книга–читач», як певну комбінацію соціальних явищ, залучено до вивчення читачів працівників бібліотек (бібкорів).

Керівником Кабінету вивчення книги і читача у жовтні 1927 р. було призначено видатного українського бібліотекознавця Д. Балику, який майже одночасно був членом президії Науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії Всенародної бібліотеки України, очолював секцію книгокористування. Для проведення практичних досліджень читачів під його керівництвом було розроблено комплекс методів, за допомогою яких здійснювалось вивчення основних соціально-демографічних груп читачів. Силами співробітників Кабінету було організовано та проведено Всеукраїнське обстеження стану бібліотек та їх роботи з читачами у 1927 р., вивчення читацького попиту у 41 бібліотеці республіки у 1928 р., дослідження читання художньої літератури робітничою молоддю у бібліотеках м. Києва та вивчення читацьких інтересів робітниць у 1929 р. Результати досліджень (1927–1929) виявили реальний стан бібліотечного обслуговування на місцях, відомчу приналежність бібліотек, склад та обсяг книжкових фондів; штатний розклад бібліотек, умови праці та організацію вивчення й обслуговування читачів в конкретних бібліотеках.

Вагомим є внесок Д. Балики у термінологічну систему читачезнавства. Він дав визначення таким поняттям, як «читацький інтерес», «читацький запит», «книгокористування», що і в наш час вживається в науковому обігу. Український бібліотекознавець запропонував виокремити у бібліотекознавстві бібліологічну соціологію як науку, що «виявляє кількісний та якісний склад друкованих творів, встановлює закони функціонування книги в процесі еволюційного розвитку» [2, с. 64], та бібліологічну педагогіку як «науку про організаційний вплив на споживача через поєднання знань про читача, книгу й організацію книг» [3, с. 12].

Співробітники Кабінету вивчення книги і читача займалися не лише розробкою й проведенням соціологічних досліджень. На засіданнях Секції соціології книги УНІКу заслуховувались і обговорювались наукові доповіді з проблем бібліотекознавства та книгознавства. Ряд доповідей вийшов друком як окремі видання, частина зберігається в Архіві УНІК [13].

У подальших планах Кабінету (1930–1931) була підготовка з'їзду бібкорів, вивчення проблем читачівства для істориків літератури, підготовка доповідей про досвід вивчення читачів у Голландії, Німеччині, США тощо.

Починаючи з 1930 р. поступово відбувається зміна політичного курсу, що призводить до боротьби з «ухилами», «ворожими ідеями», «буржуазним націоналізмом». Нищівній критиці був підданий як сам УНІК, так і його наукові здобутки в книгознавстві, бібліотекознавстві, бібліографії. І хоча УНІК існував до 1936 р., його видання не мали такого наукового значення, як публікації попередніх років [9, с. 124].

Таким чином, діяльність Кабінету вивчення книги і читача сприяла розвитку теоретичних засад українсько-

го читачезнавства та бібліотекознавчої думки, виникненню в Україні самостійної наукової школи соціологічних досліджень.

Активну діяльність з вивчення читача й книги планувала розгорнути Науково-дослідна комісія бібліотекознавства та бібліографії ВБУ у межах секції книгокористування під керівництвом Д. Балики. З метою організації систематичного збору матеріалів про книгокористування він пропонував організувати лабораторну роботу, взявши за приклад організацію діяльності та структуру Кабінету (УНІК). Проводити дослідження вчений пропонував на базі діючих у ВБУ галузевих читальних залів, консультаційного відділу та відділу «Україніка». Одним із перших Д. Балика звернувся до аналізу результатів читання читачів-українців. Разом зі співавтором О. Карпинською було визнано доцільність застосування у наукових бібліотеках анкетного опитування та обліку задоволеного (незадоволеного) попиту [11, с. 42–45]. У ВБУ планувалося виконати значний обсяг теоретичних і практичних завдань, проте здійснити задумане у повному обсязі науковцям не вдалося через відомі обставини, пов'язані зі суспільними процесами у республіці.

Отже, формування теоретичних засад читачезнавства в Україні припадає на 20-ті – початок 30-х років ХХ ст. і характеризується аналізом широкого кола наукових проблем, що було підготовлено всім розвитком українського бібліотекознавства та літературознавства.

Провідна роль у вивченні читачів і читання належала спеціальним науково-дослідним установам, провідне місце серед яких посідає УНІК. Теоретичні, методичні та практичні здобутки співробітників Інституту дають підстави стверджувати існування в Україні у 20-ті роки ХХ ст. наукової школи читачезнавчих досліджень, ознаками якої були:

- ґрунтовно розроблена теоретична й методична основа досліджень читачів та їхніх інформаційних потреб;
- послідовний розвиток об'єктивної наукової думки; методологічних та методичних положень дослідження;
- їх поетапне структурування (підготовчий, експе-

риментальний, обробки інформації, формулювання висновків, впровадження результатів у практику);
► наявність фахових видань.

Протягом досліджуваного періоду у науковий обіг було введено такі терміни і поняття, як «читач», «читання», «читацький інтерес», «читацький запит», «книгокористування» тощо. Методи вивчення користувачів, що були започатковані в 20-ті роки ХХ ст., отримали свій подальший розвиток і активно використовуються в читачезнавстві на сучасному етапі.

Література

1. Архів НБУВ, ф. 47.
2. Балика Д. А. Библиологическая социология: определение, предмет, методы // Сов. библиография. – 1933. – Вып. 1–3. – С. 39–69.
3. Балика Д. А. Библиотечна педагогіка. – К., 1928. – 14 с.
4. Бібліотека і читач на Україні: Тр. УНІК. – Х.; К., 1930. – 241 с.
5. Грушевський М. С. Записка-протест з приводу висновків комісії чистки апарату ВУАН // П. С. Сохань, В. І. Ульяновський, С. М. Кіржаєв, М. С. Грушевський і Academia. – К., 1993. – С. 260–261.
6. Довгань К. [Кабінет вивчення книги і читача] // Бібліолог. вісті. – 1926. – № 3. – С. 83.
7. Іванушкін В. Проблема читачівства та її вивчення [Форми організації та методи роботи Кабінету вивчення книжки та читача при УНДІК]. – К.: УНІК, 1926. – 32 с.
8. Ковальчук Г. Дослідження стану бібліотек України та їх роботи з читачами у 1927–1928 роках // Історія бібл. справи в Україні. – К., 1995. – Вип. 1. – С. 58–61.
9. Ковальчук Г. І. Історія розвитку книгознавства в УРСР в 20-ті роки: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1991. – 225 с. – Машинопис.
10. Ковальчук Г. Український науковий інститут книгознавства: історія та наукова діяльність // Бібліотекозн. і бібліогр. – 1992. – Вип. 31. – С. 102–110.
11. Матусевич В. В. Діяльність Науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії ВБУ в 1925–1933 рр. – К., 1998. – 120 с.
12. Новальська Т. В., Тилошенко І. В. Внесок українських науковців у становлення і розвиток читачезнавства (20-ті – початок 30-х рр. ХХ ст.) // Бібл. вісн. – 2003. – № 4. – С. 18–22.
13. ЦДАВОВУ, ф. 166, оп. 5, спр. 727, арк. 140–144.

Наукові події в житті бібліотечної співдружності СНД 2004 року

□ 22–24 квітня 2004 р. відбудеться Дев'ята міжнародна наукова конференція «Бібліотечна справа-2004: Загальна доступність інформації» (Росія, Москва). Кафедра бібліотекознавства Бібліотечно-інформаційного інституту Московського державного університету культури і мистецтв запрошує взяти участь в обговоренні питань, що пов'язані з програмою ЮНЕСКО «Інформація для всіх». E-mail для довідок: victors@mail333.com

□ 5–13 червня 2004 р. відбудеться одинадцята міжнародна конференція «Крим-2004» «Бібліотеки та інформаційні ресурси в сучасному світі науки, культури, освіти та бізнесу». Тема 2004 року – «Роль бібліотек, видавців і виробників інформаційної продукції в еволюції сучасного суспільства».

Регіональний координатор для України: crimea.ukr@gpntb.ru

□ 25–28 жовтня 2004 р. Бібліотека Російської академії наук (Росія, Санкт-Петербург) проводить VI Міжнародну наукову конференцію «Книга в Росії». Програмою передбачено роботу шести секцій: «Рукописна та стародрукована книга», «Книговидання та книгорозповсюдження», «Приватні книжкові зібрання та бібліотеки громадського користування», «Книга і суспільство», «Книги в контексті міжнародних зв'язків», «Проблеми збереження рукописної та друкованої книги».

Оргкомітет запрошує фахівців взяти участь у роботі конференції. E-mail: confer@rasl.nw.ru

Ірина ПАНСЬКИХ

Наукова бібліотека Державного природознавчого музею НАН України

У статті описано історію створення та функціонування Наукової бібліотеки Державного природознавчого музею НАН України. Описана структура та склад унікальних фондів Бібліотеки, які включають рідкісні іноземні друки XVI ст., періодичні видання XIX – початку XX ст. природничої тематики, карти та атласи, починаючи з 1772 р., збірку рукописних матеріалів від 1819 р., і сьогодні мають велику наукову та культурну цінність.

Наукова бібліотека Державного природознавчого музею Національної академії України є однією з найстаріших наукових бібліотек в країні.

Окрасою бібліотечного зібрання є унікальна Поторицька бібліотека, яку започаткував і збирав ціле життя з глибоким знанням і досконалою обізнаністю з польською бібліографією Юзеф Каласанти Дідушицький (1776–1847). Він був відставним капітаном, багатим землевласником, займався громадською та науковою роботою як бібліограф в своєму маєтку в селі Поториця на Сокальщині (тепер Сокальський р-н Львівської обл.). Був активним членом Краківського Наукового товариства, не шкодував сил і грошей на наукові цілі, матеріально підтримуючи багатьох учених та обдаровану молодь Галичини. Саме в Поториці, збираючи унікальні книги, стародруки, рукописні матеріали, пергаментні й іконографічні збірки, Ю. Дідушицький заснував бібліотеку, яка відома в світі як «Поторицька бібліотека».

У 1857 р., через 10 років після смерті батька, його син Володимир Дідушицький (1825–1899) перевіз бібліотеку з Поториці до Львова. Він був найбагатшим землевласником в усій Галичині, надзвичайно працьовитим і щиро відданим створеному ним Природничому музею; був, як сказав Мар'ян Ломницький, «в цілому нашому краї найпопулярнішою особистістю XIX століття».

З 1863 р. В. Дідушицький, продовжуючи справу свого батька, почав комплектувати бібліотеку виключно природничою літературою. Станом на 1. 03. 1865 р. вона нараховувала: 18 325 друкованих томів; 321 одиницю рукописних книг; 203 документи, з них 93 пергаментних, 1473 автографи, 2568 малюнків.

Після перевезення бібліотеки до Львова В. Дідушицький віддав художньо оправити у шкіру з визолоченим тиском кілька тисяч томів природничої літератури, які добре збереглися до нашого часу. До 1928 р. усі книги і журнали бібліотеки систематично оправлялися шкірою, гранітолом, папером.

З 1958 р. Поторицька бібліотека стала доступною для читачів, а саме: вчених, журналістів, письменників і студентів. З 1863 р. доступ до бібліотеки був організований лише за спеціальним дозволом. Збереглися «Правила вypoзичання книг Поторицької бібліотеки», дато-

вані 1866 р., та журнали обліку вypoзичених книг 1863, 1868–1900 рр.

З 1870 р. бібліотека функціонує як складова частина заснованого В. Дідушицьким Природничого музею, яка формувала фонд наукової літератури, що містила додаткову інформацію, необхідну для вивчення і використання музейних предметів.

Видова структура бібліотечного фонду музею доволі розгалужена. Основне місце в ньому посідають книги, які є носієм найповніших, узагальнених і систематичних знань та фактів. У бібліотеці музею зберігаються книги, починаючи з XVI ст., історико-культурна та наукова цінність яких очевидна. Її фонд містить понад 100 іноземних стародруків, серед яких: перша енциклопедія природознавства римського вченого Плінія Старшого «Природнича історія», видана у 1548 р. (палеотип) і 1779 р. у 37 книгах; книги давньогрецького філософа і вченого Аристотеля, який зробив вагомий внесок у становлення біології як науки, зокрема, «Класифікація тварин» з описом 500 видів тварин, видана у 1750 р.

До таких унікальних книг належать і прижиттєві видання всесвітньо відомих природознавців, а саме: перша енциклопедія зоологічних знань швейцарського природознавця, бібліографа К. Геснера у 5-ти томах (1598–1613); книги польського природознавця шотландського походження Ю. Йонстона «Природнича історія» (1650–1653); книга французького письменника, популяризатора науки Б. Фонтенеля «Бесіди про велич світу» (1765); книги німецького ботаніка Й. Х. Шребера, зокрема, «Опис трав з їхніми рисунками» (1769); енциклопедія «Історія природи» (1785) французького природознавця Д.-Л. Бюффона, який на 100 років раніше Ч. Дарвіна досліджував проблему походження видів; багато видань наукових праць шведського природознавця К. Ліннея, надрукованих до 1778 р.; перша «Природнича історія безхребетних» (1792) французького вченого Ж. Г. Брюгієра; книги Ж. Б. Ламарка, Н. Поди, Г. В. Добеля та багато інших, виданих до 1800 р.

У великому зібранні книг музею є понад 800 рідкісних іноземних книг, які, враховуючи контингент та запити користувачів бібліотеки, завжди були, є і будуть цікавими та необхідними, оскільки подають науковий матеріал про флору, фауну, їх охорону в Галичині і прилеглих територіях. Вся ця краєзнавча література, що містить

Панських Ірина Ігорівна, завідувачка Наукової бібліотеки Державного природознавчого музею НАН України (Львів).

інформацію, тісно пов'язану з регіоном, набула в наш час особливо великого значення і попиту.

Періодичні видання бібліотеки завжди були важливою складовою частиною фонду. В них широко представлені матеріали XIX – початку XX ст. У блоккартному каталозі 1903–1938 рр. зафіксовано 499 назв (усі іноземними мовами) науково-природничих журналів і газет, які передплачував чи отримував музей шляхом обміну. Багата збірка періодики включає повні комплекти цілого ряду фундаментальних журналів із часу їх існування. Серед багаторічних комплектів, які використовуються науковцями і в наш час, є: «Sylwan» (з 1820 р.), «Zeitschrift für Entomologie» (з 1847 р.), «Journal für Ornithologie» (з 1853 р.), «Verhandlungen der Kaiserlich – Königlichen Zoologisch – Botanische Gesellschaft in Wien» (з 1859 р.), «Sprawozdanie Komisji Fiziograficznej» (з 1867 р.), «Oesterreichische Botanische Zeitschrift» (з 1872 р.), «Łowiec» (1878 р.), «Pamiętnik fizyograficzny» (з 1881 р.), «Rozprawy i Wiadomości z muzeum im. Dzieduszyckych» (з 1914 р.), «Polskie Pismo Entomologiczne» (з 1921 р.), «Bulletin of Entomological Research» [London] (з 1922 р.) та багато інших.

У фонді музейної бібліотеки зберігаються 269 папок, що містять від 10 до 80 відбитків XVIII–XX ст. у кожній. На 125 папках, виготовлених за життя В. Дідушицького, золотом тиснено його ініціали і назви матеріалів, які зберігаються в них.

Усі матеріали стосуються Галичини і прилеглих територій, були надіслані авторами, більшість з їх автографами, для бібліотеки. Матеріали, що зберігаються у папках, на 90% писані латиницею, висвітлюють різноманітність підходів, поглядів на ту чи іншу проблему біологічної науки.

У бібліотеці музею знаходиться великий фонд карт та атласів, які є обов'язковим атрибутом повсякденної роботи з музейними колекціями. Хронологічні межі картографічної збірки починаються з 1772 р. Більшість цієї колекції охоплює територію Галичини і висвітлює політико-адміністративний поділ українських земель. Такими є карти королівства Галиції і Лодомерії (1855, 1872), Галиції і Буковини (1870).

Картографічні праці XIX ст. представлені у фондах бібліотеки досить широко. Це фундаментальні праці основних картографічних шкіл і знаних видавців Ф. Гандтке, К. Флемінга, Г. Фрайтага та ін.

Наприкінці XIX ст. стан європейської науки визначають крупномасштабні карти, виготовлені Австрійським цісарським військовим картографічним інститутом на замовлення Австрійського генштабу. Це карти масштабів від 1:75000 («спеціальні») до 1:200000. У картографічній збірці бібліотеки музею наявні «спеціальні» карти Карпат і західних територій України. Дотепер цінними є геологічні карти «Атлас геологічний Галиції». Це 74 карти (64x52 см) з текстами до атласу (1887–1911), більшість яких складено саме працівниками музею (М. Ломницьким, Ю. Семірадським, В. Шайнохою та ін.).

Значна частина збірки – карти Росії із зображенням

території України, які відтворюють події першої світової війни. Що стосується планів міст, то в бібліотеці є плани Львова, Відня, Праги, Кракова, Санкт-Петербурга, Нью-Йорка та ін. З них найцінніший «План міста Львова», виданий накладом Міської ради у 1868 р. Картографічна збірка бібліотечного фонду комплектувалася відповідно до головної мети музею – зібрання фонду «Галичина» – і відображає в різних аспектах західні українські території.

Збірка рукописних матеріалів, що залишилась у бібліотеці музею, охоплює період від 1819 до 1939 р.

Серед цих матеріалів – дуже цінний архів родини Дідушицьких. Тут зберігаються: Статут ординації Дідушицьких (юридично оформлена неподільна спадщина, яка була затверджена 20 грудня 1893 р. Парламентом у Відні), господарські документи про власність родини з 1845 р., ділове листування сім'ї, особисті записники та наукові праці фундатора музею, алфавітні списки книг, зроблені В. Дідушицьким.

Цікавими для дослідників є автографи наукових статей, монографій, рефератів геолога Л. Цейшнера, зоолога Е. Шауера, природознавців М. та Я. Ломницьких, Ю. Тайсера, лісовода Ф. Вишомирського та ін.

Чималу цінність мають «Sprawozdania Muzeum» (звіти про роботу музею) різних років до 1937 р., звіти і листування Товариства охорони природи 1930–1940 рр., Статут, Програма і звіти Ентомологічного товариства Галичини, книги відгуків відвідувачів музею з 1871 р.

Усі ці документи, які містять ділову і наукову інформацію, вимагають вивчення, оскільки мають велике значення для історіографів музею, краю та дослідників розвитку природничих наук на західних землях України.

Бібліотечний фонд має значну кількість дипломів, грамот та інших відзнак, якими був нагороджений В. Дідушицький (з 1856 р.) і музей (1900) за громадську і наукову діяльність, за значні досягнення і успіхи у всесвітніх виставках. З 84 дипломів і грамот 59 підписані найвідомішими особами того періоду.

Сам фундатор музею, і ті, хто працював з ним, і ті, хто продовжував справу його життя, постійно опікувались поповненням бібліотечного фонду. Джерела комплектування фондів були різноманітні.

Протягом усього часу існування бібліотеки її фонди формувались, перш за все, шляхом купівлі. Книги купувались і в Галичині, і за кордоном. До 1897 р. бібліотекою опікувався товариш В. Дідушицького з дитячих років, відомий польський бібліофіл Ю. Лозинський (1827–1897). Саме на нього було покладено обов'язки купівлі нової природничої літератури. Комплектування науковими виданнями, зокрема монографіями, збірниками наукових праць, матеріалами конференцій тощо, весь час було цілеспрямованим і систематичним.

У середині XIX ст. В. Дідушицький організував при Оссолінеумі (тепер ЛНБ ім. В. Стефаника) власну друкарню. І з того часу було започатковано обмін – як одне з головних джерел поповнення бібліотечного фонду. До 1870 р. обмін здійснювався з відомими польськими і австрійськими бібліофілами, а пізніше музей налагодив

контакти з багатьма науковими установами, університетами, товариствами. Постійний книгообмін з установами Польщі, Австрії, Німеччини, Чехії, Литви, Франції, Англії, Швейцарії, Фінляндії, США та ін. здійснювався виданнями музею.

Навіть у тяжкі для Галичини 1929–1934 роки, незважаючи на застій у книгодрукуванні та інші труднощі, бібліотека музею збільшувала свої фонди, завдячуючи тому, що наукові установи і товариства, з якими музей співпрацював, постійно надсилали свої публікації. У 1928 р. таких установ було 44, у 1929 р. – 53, у 1937 р. – 27.

Сам В. Дідушицький був членом 29 організацій і, оскільки музей був членом 10 товариств (Deutsche Ornithologische Gesellschaft, Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Geographische Gesellschaft у Відні, Towarzystwo ludoznawcze у Кракові, Polskie Towarzystwo Przyrodnikow у Львові та інших), обмін був не тільки джерелом поповнення бібліотечного фонду, а й можливістю зав'язати в науковому світі найширші контакти та гідно репрезентувати музей.

Ще одним джерелом поповнення фондів були *дари*, як поодинокі, так і комплекти книг з автографами авторів. Так, у квітні 1900 р. було передано Варшавську бібліотеку, що складалась з 297 назв у 407 томах відомого геолога Л. Цейшнера, якого у свій час матеріально підтримував батько засновника музею. У 1902–1907 рр. близько 100 книг передав бібліотеці природознавець М. Ломницький, який у 1905–1915 рр. очолював музей. Відомий польський геолог Ю. Семірадський у 1907 р. подарував свою бібліотеку, а це 1379 одиниць цінної геологічної і палеонтологічної літератури, яка і в наш час широко використовується науковцями-палеонтологами.

Тільки за 1908–1910 роки бібліотека отримала в дар 171 книгу від вітчизняних і зарубіжних авторів.

У 1931 р. зоолог Ф. Зайцев, майбутній директор Інституту зоології АН Грузинської РСР, надіслав 320 відбитків і книг з Пулав.

У 1932 р. родина зоолога Я. Ломницького, який керував музеєм у 1915–1931 рр., передала бібліотеці майже 300 важливих наукових публікацій.

Звертаючись до різних джерел, знаходимо прізвища багатьох всесвітньо відомих вчених, які систематично надсилали і передавали в дар свої монографії і статті: Е. Незабитовський, Ф. Унгер, В. Фрідберг, Я. Новак, Ю. Гжибовський, С. Плахетко, Я. Байгер, В. Рогаль та ін. – з питань палеонтології; В. Боберський, А. Рейман, М. Раціборський, В. Шафер, Т. Вільчинський, М. Цінгер, Ю. Мондальський та ін. – з питань ботаніки; Б. Дибовський, М. Новіцький, Ю. Бонковський, Я. Грохмаліцький, Ю. Дзсндзлевич, Я. Доманєвський, К. Водзіцький, Е. Шауер, А. Коціан та ін. – з питань зоології.

За життя засновника музею велися журнали (1860–1867) і книги (1867–1896) обліку нових надходжень до бібліотеки.

Від 1899 до 1937 р. якісні і кількісні показники, а саме: списки імен, адреси, назви літератури, що купува-

лась, передавалась в обмін і дарувалась бібліотеці, подано у «Sprawozdaniach Muzeum».

Проблема комплектування є домінуючою і в наш час. Купівля нових книг і передплата усіх необхідних періодичних видань здійснювалась повно і систематично до 1996 р. завдяки спонсорській допомозі, проте унеможливилась після закриття установи на капітальний ремонт.

Тому було прийнято рішення – приділити значну увагу книгообмінній роботі, що дозволяє не тільки заповнювати лакуни і отримувати нову літературу, але й гідно поширювати наукові здобутки музею. Завдяки цьому за 1992–2002 бібліотечний фонд збільшився на 2025 од. наукової літератури. За останні роки фонд поповнився за рахунок дарів літератури з власних бібліотек ентомологів – В. М. Лазорка і М. З. Калужняцької, зоологів – проф. О. П. Кулаківської, проф. В. І. Здуна, М. П. Гаврилишина, проф. К. А. Татарінова. Цінність цих дарів вирізняється їх цілісністю та комплексністю.

Важливим фактором діяльності бібліотеки музею було те, що протягом багатьох років до роботи в ній залучались науковці з числа працівників музею.

У вересні 1899 р. для інвентаризації музейного майна було запрошено ряд польських учених, серед них – професор Львівського університету, хімік Броніслав Радзішевський (1838–1914), який розпочав інвентаризацію бібліотеки музею. Ці інвентарні книги до сьогодні зберігаються у бібліотеці.

У 1902 р. вся неприроднича література Поторицької бібліотеки була перевезена у родинний палац Дідушицьких на вул. Куркову (тепер вул. Лисенка), де обов'язки бібліотекаря виконувала Марія Заянчковська, а з 1925 р. – Мар'ян Дес Логес.

З 1900 до 1912 р. справами музейної бібліотеки займався секретар музею Павло Ян Мазурек. За розпорядженням директора музею Мар'яна Ломницького у 1903 р. П. Мазурек розпочав написання блоккартного каталогу розділу «Зоологія».

У 1915 р. в музеї було введено посаду бібліотекаря, яку до 1922 р. обіймав відомий польський ентомолог Адам Красуцький (1887–1951). Саме він розпочав написання карток розділу «Ентомологія».

З 1922 до 1939 р. відповідальним за бібліотеку музею було призначено відомого польського ентомолога Яна Носкевича (1890–1963). Виняток становила література розділу «Геологія», якою опікувався відомий польський геолог і палеонтолог Юзеф Семірадський (1858–1933), який і формував блоккартний каталог цього розділу.

У 1940 р., коли музей перейшов у відання АН УРСР, до бібліотеки приватного музею ім. Дідушицьких було перевезено частину (1275 од.) бібліотечних фондів природничого профілю з Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка (НТШ), серед яких особливо цінними були книги українських вчених І. Верхратського, О. Волошака, В. Левицького, С. Постернака та інших. Саме з НТШ бібліотека музею вперше отримала україномовну літературу.

У 1940–1941 роках бібліотечний фонд поповнився

науковими виданнями природничої літератури (близько 3000 од.), які надійшли з Києва, Ленінграда, Москви.

З 30 червня 1941 р. музей було закрито. Від пограбування під час німецької окупації бібліотеку і музей у цілому врятувало те, що сам ординат В. Дідушицький (молодший) звернувся з проханням допомогти до відомого берлінського орнітолога проф. Е. Штреземана, який керував Німецьким орнітологічним товариством, членом якого був і музей. Бібліотекою музею під час другої світової війни продовжував добровільно опікуватися Я. Носкевич, якому і завдячуємо за збереження бібліотечних фондів.

У 1944 р., коли музей поновив свою роботу, почала працювати і бібліотека.

У 1950 р. бібліотечний фонд поповнився іноземною природничою літературою з Наукової бібліотеки Львівської Політехніки (понад 300 од.). За винятком декількох назв, така література вже була у музеї, а оскільки до цього часу бібліотека поповнювала фонди літературою в одному примірнику, вперше з'явилися дублети.

У 1951 р., коли на базі музею було створено Інститут агробіології АН УРСР, бібліотечний фонд збільшився на 600 од., профільною для Інституту сільськогосподарською літературою. Проте, у 1954 р. (після від'єднання музею) велику кількість книг (близько 2500) було передано до бібліотеки цього Інституту.

В акті прийому-передачі 1956 р. вперше подана кількість бібліотечного фонду – 28 300 од. (без урахування доволі значного фонду атласів і карт).

У повоєнний час на посаді бібліотекаря були Я. Ф. Седлецька (1944–1945), Я. Е. Микитюк (1946–1947), І. І. Гринькевич (1947–1948), І. І. Павлик (1949–1951), С. М. Челецька (1951–1956), І. І. Якубовський (1956–1958), Е. І. Смирнова (1958–1959), І. М. Кокшарова (1967), А. С. Черкасова (1960–1989), О. М. Мартінова (1989–1991).

Сучасний фонд Наукової бібліотеки музею за своїм змістом – це література природничої тематики. За призначенням він поділяється на основний і обмінний.

Основний фонд складається з:

- кирилических книг;
- сучасних іноземних книг;
- сучасних періодичних видань (30-ма мовами світу) від 1940 р.;
- іноземної літератури до 1939 р.;
- довідкових і бібліографічних видань;
- авторефератів і дисертацій;
- картографічних видань;
- рукописів;
- дипломів і відзнак.

Цей фонд бібліотеки налічує близько 70 000 од., та реальна його кількість значно більша. В іноземному підфонді до 1939 р. є чимало випадків, коли під одним інвентарним номером занесено декілька примірників друкованих одиниць. Тільки в розділі «Геологія» 1015 номерів складаються з кільканадцяти праць одного автора або по одній темі. В одному випадку під один інвентарний номер занесено 825 окремих публікацій.

Лінгвістична підготовка читачів бібліотеки музею завжди була досить високою. За час її існування сформувалось значне зібрання іноземної літератури (53,9%) з великим мовним діапазоном, значною хронологічною глибиною. Проте, каталогів на нього у післявоєнний час не було створено.

Блоккартний каталог літератури, написаний латиницею, формувався до 1936 р. Він охопив більшу частину літератури лише з таких розділів: геологія і палеонтологія, зоологія, ентомологія, ботаніка та періодика, але зміни в розміщенні літератури не відмічались. Тому найважливішим завданням постало створення довідково-бібліографічного апарату всього іноземного підфонду. У 1994–1995 роках було створено алфавітний та систематичний каталоги сучасних іноземних книг.

З 1997 р. розпочато роботу зі складання описів іноземної літератури до 1939 р. Робота складна, оскільки книги стоять упереміж не тільки усіма європейськими мовами, але й латинською мовою і готичним шрифтом. Однак найбільший її обсяг уже виконано, і складено описи на 68% цієї літератури. Через неможливість доступу до фонду, у зв'язку із розпочатим у 2001 р. капітальним ремонтом бібліотеки, роботу призупинено.

У 2001–2003 роках здійснено опрацювання рукописних матеріалів (складено 1640 описів), які матимуть чималий інтерес для науковців та дослідників.

Обмінний фонд бібліотеки започатковано ще засновником музею, і він існував до 1939 р. Відтворений у 1960 р., існував до 1986 р. На підставі затвердженого у 1992 р. «Положення про обмінний фонд ДПМ НАН України» його діяльність було поновлено на базі наукових публікацій музею. Список літератури обмінного фонду затверджується вченою радою музею і нараховує 4610 одиниць 70 назв книг. Книгообмінні зв'язки бібліотека підтримує з 48 профільними установами.

Аналізуючи науково організований фонд бібліотеки, який відповідає профілю музею, та записи, зроблені В. Дідушицьким, його сучасниками і послідовниками, доходимо висновку, що протягом усього часу існування основною метою бібліотеки було продумане комплектування всього друкованого, що стосувалося Галичини і прилеглих територій, а також світової літератури з тих проблем, якими займалися і займаються працівники музею та близькопрофільних установ.

Ефективність формування, збереження, дослідження, використання інформаційних матеріалів, які мають велику наукову та історико-культурну цінність, дозволили створити унікальне за складом зібрання творів друку в Україні, гідне найвищої оцінки.

Своїм завданням Наукова бібліотека музею вбачає зробити накопичені майже за 200 років документи розумової діяльності людини, які не втрачають своєї інформаційної цінності, максимально доступними для фактичних і потенційних читачів, що, в свою чергу, сприятиме подальшому розвитку науки.

Література

1. *Brzek G.* Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie i jego Twórcą. - Lublin, 1994. - 200 s.
2. Dziennik Włodzimierza Dzieduszyckiego (1886). - J. 43.
3. *Karolczak K.* Dzieduszyccy. Dzieje rodu: Linia poturzycko-zarzecka. - Kraków, 2001. - 332 s.
4. Kronika domowa Dzieduszyckich. - Lwów, 1865. - S. 373-376; 405-409; 451-456.
5. List M. Des Logesa do J. Łomnickiego. - 3.09.1929.
6. *Loges Des M.* Biblioteka ordynacji hr. Dzieduszyckich // Publiczne biblioteki lwowskie; pod red. L. Bernackiego. - Lwów, 1926. - S. 53.
7. Materiały do przejęcia spadku po Józefie Dzieduszyckim przez syna Włodzimierza. - J. 444.
8. Materiały osobiste Józefa Dzieduszyckiego (1776-1836). - J. 18.
9. *Orgelbrand S.* Encyklopedia Powszechna z ilustracjami i mapami. T. 6. - Warszawa, 1900. - S. 539-540.
10. Polski Słownik Biograficzny Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. - Kraków, 1946. - T. 6. - S. 111; 123-126.
11. Sprawozdania Muzeum. - 1899-1937.
12. *Tyrowicz M.* Józef i Włodzimierz Dzieduszyccy twórcy Biblioteki Poturzyckiej i Muzeum Przyrodniczego. - Kraków, 1947. - S. 3-18.
13. Wielka Encyklopedia Powszechna ilustrowana. - Warszawa, 1896. - T. 17. - S. 572-576.
14. Щоденник В. Дідушицького з 1889 р. - ЦДІА України, м. Львів, спр. 7.

**Третій міжнародний семінар «Science Online:
Електронні інформаційні ресурси для науки та освіти»
(8-15 травня 2004 р., м. Анталія, Туреччина)**

Наукова електронна бібліотека проводить 8-15 травня 2004 р. у Туреччині третій міжнародний семінар «Science Online: Електронні інформаційні ресурси для науки та освіти».

Основні цілі семінару:

- ➔ Інформування користувачів Росії та країн СНД про нові електронні інформаційні ресурси та умови отримання доступу.
- ➔ Тренінги для адміністраторів та користувачів для роботи з пошуковими інтерфейсами та засадами адміністрування.
- ➔ Обговорення кола питань, пов'язаних зі створенням та використанням онлайн-інформаційних ресурсів для науки та освіти, перспектив подальшого розвитку і можливостей інтеграції.

Основні теми:

- ➔ Електронні інформаційні ресурси Наукової електронної бібліотеки. Загальний огляд і тренінги для адміністраторів та користувачів.
- ➔ Презентації та тренінги з електронних інформаційних ресурсів та пошукових систем компаній ELSEVIER, BLACKWELL, SPRINGER, KLUWER, PROQUEST, EBSCO, ISI, EMERALD, JSTOR, CAMBRIDGE, IICH РАН, ІНТЕГРУМ-ТЕХНО, ВІНІТІ та ін.
- ➔ Технологічні та правові питання створення електронних інформаційних ресурсів для науки та освіти.
- ➔ Методологічні питання використання онлайн-інформаційних ресурсів у науковій діяльності, освітньому процесі та бібліотечному обслуговуванні.

На засіданнях семінару виступлять з доповідями і презентаціями провідні російські та зарубіжні фахівці, а також представники інформаційних компаній та електронних видавництв.

Робоча мова семінару – російська.

Організатор семінару – Наукова електронна бібліотека eLIBRARY.RU.

Ресстраційний внесок складає 460 доларів США. У цю суму входить проїзд з Москви до міста проживання та назад, проживання в готелі не нижче 4*, харчування за системою «все включено» і медичне страхування. Віза в Туреччину оформлюється в аеропорту м. Анталія. Вартість візи – 20 доларів США.

Для участі у роботі семінару кожному учаснику необхідно до 8 квітня заповнити реєстраційну анкету і оплатити оргвнесок. Ви можете самостійно виписати і роздрукувати рахунок на оплату участі в семінарі. У зв'язку з необхідністю попереднього бронювання номерів при оплаті оргвнеску пізніше 8 квітня наявність вільних місць у готелі не гарантується.

При відмові від участі у семінарі перераховані гроші можуть бути повернені у разі письмового повідомлення про відмову не пізніше ніж за місяць до початку семінару (до 08.04.2004).

Довідки за телефоном: (095) 935-0001

Факс: (095) 935-0002

E-mail: conf@elibrary.ru

ПИТАННЯ БІОГРАФІСТИКИ

Інна СТАРОВОЙТЕНКО

Епістолярна та мемуарна спадщина Є. Х. Чикаленка на сторінках «Українського історика»

У статті поданий історіографічний огляд використаної і опублікованої на сторінках часопису «Український історик» епістолярної та мемуарної спадщини відомого громадського діяча кінця XIX – початку XX ст., видавця, мемуариста, добровольника Євгена Чикаленка. Значну цінність мало і оприлюднення на сторінках журналу листів 1920-х рр. до Є. Чикаленка в еміграцію з України вченого-літературознавця, академіка ВУАН, його близького приятеля С. Єфремова, що в умовах малодоступності інших джерел, які стосувалися цих відомих постатей, відігравали важливу роль для з'ясування обставин життя і діяльності С. Єфремова в умовах радянської дійсності і містили окремі дані про Є. Чикаленка, його життя і діяльність в еміграції.

Лише з розсекреченням особових фондів та спецфондів вітчизняних архівів стала доступною та почала широко вводитись у науковий обіг епістолярна спадщина відомих історії постатей. Нові, закриті раніше для дослідників, джерела повернули тисячам забутих творців української історії їхні справжні імена та відвели у літописі минулого належне їм місце.

Серед забутих, непопулярних у заідеологізованій радянській історіографії персонажів і колоритна постать Євгена Харлампійовича Чикаленка (1861–1929), відомого в українських колах громадського діяча, мемуариста, благодійника, землевласника-новатора, видавця щоденної української газети «Рада» та епістолога, який залишив своїм нащадкам кількатисячну спадщину листів, відправлених та отриманих ним протягом життя. Його кореспондентами та адресатами були відомі письменники, науковці, видавці, артисти, політики, а тому це листування можна назвати справжнім скарбом у дослідженні багатьох маловідомих сюжетів історії національного відродження початку XX ст., доленосних подій української революції та державотворення, які часто у листах описувалися очевидцями або учасниками та супроводжувалися їхнім аналізом та прогнозами. Вони містили факти, які давали можливість реконструювати хід окремих історичних подій, часто неповторну інформацію, відсутню в інших джерелах, зокрема, просопографічну про особисті якості, вдачу, внутрішній світ, настрої авторів листів. У листуванні часто віддзеркалювався спектр та риси української ментальності, взаємостосунки між відомими людьми, вплив на них конкретних подій.

Старовойтенко Інна Михайлівна, археограф Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського.

Листування Є. Х. Чикаленка стали активно вводити у науковий обіг та публікувати в Україні лише на початку 1990-х рр. С. Білокінь опублікував 7 листів Є. Чикаленка до Є. Лукасевича, виявлених ним в архіві-музеї ім. Д. Антоновича Української Вільної Академії Наук (далі – УВАН) у Нью-Йорку. В українських періодичних виданнях Н. Миронець опублікував листування Є. Чикаленка з В. Винниченком до 1912 р. включно, листування за 1917 р. із А. Ніковським, П. Стебницьким та В. Винниченком. Також побачили світ листи Є. Чикаленка до Д. Мордовця, Д. Яворницького, В. Липинського та листи до Є. Чикаленка періоду еміграції від В. Винниченка.

Першим же протоптав єдину за багато десятків років дослідницьку стежку до цього дорогоцінного скарбу українського джерелознавства ще у 1970-ті рр. «Український історик»¹. На сторінках часопису опубліковано листи до Є. Чикаленка 1920-х років від відомого вченого, літературознавця, академіка ВУАН С. Єфремова², які протягом багатьох років були єдиним джерелом для відтворення занять, загальних настроїв кореспондента і частково його адресата у складні для обох роки. Цю цінну кореспонденцію виявив та упорядковував до друку колишній колега С. Єфремова по роботі у Всеукраїнській Академії Наук Володимир Варлаамович Міяковський. Він скопіював листи з оригіналів, зробив їх археографічний опис, вказавши особливості їх написання, гату-

¹ «Український історик» – журнал Українського Історичного Товариства, виходить з 1963 р. (Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен). Фундатор і головний редактор Любомир Винар.

² Міяковський В. Листи С. О. Єфремова до Є. Х. Чикаленка // Укр. історик. – 1973. – Ч. 3–4. – С. 39–40; 1974. – Ч. 1–3. – С. 187–198; 1975. – Ч. 1–2. – С. 136–143; 1975. – Ч. 3–4. – С. 112–119.

нок та розмір паперу, частково підготував науково-довідковий апарат.

Упорядник звірив зміст листа С. Єфремова за 29–30 червня 1925 р. зі змістом «Спогадів» Є. Чикаленка та визначив, які зауваження відхилив їх автор, а які поправки зробив. Проте дослідник не встиг закінчити всієї праці над листами, її завершив та опублікував листи у 1973–1975 рр. під своєю редакцією Марко Антонович у кількох номерах «Українського історика». Публікація складалася з 19 листів та листівок, які охоплювали період від травня 1922 р. до кінця лютого 1928 р. Упорядники допускали, що були листи і після лютого. Але Є. Чикаленко у листі до С. Стечишина за 9 квітня 1929 р.³ писав, що йому через підозри за листування з-за кордоном перестав писати з України С. Єфремов, і він йому також не писав, щоб не наражати приятеля на неприємності, а тому, очевидно, початок 1928 р. став кінцем довготривалого листування.

Як стає відомо з передмови, оригінали опублікованих листів зберігаються у архіві Є. Чикаленка в архіві-музеї ім. Д. Антоновича УВАН, і упорядник пояснював, як архів Євгена Харлампійовича потрапив до Нью-Йорка: його сюди передав із Німеччини професор П. Фенденко. Він же його отримав від дочки Чикаленка – Ганни Чикаленко-Келлер, яка проживала у Тюбінгені (Німеччина), на момент передачі була тяжко хворою і знаходилася у притулку для безнадійно хворих. На початку 1960-х років, коли архів потрапив до Нью-Йорка, тут В. Міяковський виявив кореспонденцію С. Єфремова і почав готувати її до друку.

Опубліковані листи містять цікаву інформацію про умови життя академіка Сергія Олександровича Єфремова (1876–1939) в радянській Україні. У той час він працював у ВУАН, займався літературознавством і знайшов, незважаючи на життя «вола під обухом», широке поле для своєї наукової діяльності та реалізації. Інтенсивно працював над серією академічних видань та шукав видавців для своїх наукових праць.

У листах згадувалися спільні знайомі та їхні долі. Кореспондент писав про рідні обом мастки Є. Чикаленка у Києві та Кононівці, про зміну їхнього зовнішнього вигляду та зубожіння. Повідомляв про життя синів Чикаленка – Петра та Івашка, які залишилися в Україні, їхня доля дуже турбувала і викликала глибокі переживання у Євгена Харлампійовича. Смуток та тривогу викликали у обох арешти або смерть спільних знайомих.

Окрему увагу у листах приділено обговоренню «Спогадів» Є. Чикаленка, які він публікував з 1924 р. в українській газеті «Свобода» (США), а потім почав готувати до видання окремими книжками. У листах С. Єфремов допомагав мемуаристові відтворювати події, факти, історичні сюжети. Євген Харлампійович не міг тривалий час із Києва отримати свої рукописи, а тому частину «Спогадів» довелося відновити по пам'яті та просити у приятелів допомоги. Очевидно, С. Єфремов був одним із перших помічників, бо у листах саме цьому сюжету відведено чимало місця.

³ ЦДІА, м. Львів, ф. 309, оп. 1, спр. 2429, арк. 22 зв.

Також у листах кореспондент дав оцінку «Спогадам», які вийшли друком у львівській видавничій спілці «Діло». Він писав, що прочитав їх із хвилюванням, так, ніби пережив все, описане у них, знову, але зробив по їх змісту багато критичних зауважень. У розлозі листі, оригінал якого зайняв 20 сторінок, і який кореспондент назвав «дружньою товариською розмовою з приводу прочитаного», він зробив 33 поправки у фактах, датах, суб'єктивних оцінках⁴. Але після зроблених у листі зауважень підкреслював, що його поправки, протилежні погляди на окремих осіб, які фігурували у «Спогадах», ніяк не впливали на їхні взаємостосунки, якими він дуже дорожив і називав синівсько-батьківськими. С. Єфремов писав у листі від 5 серпня 1925 р.: «Те, що на деякі події й на деяких людей я дивлюся (і дивився) іншими, ніж Ви, очима – не заважає (і не заважало) мені глибоко Вас шанувати і сердечно-істинно сказав би: «серцем синовським» – любити. Багато – Ви сами це знаєте – з Вами пережилося незабутнього, що в'яже людей навіки і не залежить від хвилиних настроїв»⁵. У цілому ж давав «Спогадам» позитивну оцінку, схвалював мемуарну працю Є. Чикаленка, так як передбачав, що, можливо, саме по них майбутнім дослідникам доведеться писати літопис минулого.

У листах згадувалося багато відомих і згодом забутих постатей, спільних знайомих. Кореспондент писав про мученицьку смерть у Києві від анемії П. Стебницького, про злиденне життя на селі багаторічного завідувача книгарні «Київської старовини» В. Степаненка. Із листів стає відомо, що останній також писав у той час свої «Спогади» про книгарню. Є згадки про В. Леонтовича, В. Винниченка, М. Грушевського, О. Лотоцького, М. Садовського, С. Дністрянського, про арешт О. Корчака-Чепурківського.

У листах широко відображена і науково-видавнича діяльність С. Єфремова. Кореспондент постійно інформував адресата про те, над чим він працював у той чи інший рік, з яким настроєм та результатом, перераховував теми і назви своїх праць та писав про пошуки місця для їх видання, адже в Україні видавництва «на тонку пряли». Тому доводилося шукати місце видання за кордоном і тривожно чекати відповіді від видавця.

У листах передається настрій кореспондента. Він із іронією писав, що життя в радянській Україні йому здавалося відбитком сатиричних шаржів М. Салтикова-Щедріна, і попереджав, що їм не буде можливості у листах спілкуватися широко, а доведеться користуватися дореволюційною езоповою мовою. С. Єфремов відривався від сумних реалій навколишнього життя невтомною працею. Він писав, що працював постійно «як у плузі», день і ніч та часто був незадоволений обсягом зробленого. Тому, коли йому пропонували емігрувати у 1922 р. до Берліна, він цю пропозицію сприйняв неохоче, бо мав багато науково-творчих планів, знайшов поле

⁴ Міяковський В. Листи С. О. Єфремова до Є. Х. Чикаленка // Укр. історик. – 1974. – Ч. 1–3. – С. 194–203.

⁵ Там само. – 1975. – Ч. 1–2. – С. 137.

для їхньої реалізації і писав, що свого життя за кордоном не уявляв⁶.

Опубліковані листи оснащені науково-довідковим апаратом, широким, як на той час, коментарем, але розширення джерельної бази досліджень в Україні дає можливість ці коментарі доповнити, додати інформацію про невстановлених осіб. Це можна зробити насамперед завдяки виявленій в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського кореспонденції Є. Чикаленка цього ж періоду до С. Єфремова⁷. У фонді 257 виявлено 25 її одиниць, які були відповідями на опубліковані «Українським істориком» листи. Їх можна вважати поки що найбільш хронологічно повним джерелом в Україні для відтворення фактів про умови життя Євгена Харлампійовича в еміграції. Ці листи упорядковуються автором даної розвідки до публікації, вони доповняють науково-довідковий апарат листів, опублікованих 30 років тому, та відтворюють епістолярний діалог двох близьких приятелів до кінця їхнього спілкування. Дані про невстановлених осіб можна також почерпнути із особових справ студентів та викладачів Української Господарської Академії у Подєбрадах, що зберігаються у фонді 3795 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Є. Чикаленко у листах ділився з адресатом своїм настроєм, просив допомоги у пошуках рукописів, консультувався з С. Єфремовим по змісту «Спогадів», широко описував у листах свої заняття, еміграційне оточення та атмосферу, яка панувала тут. Значну увагу у листах приділено дискусії з приводу зауважень С. Єфремова, так як з деякими він не погоджувався, зокрема, оцінкою С. Єфремовим висвітленої ним у «Спогадах» постаті Б. Грінченка. Є. Чикаленко пояснював, що про всіх персонажів своїх мемуарів він писав у пом'якшеному тоні, бо всі образи та викликані ними переживання вже пригупилися часом, а тому він намагався про всіх писати об'єктивно, так, як було насправді.

Як свідчать листи, Є. Чикаленко також мав з виданням проблему: він шукав добросовісне видавництво для своїх «Спогадів», яке б йому заплатило за працю, адже це було його єдине джерело фінансування для проживання на чужині. Він сподівався видати «Спогади» і в Україні заходами сина Петра, який працював у Держвидавві, а С. Єфремова просив відредагувати відповідно до радянських умов. Адресати обмінювалися і літературою: Є. Чикаленко, працюючи у Термінологічній комісії УГА, просив С. Єфремова прислати йому академічні словники, яких йому бракувало, і які стали основним «знаряддям праці» в Подєбрадах, а сам, у свою чергу, відслав все, що видавала українська еміграція.

Крім цієї цінної публікації з епістолярію Є. Чикаленка, авторами «Українського історика» використовувалися і сюжети з інших листів до Є. Чикаленка та його «Щоденника»⁸. Ще у 1969 р. Л. Винар у великій розвідці

«Михайло Грушевський як голова Наукового Товариства ім. Т. Шевченка»⁹ зупинився на конфлікті голови з Товариством у 1913 р. і для повноти відображення цього сюжету послався на записи Є. Чикаленка, який був очевидцем і учасником подій. Є. Чикаленко описував у своєму «Щоденнику» події, спровоковані конфліктом. Л. Винар також увів у науковий обіг надзвичайно важливий та цінний для в'яснення багатьох нюансів конфлікту лист М. Грушевського до Є. Чикаленка, датований 23 серпнем 1913 р. Він подав із листа найбільш яскраві і влучні цитати для висвітлення підґрунтя конфлікту.

Л. Винар назвав сюжети із мемуарів Є. Чикаленка про події 1913 р. у НТШ об'єктивним джерелом для всебічного висвітлення обставин та наслідків конфлікту в НТШ, адже саме завдяки їм вдалося реконструювати перебіг подій у багатьох маловідомих деталях, оскільки в офіційних протоколах засідань Товариства збереглася лише узагальнююча інформація. Л. Винар писав, що у «Щоденнику» Є. Чикаленко описав події, спровоковані конфліктом: свою поїздку до Львова та переговори із галицькими нотаблями, хід загальних надзвичайних зборів НТШ 26 грудня 1913 р. та результати всіх заходів дипломатичної місії київських членів Товариства, яких уповноважили вимагати сатисфакції Михайлові Сергійовичу та опротестувати проект нового статуту НТШ, який обмежував повноваження членів Товариства з великої України.

Матеріали з епістолярної та мемуарної спадщини Є. Чикаленка автор цієї статті назвав об'єктивним джерелом для дослідження подій у НТШ 1913 р. з таких причин: у Є. Чикаленка не було тісних приятельських стосунків із М. Грушевським, «Щоденник» при підготовці до публікації широко не обговорювався сучасниками, у його зміст не вносилися суб'єктивні поправки. Отже, все Є. Чикаленко писав від себе, і це дало підстави, виходячи з характеру його стосунків із М. Грушевським, вважати інформацію Є. Чикаленка об'єктивною. У названій розвідці автор відобразив роль Є. Чикаленка у цих подіях, його наполегливість у відстоюванні репутації Михайла Сергійовича та вимогах сатисфакції від його противників.

Ширше висвітлений конфлікт у статті «Михайло Грушевський і загальні збори НТШ у 1913 році (3 архівних матеріалів)»¹⁰ Л. Винара, вміщеній у номері «Українського історика» з нагоди 50-ліття смерті М. С. Грушевського. Автор супроводив свою розвідку документальними додатками, у яких опублікував лист М. Грушевського до Є. Чикаленка, який передрукований зі «Щоденника» Є. Чикаленка¹¹. Про цей лист, як і про уривки з полемічних памфлетів проти М. Грушевського, Л. Винар писав як про джерела «винятково важливі для вивчення

⁹ Винар Л. Михайло Грушевський як голова Наукового Товариства ім. Шевченка // Укр. історик. – 1969. – Ч. 1–3. – С. 5–46.

¹⁰ Винар Л. Михайло Грушевський і загальні збори НТШ у 1913 році (3 архівних матеріалів) // Укр. історик. – 1984. – Ч. 1–4. – С. 64–81.

¹¹ Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – С. 387–390.

⁶ Там само. – 1973. – Ч. 3–4. – С. 155–156.

⁷ ІА НБУВ, ф. 257, оп. 5, спр. 140, 141, 142.

⁸ Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – Львів: «Червона калина», 1931. – 496 с.

правдивої історії НТШ в тому часі діяльності М. Грушевського в Галичині, а також для зрозуміння моральної атмосфери у Львові напередодні і під час річних зборів Товариства»¹². Саме лист М. Грушевського, написаний під свіжим враженням від подій, став цінним документом для трактування основних причин конфлікту.

М. Грушевський писав, що в його основі лежали не стільки особисті претензії до нього, скільки політичні мотиви. Він бачив, що за членами НТШ, які організували цю полемічну кампанію проти нього, стояли політичні сили із Народного Комітету. Саме його М. Грушевський вважав основним провокатором конфлікту. Він писав, що галицькі політики хотіли таким чином витіснити його з Галичини і розв'язати собі руки для ведення угодовської політики з польським урядом, яку Михайло Сергійович засуджував і критикував галичан за опортунізм.

У листі М. Грушевський повідомляв, що всі заходи в Галичині проти нього носили політичний відтінок і були спрямовані на те, щоб «сприкрити мені так Галичину, щоб справді плюнув на все і втік з неї без оглядки»¹³. Очевидно, що М. Грушевський погоджувався залишити головування у Товаристві і переїхати до Києва. Можливо, він це рішення прийняв під впливом поради Є. Чикаленка, висловленої у кількох листах, адресованих з метою моральної підтримки Михайла Сергійовича.

Кореспонденція Є. Чикаленка до М. Грушевського за 1897–1914 рр. виявлена у ЦДІА м. Києва у фонді Грушевських – 1235 (оп. 1, справа 822), де є і кілька листів, присвячених конфлікту у НТШ у 1913 р. Ці листи доповнюють згадані матеріали даними про першу реакцію Є. Чикаленка, як київського члена НТШ, на анонімну брошуру, розіслану напередодні зборів НТШ 29 червня 1913 р.¹⁴ Він називав її у листі несправедливою, писав, що вона його до глибини душі обурила і вразила, та запитував, яким чином газета «Рада», яку Є. Чикаленко у той час видавав, мала захистити Михайла Сергійовича від цього ганебного пасквілю. На це запитання М. Грушевський у листі 23 серпня відповідав: «Не треба мене «особисто» брати в оборону перед клеветами, котрими войовано при тім [...], але мусите запротестувати проти переносування боротьби політичної против противних гадок на ґрунт товариства такого важного, збудованого поколіннями з гал[ицької] і рос[ійської] України ріжних партійних напрямів – дискредитувати його, ставити його результати на карту»¹⁵.

Є. Чикаленко в одному з листів, присвяченому кон-

флікту в НТШ, давав свою оцінку місії М. Грушевського в українській історії¹⁶. Він писав: «Ви знаєте, що я завжди говорю широко, часом, в ущерб своїм відносинам з людьми, якими я дуже дорожу. Тому будьте певні, що я кажу не компліменти Вам. Ви така величина, що все Товариство з гуздом не вартє Вас; Ви і без Т-ва можете зробити далеко більше цінного, ніж Т[оварист]во все»¹⁷. А тому радив в інтересах тієї ролі, яку М. Грушевський мав ще виконати перед Україною, залишити головування у Товаристві.

Євген Харлампійович мав дипломатичну вдачу, а тому часто виступав справедливим арбітром у громадських конфліктах. У даній ситуації він радив адресатові не вступати у боротьбу зі своїми противниками, не використовувати їх примітивних засобів і не витратити на безглузду полеміку здоров'я, яке «для нас дуже, дуже потрібне». Є. Чикаленко писав у листі 28 липня: «Ви потрібні як науковий чоловік, ще потрібніші як публіцист, як політик, який має ясний, глибокий розум і сталеву логику»¹⁸. Кореспондент вважав самоприниженням для М. Грушевського відповідати на заходи опозиції своїми заходами, тому що «Ви вище всіх головою і повинні так і триматись»¹⁹. Запевняв, що противники згодом зрозуміють, кого втратило Товариство в його особі, і проситимуть його повернутися, і тоді Михайло Сергійович отримає змогу диктувати свої умови. Працювати ж в оточенні неприятелів він називав мукою, а тому пропонував залишити головування у Товаристві і витратити свої сили «на працю, яка проріже глибоку борозну в нашій історії»²⁰. Вказаний вище лист М. Грушевського до Є. Чикаленка та 3 листи Є. Чикаленка М. Грушевському наявні у фонді 1235 ЦДІА, м. Києва, сюжети яких присвячені конфлікту в НТШ 1913 р., опубліковані у щойно виданому 7-му томі з серії «Грушевськіяна» – «Михайло Грушевський. Наша політика»²¹ і доповнюють попередні дослідження інформацією з листів Є. Чикаленка.

Є. Чикаленко разом із В. Леонтовичем та В. Шеметом були делеговані у Львів на надзвичайні збори НТШ 26 грудня 1913 р. із вказаними вище вимогами. Про свою поїздку Є. Чикаленко писав і в листах до інших адресатів. Так, П. Я. Стебницькому повідомляв, що на засіданні київських членів НТШ присутні порадили М. Грушевському залишити головування у Товаристві. У листі 22 грудня 1913 р. до П. Стебницького Є. Чикаленко описував свою поїздку до Львова: «В результаті, ми всі троє винесли таке враження, що М[ихайлу] С[ергійовичу] треба подякувати збори, але в Н[аукове] Т-во не вертатись, бо це буде на шкоду всім: і йому, і товариству, і відносинам нашим з Галичиною»²².

¹⁶ ЦДІАК, ф. 1235, оп. 1, спр. 822, арк. 165–168 зв.

¹⁷ Там само, арк. 165–165 зв.

¹⁸ Там само, арк. 165 зв.

¹⁹ Там само, арк. 166.

²⁰ Там само, арк. 168 зв.

²¹ *Грушевський М. Наша політика*. – Нью-Йорк–Дрогобич: «Коло», 2003. – Т. VII. – С. 216–222.

²² ІР НБУВ, ф. III, № 52989.

¹² *Винар Л.* Михайло Грушевський і загальні збори НТШ у 1913 році (3 архівних матеріалів) // *Укр. історик*. – 1984. – Ч. 1–4. – С. 64.

¹³ Там само. – С. 77.

¹⁴ 132 листи, записки на візитних картках та 3 телеграми видатного громадського діяча і мецената, видавця журналу «Нова Громада», газети «Рада» Є. Х. Чикаленка до М. С. Грушевського. 1897–1914 рр. – ЦДІАК, ф. 1235, оп. 1, спр. 822, арк. 164–164 зв.

¹⁵ *Винар Л.* Михайло Грушевський і загальні збори НТШ у 1913 році (3 архівних матеріалів) // *Укр. історик*. – 1984. – Ч. 1–4. – С. 76.

Листи П. Стебницького до Є. Чикаленка свідчать, що він також був глибоко занепокоєний подіями в НТШ та їх наслідками. На його думку, це могло принести величезну шкоду національній справі, консолідації українців обох частин України, бо М. Грушевського називав «сполучителем Соборної України по обидва боки кордону». Передбачливий та глибокий аналітик, П. Стебницький також відчував у цьому конфлікті політичне підґрунтя. Він писав Є. Чикаленкові, що ці події були пов'язані з галицько-польською угодою, і боротьба галичан із професором стала наслідком бажання усунути українські впливи в Галичині. Він допускав: «Може професора як раз віддали на жертву угоді з поляками»²³.

П. Стебницький був занепокоєний тим, що «розлам українського національного тіла» принесе величезну шкоду українському руху та радість «істинно руським» та «істинно польським» політикам, бо Галичина перестане страшити перших, і вони зможуть легко справитися з «домашніми мазепинцями», а другим полегшить ведення політики з галицькими угодовцями. Тому він просив київських членів НТШ вжити всіх запобіжних заходів, щоб попередити цей трагічний розлам. За його прогнозами, результатом цього стане русифікація однієї частини і полонізація другої. У листі він застерігав: «Повна ліквідація галицького періоду, повне відокремлення наше (в особі М[ихайла] С[ергійовича]) від галицьких справ – шкодлива помилка»²⁴, називав вихід із Товариства київських членів крайньою і небажаною мірою. Він радив Є. Чикаленкові використати всі свої дипломатичні здібності, щоб урегулювати стосунки з галичанами. Галицьку ж перемогу київських членів П. Стебницький назвав, як і Є. Чикаленко, тимчасовою. Він писав у листі від 29 грудня 1913 р. про це так: «Хоч розколина і зашпарована, але, очевидно, тимчасово. І те, що професору таки треба зовсім покинути галицький ґрунт, і те, що відділ таки хоче провести свій статут, показує, що на якусь спільність інтересів з Галичиною надалі сподіватись трудно»²⁵. П. Стебницький запевняв, що якщо цей шлях доведе до повного розриву, то від цього буде гірше обом частинам України і він непоправно зашкодить справі її національного відродження.

Отже, конфлікт галицьких членів НТШ із М. Грушевським 1913 р. знайшов відображення і в мемуарній, і в епістолярній спадщині Є. Чикаленка. Детальні записи його, як очевидця подій, стали цінним джерелом для відтворення фактів у багатьох, невідомих з інших джерел, подробицях. Історики використали мемуари Є. Чикаленка для реконструкції подій, які супроводжували конфлікт і визначили їх як об'єктивне джерело. Подальше дослідження епістолярної спадщини Є. Чикаленка дає можливість доповнити написані сюжети новими даними, визначити ставлення самого Є. Чикаленка до конфлікту і особисто до постаті М. Грушевського та кампанії галицьких членів Товариства проти свого голови.

²³ ІР НБУВ, ф. 44, № 783.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само, № 786.

З листування Є. Чикаленка із П. Стебницьким видно, які оцінки та прогнози щодо його наслідків робив у своїх листах останній, як член Товариства з Петербурга. Як свідчать листи, ця резонансна подія його дуже вразила, і він її глибоко переживав.

І. Гирич у статті «М. Грушевський і С. Єфремов на тлі українського суспільно-політичного життя кінця XIX – 20-х рр. XX ст.»²⁶, яку опублікував «Український історик» у 1996 р., також згадував і цитував лист Є. Чикаленка до С. Єфремова за 23 липня 1907 р. Досліджуючи еволюцію суперечливих стосунків між цими двома відомими сучасниками, автор вказував, що їх іноді намагалися врегулювати треті особи, серед яких був і Є. Чикаленко. Саме він переконував у листі С. Єфремова у помилковості його рішення припинити своє співробітництво у 1907 р. із Львівським Науковим Вістником, яке, на його думку, послаблювало небагатий національний потенціал і сіяло розбрат між українцями. Євген Харлампійович у листі просив не перетворюватися на «гетманів Сьогобічної, Тогобічної України, Галичини і Буковини, що держаться принципу: «як не помоему, то я й хатку розвалю!»²⁷.

Крім мемуарів та епістолярію Є. Чикаленка, які використовувалися дослідниками-дописувачами «Українського історика», його постать також згадувалася у мемуарах, які публікувалися на сторінках часопису. Так, М. Єремійв, у минулому секретар Центральної Ради, у своїх спогадах «За лаштунками Центральної Ради (Сторінки зі спогадів)», які друкувалися в журналі у 1968 р.²⁸, писав, що з вибухом революції у Києві родина Є. Чикаленка стала тимчасовим центром українського політичного життя. Із його синами автор спогадів приятелював, а тому згадував про Левка і Петруся, їхню участь у подіях 1917 року. Він писав, що саме тоді познайомився зі старшими українцями – С. Єфремовим, Д. Дорошенком, П. Понятенком, М. Синицьким. Про самого Є. Чикаленка автор писав так: «Господар, Євген Харлампійович, був типовим представником старшого громадянства, яке залюбки імітувало Шевченка в старшому віці. Він був поважний, розважний, помалкуватий, дуже не любив пошани, але дуже любив меценатствувати, а особливо сприяти молодим талантам»²⁹.

Отже, на сторінках «Українського історика» всебічно висвітлювалась діяльність Є. Чикаленка, і хоча спеціальних досліджень йому не присвячувалося, але він фігурував тут і як адресат С. Єфремова, і як автор мемуарів, за якими дослідники відновлювали в подробицях історичні події та факти, і це ще раз підкреслює джерелознавчу цінність мемуарів та листів Є. Чикаленка, як багатоінформативного джерела для відтворення маловідомих сюжетів нашої окраденої історії.

²⁶ Гирич І. М. Грушевський і С. Єфремов на тлі українського суспільно-політичного життя кінця XIX - 20-х рр. XX ст. // Укр. історик. – 1996. – Ч. 1-4. – С. 142-187.

²⁷ ІР НБУВ, ф. 317, № 1454.

²⁸ Єремійв М. За лаштунками Центральної Ради (Сторінки зі спогадів) // Укр. історик. – 1968. – Ч. 1-4. – С. 94-104.

²⁹ Там само. – С. 102.

Любов ДУБРОВІНА

**Розвиток історичного кримознавства:
енциклопедичне біобібліографічне дослідження А. А. Непомнящого**(Рец. на кн.: Непомнящий А. А. Історичне кримознавство (кінець XVIII – початок XX століття):
Біобібліографічне дослідження. – Сімферополь: Бізнес-Інформ, 2003. – 452 с.: іл.)

Дотепер в історії Криму залишається багато недосліджених питань. Їхнє успішне вивчення насамперед залежить від наявності в науковому обігу якомога репрезентативнішого списку літератури й джерельної бази. Велике зацікавлення учених викликають студії, що з'являються не так часто в галузі історії розвитку регіональної історіографії. У зв'язку з цим кожне кримознавче бібліографічне надбання зустрічається фахівцями з особливою увагою. Монографія сімферопольського історика, доктора історичних наук Андрія Непомнящого «Історичне кримознавство (кінець XVIII – початок XX століття): Біобібліографічне дослідження» охоплює проблеми історіографії, бібліографії, біографістики на широкому історичному тлі епохи. Автор уже добре відомий фахівцем, що вивчають історію регіоналістики, серією монографій, присвячених історії розвитку історичного краєзнавства Криму. Кожна з них широко обговорювалася на сторінках українських і російських наукових видань і одержала однозначно позитивні оцінки. По суті, книга А. А. Непомнящого, що побачила світ у 2003 році, є другою частиною попереднього довідника «Історія і етнографія народів Криму: Библиография и архивы (конец XVIII – начало XX века)» (2001 р.), у якому наведений звіт дорадянської кримознавчої бібліографії. Тепер автор подає біобібліографічні характеристики істориків-кримознавців, об'єднавши їх за провідними кримознавчими центрами.

Структура дослідження добре продумана й логічна. Автор розкриває основні етапи вивчення регіону, при цьому виділяючи і подаючи характеристику окремим науковцям та діяльності певних академічних центрів із вивчення Криму. Такий підхід до вивчення історії кримознавства є новаторським і дозволяє досить повно розкрити процес вивчення Криму. Початком цього процесу стала діяльність Санкт-Петербурзької Академії наук, санкціонована імператрицею Катериною II. Підсумком експедиційної діяльності І. А. Гільденштедта, М. Ф. Енгельгарда, В. Ф. Зусва, Е. Е. Келера, П. С. Палласа, І. Ф. Паррота й інших стали перші наукові описи Криму, які вийшли багатьма європейськими мовами, що стимулювало наступний етап вивчення краю – поїздки російських і європейських мандрівників, що викликали величезну кількість кримознавчих популярних опусів у Росії та за її межами. Це, у свою чергу, сприяло початку наукового підходу до розвідки, систематизації та вивченню історичних джерел, розробок історії й етнографії народів, що населяють півострів. Ця робота проводилася співпрацею істориків як у Криму, так і за його межами. Вони були об'єднані навколо навчальних закладів, музеїв, громадських наукових товариств у найбільших академічних центрах імперії. Автором не тільки вперше в історіографії виділені ці центри, проаналізована діяльність кожного з музеїв і наукових товариств, але і представлена детальна характеристика особистого внеску окремого вченого в розвиток різних питань вивчення краю. Цікаво, що цей аспект як-

раво виділяється у деяких істориків, у чий творчості, як виявилось, були періоди захоплення історією чи етнографією Криму. Після трагічних подій 1941 і 1944 року – депортації окремих народів з території півострова, а також хвиль репресій, що захлинули Радянський Союз у 1930-х – початку 1950-х років, ці розробки були припинені, а згадування про них не підтримувалися. Завдяки даній монографії розширюється уявлення про праці відомих орієнталістів В. О. Гордлевського, А. Ю. Кримського, О. М. Самойловича, М. С. Державіна.

А. А. Непомнящий зумів повернути в кримознавчу історіографію й бібліографію багато забутих чи викреслених імен діячів розвитку краєзнавства. Подаючи короткі біографічні довідки, автор не «закриває очі» і на недоліки багатьох подвижників розвитку історичного кримознавства. Однаково рівно він ставиться до всіх, незалежно від національності, соціального статусу чи службового становища. Прикрасою монографії є наявність у ній 50 портретів істориків-кримознавців, значна частина з яких виявлена автором в особових архівних фондах і публікується вперше.

Усі наведені в книзі факти добре підкріплені серйозною джерельною базою. Характеристика джерельної бази монографії може зайняти кілька сторінок, але ми ухилимось від цього, бо такий огляд ретельно зроблений автором у самому дослідженні. Вкажемо лише, що дослідження стало підсумком копійної роботи А. А. Непомнящого із матеріалами 183 архівних фондів 32 архівних сховищ України, Російської Федерації та Вірменії. Із усього зводу архівних джерел (у тому числі: формулярні списки, анкети, рукописи ненадрукованих праць) окремий акцент був зроблений автором на залучення листування істориків із різних академічних центрів, де обговорювалися питання кримознавчих досліджень. Вивчення міжособистісного спілкування, розроблене автором книги, видається нам особливо актуальним, тому що дає можливість простежити зв'язок «центр – провінція», інтелектуальну напруженість у співпраці істориків-кримознавців. Важливим є введення у науковий обіг епістолярного надбання, що майже випала з поля зору істориків, вивчення якої дає унікальну можливість подивитися на процес історії регіоналістики з погляду «історіографічного побуту», виділити окремі процеси соціалізації науки.

Монографію А. А. Непомнящого об'єктивно можна називати енциклопедією історії вивчення Криму в дорадянську епоху. Уперше відтворена комплексна картина вивчення історії й етнографії регіону на підставі репрезентативного джерельного підґрунтя. Окреслене коло істориків-кримознавців і зроблено огляд наукової спадщини в цій галузі, розширено коло бібліографічних джерел за рахунок залучення не досліджених раніше категорій краєзнавчої літератури (періодична преса, путівники тощо).

Дубровіна Любов Андріївна, д-р іст. наук, професор,
директор ІР НБУВ.

Презентація виставки видань Російського гуманітарного університету

1 грудня 2003 р. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського відбулася презентація виставки видань Російського гуманітарного наукового фонду.

Відкрив презентацію **Олексій Семенович Онищенко**, академік НАН України, генеральний директор Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

У вступному слові він, зокрема, зазначив, що Міжнародна асоціація академій наук (МААН) і Рада директорів наукових бібліотек і науково-інформаційних центрів академій наук – членів МААН надає винятково важливе значення стану інформаційного обслуговування потреб науки, відновленню втрачених наукових зв'язків, об'єднанню зусиль у проведенні найперспективніших розробок у галузі фундаментальних наук. У наших академіях збереглися і плідно розвиваються спільні проекти в галузі технічних і природничих наук, відкриваються перспективи і для гуманітарних наук. У цьому важливість дарунка і відкритої виставки книг. Угода 1999 р. між МААН і РГНФ про співробітництво, у тому числі і про безкоштовну передачу РГНФ своїх видань НБУВ як базової установи Ради директорів наукових бібліотек і науково-інформаційних центрів академій наук, має велике значення не тільки для пропаганди сучасних досягнень російських учених в галузі розвитку гуманітарних наук, але й для розвитку української науки, ініціює розробку спільних проектів. Таке співробітництво вже відновлюється, у деяких спільних виданнях брали участь і українські учені (у тому числі співробітник нашої Бібліотеки – д-р іст. наук Л. А. Дубровіна – у перевиданні «Казанського літописця» у складі «Повного зібрання російських літописів», що вийшли в 2000 р. у видавництві «Язика русской культуры»). У свою чергу, НАН України спрямовує безоплатно свої видання в Росію, як, наприклад, у 2002 і 2003 рр., коли, у зв'язку з проведенням Року України в Російській Федерації і Року Російської Федерації в Україні, у РАН було передано понад 3 тис. видань. Практика обміну стає традицією.

У цьому процесі діяльність РГНФ, що за чотири роки передав нам понад 1700 наукових видань, відіграє важливу роль, оскільки підтримувані Фондом фундаментальні дослідження і наукові розробки і праці, проведені на конкурсній основі, представляють передові рубежі розвитку гуманітарної науки в Російській Федерації. Плідна діяльність РГНФ дає нам підстави порушувати питання і про створення подібного Фонду й у нас, в Україні, що відкриє нові перспективи взаємозбагачуючого співробітництва в усіх галузях знань. Від імені МААН і

Ради директорів наукових бібліотек і науково-інформаційних центрів академій наук, НАН України НБУВ висловлює глибоку вдячність за цінний дарунок.

Про основні події наукового і культурного життя, пов'язані з проведенням Року Російської Федерації в Україні, ініціативи Росзарубіжцентру і Посольства Російської Федерації в Україні розповів **Віктор Іванович Богач**, представник Росзарубіжцентру в Україні, Радник Посольства Російської Федерації в Україні.

Вітаючи ініціативи РГНФ в царині безкоштовного поширення наукових видань російських учених, він підкреслив важливе значення для розвитку науки і культури наших країн акції передачі в головну національну і наукову бібліотеку України видань РГНФ. В. І. Богач висловив побажання, щоб такі ініціативи сприяли зміцненню наукових і культурних контактів двох держав, а також відзначив назрілу необхідність переходу від практики проведення «Року Росії» або «Року України» до відродження стабільних і тривалих наукових та культурних зв'язків, розвитку спільних гуманітарних проектів у соціокультурній сфері товариства, зближенню і порозумінню в різноманітних питаннях економічного і політичного характеру, що виникають між Україною і Російською Федерацією в процесі подальшого розвитку.

Юрій Леонідович Воротніков, член-кореспондент РАН, голова Ради Російського гуманітарного наукового фонду коротко висвітлив історію створення Фонду, його завдання й основні досягнення в галузі підтримки гуманітарних наукових знань, у тому числі розвитку видавничої діяльності, що характеризується випуском за вісім років більше 3 тис. пріоритетних наукових праць в галузі філософії, політології, соціології, права, історії, археології, етнології, філології, мистецтвознавства, комплексного вивчення людини, психології і педагогіки. Усі ці книги ввійшли до складу виданого нами «Анотованого каталогу видань РГНФ, які передані у дарунок Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського» (М., 2003). До складу переданого масиву видань увійшли монографії, збірники наукових праць, періодичні видання, що репрезентують сучасний рівень розвитку науки, освіти, культури Росії. Підготовлена виставка відображає це різноманіття наукової продукції. Ю. Л. Воротніков висловив упевненість, що передані книги будуть служити справі зближення наукових досліджень у галузі гуманітарних наук, зміцненню наукових контактів між ученими. На закінчення висловив упевненість у світлому майбутньому розвитку науки в наших державах.

Дякуючи за такий значний внесок у поповнення ос-

новної бази наукових досліджень в Україні – бібліотечних фондів НБУВ, **Петро Тимофійович Тронько**, академік НАН України, директор Інституту української книги НБУВ, підкреслив, що час має властивість постійної зміни, руйнівні процеси можуть істотно корелюватися зусиллями вчених і доброї волі наших народів, які сторіччями мали спільну історію і спільну науку. Згадував, як разом із російськими колегами йшла підготовка багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР», завдяки чому і став можливим випуск цієї фундаментальної праці. Зараз, коли на урядовому рівні прийняте рішення про друге видання «Історії», воно немислимо без участі російських учених. Нові історичні умови розвитку наших держав повинні враховувати і нові історичні реалії. Якщо це відбувається на основі взаємної поваги і наукової підтримки, результати таких досліджень будуть обов'язково позитивними на благо двох наших народів і науки в цілому.

Особливе значення передачі сучасних книг російських учених як наукової лабораторії дослідників, що працюють в галузі історичних наук і насамперед археології, оскільки історія наших держав має загальний археологічний простір, підкреслив **Петро Петрович Толочко**, народний депутат України, академік НАН України, директор Інституту археології НАН України. Відсутність наукових книг, які дають можливість синтезувати окремо отримані результати, що закріплюють розвиток наукових знань, і як наслідок – наукова ізоляція може виявитися руйнівною для національної культури загалом. Відомо, що повноцінність наукових результатів не може бути досягнута фрагментарними дослідженнями на своїх територіях, як не можуть бути ізольованими і власне археологічні дослідження. Цінним аспектом переданого зібрання є репрезентативність російської науки, представлене знаними вченими в царині археології й історії культури, а також і молодими ученими. П. П. Толочко відзначив позитивну роль Фонду в підтримці досліджень, спрямованих на вивчення історичного минулого, на збереження культурної спадщини слов'янських народів.

Любов Андріївна Дубровіна, доктор історичних наук, професор, директор Інституту рукопису НБУВ зупинилася на успіхах російської науки в галузі розробки фундаментальних питань вітчизняної і загальної історії, підготовці документальних довідників і корпусних публікацій архівних джерел, а також виданні і перевиданні пам'ятників писемності і духовної культури по всьому хронологічному зрізу історії. Це забезпечує рівновагу в розумінні історичних процесів у їхній спадкоємності. У нашому загальному історичному минулому існує не тільки археологічний, але й джерелознавчий простір, де об'єктивність історичних результатів залежить від спільних досліджень, особливо періоду середньовічної і нової історії. Вихід друком «Анотованого каталогу» показав масштабність видавничої діяльності росіян у різних регіонах і засвідчив появу нових спеціалізованих видавництв. Тому важко переоцінити значення цього дарунка для українських істориків.

На завершення презентації **Володимир Юхимович Омельчук**, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу національної бібліографії НБУВ, зокрема, сказав, що звертає до себе увагу величезна кількість подарованої літератури, яка чітко фіксує місце України і Росії у світовій глобальній політиці й економіці. Він підкреслив, що аспект своєчасності й актуальності розробки російськими вченими цих питань, маючи академічний рівень, носить менше усього замкнутий академічний характер. Сьогодні, коли в центрі уваги сучасних істориків, економістів, соціологів і політологів виявився аналіз світових інтеграційних процесів, актуалізуються питання домовленості з європейським співтовариством із проблем створення єдиного економічного простору країн СНД. Тому фундаментальні наукові праці в цій галузі, які широко і на науковій основі подають процеси інтеграції і глобалізації, сприяють розробці спільного курсу Росії й України з питань, що представляють взаємну зацікавленість. Була висловлена шира подяка РГНФ і особисто Ю. Л. Воротнікову, котрий підтримує розвиток гуманітарної науки наших держав.

Некомерційне партнерство «Бібліотечна Асамблея Євразії»

18 листопада 2003 р. у рамках святкування 175-річчя від заснування Російської державної бібліотеки відбулися загальні збори членів Некомерційного партнерства (НП) «Бібліотечна Асамблея Євразії». У зборах взяли участь директори національних бібліотек країн СНД – засновники НП «Бібліотечна Асамблея Євразії». Це були перші збори Некомерційного партнерства після його офіційної реєстрації, що відбулась 20 серпня 2003 р. На зборах обговорювалися робочі питання: вступ Некомерційного партнерства до громадських та професійних організацій (ІФЛА, РБА та інших), умови та процедури прийняття до НП «Бібліотечна Асамблея Євразії» нових членів.

Члени НП «Бібліотечна Асамблея Євразії» ухвалили рішення продовжити розвиток програм з удосконалення та гармонізації бібліотечного законодавства у країнах СНД, а також активно брати участь у проекті створення електронних колекцій та реалізації єдиного проекту для країн СНД з розвитку та зміцнення бібліотечно-інформаційного співтовариства.

НП «Бібліотечна Асамблея Євразії» підтримало ініціативу ІФЛА про необхідність направити Всесвітньому саміту з проблем інформаційного суспільства звернення з метою привернути увагу до ключової ролі бібліотек в інформаційному співтоваристві.

Бібліотечний вісник

Науково-теоретичний та практичний журнал
Заснований у 1993 році
Виходить 6 разів на рік

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 189 від 09.11.1993 р.

Адреса редакції:
03039, Україна, Київ-39, пр-т 40-річчя Жовтня, 3, НБУВ.
Тел. 267-48-62.
E-mail: b_visnyk@csl.freenet.kiev.ua
www.nbu.gov.ua

Редакційна колегія журналу не завжди поділяє думку авторів.

Затверджено до друку рішенням вченої ради Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Редактор *О. Клименко*
Комп'ютерна верстка *Л. Климова*
Комп'ютерний набір *Т. Галемова*

Підп. до друку 25.02.2004. Офс. друк. Формат 60x84/8. Папір офс. Ум. друк. арк. 6,25.
Обл.-вид. арк. 7,01. Наклад 1500 прим. Зам. 1.
Видруковано у Науково-видавничому центрі НБУВ.

Передплатний індекс 74049

Бібліотечний вісник, 2004, № 1, с. 1–52.